

Vincze Ibolya

**Átalakulási folyamatok és intézményi változások
Közép-Kelet-Európában**
– különös tekintettel Magyarországra –

Doktori értekezés

Témavezető:

Prof. Dr. Szigeti Péter
Széchenyi István Egyetem

A doktori iskola vezetője:

Prof. Dr. Verebélyi Imre

Széchenyi István Egyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Győr
2009

Tartalomjegyzék

A kutatás tárgya és célkitűzései.....	6
1. Elméleti megalapozás és átfogó kérdések.....	17
1.1. Átmeneti gazdaság, felemelkedő piac és az intézmények szerepe az átalakulásban.....	17
1.2. Az átmeneti gazdaságok jelentősége a politológia és a közgazdaságtan számára.....	18
1.2.1. Az „átmeneti gazdaság” fogalma és a politikai kapitalizmus problémája	22
1.3. Kornai János álláspontja.....	26
2. Alapvetések a közép-kelet európai országok helyzetének megértéséhez.....	29
2.1. Kelet-Európa átmeneti gazdaságainak történelmi jellegzetességei.....	30
2.2. Az európai átalakuló országok növekedési teljesítménye és zavarai	32
2.3. Oroszország és a FÁK.....	34
2.4. Ellenpont: a Moldovai Köztársaság példája a sikertelen átalakulásra	34
2.5. Az orosz átalakulás.....	36
2.6. Egy különleges eset: Kína evolutív fejlődése.....	38
3. Diskussziók az állami szerepvállalásról	50
3.1. Egy elmélettörténeti klasszikus: a Wagner törvény tegnap és ma	50
3.1.1. Nézőpontok: Wagner a szociáldarwinizmus és a marxizmus keretében	54
3.2. Az állami beavatkozás szükségességének kérdése.....	57
3.3. Az állam mozgáspályájának átfogó íve: éjjeliőr (minimális) állam – keynesiánus jóléti állam (KWS) – és a jelenkori államtalanítás	61
3.4. Ellentendencia: állami funkciók hagyományosan és a fejlesztő állam paradigmája szempontjából.....	68
3.5. Az állam gyakorlati szerepe, a nemzeti gazdaságpolitikák feladatai a totális globalizációban: jogi szabályozás - gazdaságfejlesztés - beruházás ösztönzés és a szociális helyzet hatótényezői	84
3.6. Az állami támogatások jogi szabályozása és versenyjogi megítélése	84
3.7. Az evolúciós szemléletű közgazdaságtan szükségessége	86
3.8. Evolúciós közgazdaságtan és a jog alakulása: a törvényi jog antitézisei a nemzetközi kereskedelmi jog területén	89
3.9. A mérőszámok és a valóság	93
3.10. A globális gazdaság aktuális problémái – a térség és Magyarország vonatkozásában	96

4. Magyarország: a politikai és jogi rendszer átalakulása és a tőkeátcsoportosító rendszerváltás vizsgálata	105
4.1. A politikai és a jogrendszer átalakulásának fő jellemzői hazánkban	105
4.1.1. Az MK politikai rendszerének kialakulása az átmenetben	105
4.1.2. A pártrendszer jellemzői a politikai rendszerben	117
4.2. A Magyar Köztársaság jogrendszerének fő jellemzőiről	119
4.2.1. Az intézményi, jogdogmatikai szintű csomóponti változásokról.....	120
4.3. A tőkeátcsoportosító rendszerváltás vizsgálata	124
4.4. A külföldi működő tőke (FDI) szerepének vizsgálata az átalakulásban	127
4.5. Az FDI és a környezeti tényezők kölcsönhatása	130
4.6. Az FDI és a folyó fizetési mérleg kapcsolata.....	132
4.7. Magyarország, mint az FDI célpontja	133
4.8. Az endogén és exogén tényezők	135
4.9. Termelésorientált befektetések közgazdasági tényezői és modelljei	138
4.10. Az FDI térbeli hatása.....	139
4.11. Az FDI területi hatásának egy lehetséges modellje – és a Győri Ipari Park esete.....	140
5. A régiók kiemelt szerepe a gazdasági növekedésben	143
5.1. A régiók szintjei és jelentőségük.....	143
5.2. A középszint problémájának megoldása a nagymegye koncepcióval.....	147
5.3. Regionális különbségek Magyarországon.....	154
5.4. A fejlődés fenntartása és a különbségek csökkentése	158
6. Az emberi erőforrások szerepe fejlődés-gazdaságtani perspektívában, az átalakulásban	160
6.1. A HDI, mint mérőszám jelentősége a kapcsolat elemzésében.....	160
6.2. A felsőoktatási kutatás-fejlesztési tendenciák, mint a humántőke forrásai.....	163
6.3. A humántőke jelentősége, a tudásalapú fejlődés.....	164
7. TÉZISEK.....	169
8. Irodalomjegyzék.....	179
9. Publikációs tevékenységem	189

Ábrák jegyzéke

1. ábra: Évi átlagos növekedési ütemek (%-ban) Magyarország vonatkozásában.....	22
2. ábra: A GDP növekedésének összetevői.....	95
3. ábra: A hierarchikusan és determinisztikusan zárt rendszer és társadalomszervezés sémája.....	110
4. ábra: Az állami szervezetek rendszere	114
5. ábra: A politikai rendszer folyamatábrája	117
6. ábra: A külföldi működőtőke-befektetések állománya Magyarországon.....	128
7. ábra: Csehországba, Magyarországra és Lengyelországba irányuló működőtőke-befektetések.....	129
8. ábra: A visegrádi országokba irányuló FDI	130
9. ábra: Az FDI kapcsolata a gazdasággal, a társadalommal és a környezettel	131
10. ábra: A közvetlen tőkebefektetések állománya a befektetés iránya szerint	132
11. ábra: FDI beáramlás alakulása a Közép kelet-európai országokba 2001-2005 közötti időszakban.....	133
12. ábra: Az éves működőtőke beáramlás Magyarországra 1995-2005 között.....	133
13. ábra: Az FDI áramlás alakulásának összehasonlítása néhány versenytárs országgal	134
14. ábra: Korrelációs kapcsolat a GDP és az FDI között regionális bontásban	137
15. ábra: Thünen-gyűrű és konkrétizációja Győri Ipari Parkra.....	141
16. ábra: Verebéli nagymegyes koncepciója.....	153
17. ábra: Az új közigazgatási egységek elnevezései	154
18. ábra: Az egy főre jutó GDP regionális térképe	155
19. ábra: Az egy főre jutó GDP megyei szinten.....	156
20. ábra: A külföldi érdekltségű vállalkozások külföldi tőkéje.....	157
21. ábra: A régiókba beáramló FDI térképe	157
22. ábra: Az FDI összesített regionális diagramja.....	159

Táblázatok jegyzéke

1. Táblázat: GDP alakulása Oroszországban 1998-2004 (évi átlagos változás, százalék) 37
2. Táblázat: Az infláció alakulása Oroszországban 2000-2004 37
3. Táblázat: A posztkommunista kapitalizmus változatai: utak a szocializmustól a kapitalizmusig 49
4. Táblázat: A világ legnagyobb gazdasági egységei 101
5. Táblázat: FDI beáramlás fogadó ország szerint és FDI kiáramlás anyaország szerint 129
6. Táblázat: A megyei szintű humán fejlettségi indexek (HDI) alakulása 1990-2001 között 162

A kutatás tárgya és célkitűzései

Kelet-Európában, a volt szocialista országokban nagy történelmi átalakulás után vagyunk. Elemzéseim az 1988/89–es, fordulat éve’-től a 2006/07-ig terjedő időszakot fogják át. Kiemelten, külön fejezetekben értelmezve az eredeti tőkeátcsoportosítással végbement magyar átalakulást.

Az utolsó ancien régime békeév, 1988 óta húsz év telt el. Sok minden történt, sok minden megváltozott, ugyanakkor differenciáltan kell vizsgálni azt, hogy milyen volt az átmenet, és melyek a máig nyitott kérdések. Ezek vizsgálatában a történelmi, a gazdasági, a politika- és jogelméleti szempontok egyaránt relevánsak. Az ökonómiai szempontokat ezért ki kell egészíteni a fentiekkel. Ez pedig igazi multidiszciplináris megközelítést igényel a térségben és hazánkban végbement folyamatokról, intézményesedésről. A folyamatok eredményeként új viszonyrendszerek jöttek létre a gazdaságban, a társadalomban, az állami-politikai életben és a kultúrában.

Mi alapozza meg a szakjellegű társadalomtudományok együttműködését, miért kell egybelátni sok tényező, összetevő hatását? A gazdaságot a termelés-elosztás és a forgalom viszonyainak cirkuláris folyamatai jellemzik. A társadalomban emberi magatartások, társadalmi cselekvések személyközi és azon túli interakcióinak vagyunk tanúi. Az állami-politikai szférában pedig a közhatalom gyakorlásáról vagy annak befolyásolásáról van szó, míg a jog világa az érvényes emberi (jogalanyi) magatartások mértékeit szabja meg. A kultúra sokszínű világában a társadalmi tudatformák, a szellemi érintkezés csapódik ki, tárgyiasul, s értékrendekkel, attitűdökkel, reakciókészségekkel motiválja a társadalom tagjait. Az intézményesedés pedig normatív, jogi, szervezeti és szerepek hordozta átalakulások következménye. Az intézmények közvetítik, szervezik az emberek közötti érintkezést, kommunikációt. Az intézmények működése megformálja, szabályozottá teszi a gazdasági és társadalmi cselekvéseket és kiszámíthatóbbá teszi egy-egy területen a spontán folyamatokat, társadalmi viszonyokat. Ezeknek a tényezőknek a szintézise az elemző, elválasztó, okadatoló szaktudományos analízisen alapul. Mindig az adott probléma tárgyi jellege határozza meg az elemzés adekvát szaktudományos eszközét. Az általánosítás, az összefolyamatba illesztés, amelyre törekszem, már feltételezi ezeket az eredményeket. Ezt tekintem multi- és interdiszciplináris megközelítésnek, tehát több szaktudomány alkalmazásának, illetőleg az

ezen szaktudományok között keletkező, tudományközi hézagok kitöltésére tudatosan irányuló módszertani törekvésnek.

Ami Kelet-Európa fogalmát, illetve a hozzá kapcsolódó problematikát illeti, a magyar történészek és társadalomkutatók sokat tettek az elmúlt évtizedekben a fogalom használhatósága érdekében. Az ötvenes évek végétől kezdődően Pach Zsigmond Pál, Ránki György, Berend T. Iván a fogalmat széleskörű gazdaságtörténeti-kutatásokkal alapozták meg. Kutatásaikban a térség sajátosságait hordozó tematikákat a Nyugat-Európától való elkanyarodásban, a második jobbágyság megerősödésében, a világkereskedelmi útvonalak kedvezőtlen átrendeződésében, egészében egyfajta megkésett fejlődésben ragadták meg. Ezekből is következően egy sajátos polgárosodás (liberális burzsoázia hiányában köznemesi polgárosodás) ment végbe, ahol a polgári demokratikus struktúrák fejletlenek maradtak. Nyelvi, etnikai és vallási-felekezeti sokszínűség nehezítette a felvilágosult abszolútizmus, majd a késedelemmel kibontakozó tökéletes fejlődés útját. Az 1848-ban „alulról” indult, majd elbukott népi forradalmakat felülről, dinasztikus úton vagy kiegyezéssel létrejött polgári nemzetállamok követték. Ezek azonban nem homogén nemzetállamok voltak, hanem soknemzetiségű birodalmak kereteibe illeszkedtek. A nemzeti és nemzetiségi kérdés gyakran szembekerült a haladással. Haza vagy haladás, reform vagy forradalom alternatívái nehezen megoldható történeti folyamatokban bontakoztak ki a térségben. A térség ezen problémái adták a gondolati alapját Kelet-Európa, a kelet-európai viszonylagos elmaradottság, megkésett polgári fejlődés fogalmának. Ebből következett igen gyakran a történeti ott és akkor körülményei között az utolérés célkitűzése (például Magyarországon 1848, 1867, 1948, 1989-ben egyaránt). Indirekt bizonyíték: ha azonos fejlődési pályáról és ütemről lett volna szó a régió és Nyugat-Európa között, akkor miért kellett volna „utolérni” a Nyugatot? Az utolérés, felzárkózás pedig mindig hatalmas erőt adott a 19. századtól a nemzeti mozgalmaknak. Leküzdeni az elmaradottságot, az önmagukat túlélő rendies, feudális struktúrákat, szokás- és normavilágot, múltba visszahúzó magatartásformákat. Ebben a gondolatvilágban a haladottabb, legfejlettebb népek jelentették a mintát, és gyakran a politikai cselekvés etalonjait, közel sem mindig a társadalom egésze, de igen gyakran vezető politikai osztályai számára.

A kelet-európaiság közös fogalma megerősítést kapott 1989/1991-el abban a tekintetben, hogy a négy évtizedes államszocialista múlton való túllépés szinte egyidejűleg ment végbe Varsótól Budapesten át Moszkváig, ami jelzi és bizonyítja is a régió társadalom- és politikatörténeti egységét. Közös sors volt a kelet-európai államszocializmus keletkezése (1947-1949) és a belőle való kilépés egyaránt, ami egyben a nemzetállami keretekben,

stílussal és formák között lejátszódó folyamatok világrendszerbeli és geopolitikai meghatározottságát is mutatja. Aligha véletlen, hogy a változások a föderatív állami struktúrák helyén az önálló, de kis nemzetállamok sokaságát hozták magukkal Csehszlovákia, a Szovjetunió, majd Jugoszlávia szétesése nyomán.

Volt –e azonban reális lehetősége 1989 után Közép-Európa, mint olyan életre keltésének, politikai re-integrálásának? Hiszen ha csak történelmileg elmúlt, túlhaladott tényezők és kulturális összekötő kapcsok maradtak a Monarchia nyomán, jelentős hatalmi-politikai konvergenciák, gazdasági összetartó–felhajtó erők nélkül, akkor ez önmagában nem sokat jelent. Persze, csak Bécsben és Budapesten él és csak itt igazán elismert és közkedvelt műfaj az operett. Persze, csak Közép-Európában tudják, hogy mi a kisfröccs, a nagyfröccs és a hosszúlépés (ugyanis a világon sehol másutt nem isszák a bort különböző arányokban, szódavízzel keverve). A művészeti és a kulináris ízlés azonban csak a hétköznapi kultúra szerves tartozéka, de nem történelemalakító tényező, ha nem kapcsolódnak a mindennapi élet szokásaihoz hatalmi-politikai tényezők, mozgató rugók. Kérdésem megválaszolása tehát igazi történelmi-politikai elemzést igényel. Ezt végezte el Ormos Mária történész akadémikus „Közép-Európa Volt? Van? Lesz? A fogalom változásai a 19-20. században” című könyvében (2008). A könyv utolsó fejezete éppen kérdésemre ad pontos, forrásokkal, diplomáciai és politikatörténelmi dokumentumokkal alátámasztott választ.

Foglaljuk össze kutatási eredményeit a mérvadó és kezdeményező erőt mutató országok, Olaszország, Németország és Ausztria perspektívájából.

Ismert, hogy főhatalmi-diplomáciai körökben a berlini fal leomlása sem Párizsban, sem Londonban nem aratott osztatlan sikert, amennyiben, ha eltérő okfejtésekkel is, de mindkét helyen tartottak attól, hogy Németország uralni fogja Kelet- és Közép Európát, s olyan egyensúlytalan helyzet állhat elő, amelyben még a német militarizmus újjáéledése sem kizárt. François Mitterrand francia elnök és Margaret Thatcher brit miniszterelnök fenntartásaival szemben „A német egység ügyét elsősorban az Amerikai Egyesült Államok és annak elnöke, George Bush támogatta, aki abban a hosszú távon követett nyugati politika győzelmét látta” (idézi Weimert, Ormos, 2008, 274.).

Az olasz kormány gyorsan kezdeményezően lépett fel a nagy átalakulások kezdetét jelentő nyolcvanas évtized végén. Gianni de Michelis külügyminiszter 1989 elején olasz-osztrák-magyar-jugoszláv négyes együttműködés kialakítására tett javaslatot. Sőt, Csehszlovákia 1990. májusi csatlakozásával Pentagonáléra bővült a kormányzatok által aláírt kezdeményezés, amely nem szervezet, de afféle tanácskozó testület volt. Éppen az akkortájt szakadatlanul változó viszonyok következtében, s a széthulló Jugoszlávia és Csehszlovákia

utódállamaival 17 tagúra nőtt (Ormos, 2008, 274-276.). Túlzott heterogenitása következtében el is súlytalanodott. A két volt szövetségi állam – véres háborús, illetőleg tárgyalásos-békés – felbomlásával pedig az első világháborút lezáró rendezés két legfontosabb következménye, két állam (tehát Csehszlovákia és Jugoszlávia) semmisült meg.

A hidegháború végének talán legnagyobb tétje a német egység helyreállíthatósága volt. Szovjet és francia félelmek ellenére Németország és a Szovjetunió aláírta az egyesülési szerződést 1990. szeptember 13-án. A francia kormány ebben a helyzetben – félve az addig jól működő német-francia európai tengely legyengülésétől, meghatározó szerepének veszélyeztetésétől – az európai egységesítés és együttműködés elmélyítésére törekedett. Sikerrel, hiszen az Európai Közösségek – teljesítve az 1957-es Római Szerződés alapvető célját, az egységes gazdasági és szabadkereskedelmi övezet kialakítását – a maastrichti szerződés következtében átalakultak Európai Unióvá, továbbá kialakították a közös európai pénzt, az eurót. Ausztria, befolyását keresve – Németországhoz és Magyarországhoz hasonlóan – erősen támogatta a szlovén és a horváth elszakadási törekvéseket, de külpolitikájának és diplomáciájának elsőrendű prioritása 1992 után az Európai Unióhoz történő csatlakozás lett. „A közép-európai koncepció – éppen a németek megjelenése miatt – egy ideig még impulzusokat adott a gondolkodóknak mind Ausztriában, mind Olaszországban, sőt, fokozódott a francia kormány ide irányuló figyelme is. ... (sőt, bizonyos osztrák és német körökben visszatért) ... a nagynémet ideológia modernizált alakja, és vele együtt kísértetni kezdett a régi értelemben vett, új' Mitteleuropa” (Ormos, 2008, 279.). Ausztria megváltozott orientációja, a német egység, sínre' kerülése következtében azonban halványodni kezdtek a Közép-Európa elképzelések. A Visegrádi hármak (1991) majd Szlovákiával a négyek kapcsolatrendszere állam és kormányfők időszakos, sporadikus egyeztetései formájában élt csak tovább, mert a térség országai *elsődlegesen a sokirányú európai érintkezés kifejlesztésére és uniós tagságra törekedtek.*

A közép-európai integrációs törekvés egyfelől tehát szűk értelmiségi ügy maradt, másfelől pedig „nem kétséges, hogy Németország mégiscsak közép-európai hatalom lett, s ezáltal Közép-Európa ismét létező entitássá vált. Mi több, Németország egyúttal központi európai hatalommá vált,” (Ormos, 2008, 281.). Voltaképpen a térség felbomlási folyamataiban Németország egyesítése, ennek jelentősége, majd nemcsak közép-, hanem össz-európai vezető pozíciója, Ausztria Uniós csatlakozási törekvésének előbb prioritása, majd sikere (1995) és némi olasz próbálkozások ellenére (de Michelis külügyminiszter javaslata 1989 elején) sem feledtethetik, hogy *nem volt olyan politikatörténeti szakasz – ilyen-*

olyan, változó erővel, de mégiscsak fellépő integrációs kezdeményezéseik ellenére sem – amelyben valóban realizálódhattak volna egy szorosabb integráció motívumai.

Összefoglalóm után idézem hosszabban a történész, pro futuro perspektívával íródott értékelését: „A közép-európai országok – akarták vagy sem – versenyfutásra kényszerültek egymással, és ez olykor elfedi azokat a közös létező érdekeket is, amelyeket pedig egyikük-másikuk vagy valamennyiük közös erőfeszítésével, és egymás között egyeztetett tervek alapján lehet megoldani. Ilyen tervek bőven mutatkoznak az infrastruktúra, a környezetvédelem, az oktatás és sok más kérdés területén. A nyugat-európai bemutatkozás és elfogadottság igénye szintén elfedi a másik valós és évszázadok óta szinte észre sem vett érdeket, amely közép-európai történetek, irodalmak, művészetek, tudományos eredmények kölcsönös ismeretét foglalja magában. Egy valóságos közép-európai kistrégió kialakítása terén e vétkes hiányok leküzdése lehetne az elsőrendű feladat. Ehhez a politikai akaraton kívül elengedhetetlen az értelmiség közreműködése is” (Ormos, 2008, 282.).

Rátérve elemzési szempontom hazánkra való alkalmazására Bibó István, majd nyomdokain Szücs Jenő (1981; *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*, Történelmi Szemle, 1981/3, 313-357., Akadémiai kiadó, Budapest) és más magyar kutatók is (például Mátrai László kultúra elemzése ¹/1976/; Hanák Péter történelmi munkái² /1988/), egy önálló, legalábbis viszonylagos önállóságot mutató Közép-Európa régiót mutattak föl, amely sok tekintetben elvált a kelet-európai és balkáni térségtől, mintegy alrégióként, köztes helyzetben egzisztálva Nyugat és Kelet között. Itt elsősorban nem gazdaságtörténelmi érvek és fejlettségi adatok (pl.: egy főre jutó GDP) adták az érvelés fő vonalát, hanem a kétségtelenül létező történelmi, államszervezeti, vallási, kulturális és társadalompszichológiai tradíciók. Kétségtelen ugyanis, hogy volt sajátos kulturális légköre a Habsburg Monarchiának, amely annak 1918-as bukása után is tovább élt; a nyugati és a keleti egyház különbözősége sok mindent meghatározott, és ebből a szempontból a köztes Európa a Nyugathoz tartozott. (Így a katolikus egyház skolasztikus racionalizmusa a misztikus keletivel szemben, erős reformáció, a vallási tolerancia teret nyerése az államvallással szemben, a gondolkodás világi elemeinek felerősödésével, továbbá demokratikus egyházszerkezeti törekvések, helyi autonómiák jelenléte a társadalomban (Lásd például: Niederhauser Emil. A kelet-európai fejlődés egysége és különbözősége, Magyar Tudomány, 1988/9, 668-681. o.).

¹ *Alapját vesztett felépítmény*, Magvető, Budapest, 1976

² *A Kert és a Műhely*, Gondolat, Budapest 1988

Bibó Istvánnak a magyar társadalomfejlődés értelmét kereső munkáit³ támasztotta alá Szűcs az ezredfordulótól a 19. századig terjedő történeti érvekkel (Europa Occidens, tehát a nyugat európaiság, mint nem földrajzi, hanem történeti-kulturális fogalom), amikor felvázolta Európa három történeti régióját. A történelmünk értelmét eszerint egy háromfázisú mozgás képletével lehet legegyszerűbben leírni. „...a magyarság ezredforduló utáni történelmének első ötszáz évében „alkatilag”, társadalomszerkezetében a Nyugathoz tartozott, legalábbis ahhoz közelített (noha „egyszerűbb szövedékben, vidékies jelleggel”, „fokozati különbségekkel”); történeti katasztrófák szorították ki aztán a következő több mint négyszáz évre e helyzetből, hogy belekényszerítsék egy kelet-európai jellegű szerkezetbe, melyet a „társadalmi erőviszonyok mozdulatlansága”, „holtpontok” és reménytelen visszatérési kísérletek jellemeznek, eladdig, hogy a folyamat a 19. század második felében kísérteties „zsákutcákba” torkolljon; az utcanytitást (újra „bekapcsolódást a nyugati társadalomfejlődésbe”) 1945 tette lehetővé” (1981, 313.o.).

Csakhogy amíg hazánkban a fordulat éve – a sztálini erőltetett és sikertelen, mert 1953-1956-hoz vezető áttérés „a népi demokráciáról a proletárdiktatúrára” – a Nyugat utolérése eszközének a szovjet modell másolását tekintette, addig 1989 a felzárkózást és utolérést éppen a Nyugathoz való visszacsatlakozásban találta meg. A Köztes–Európa alrégió koncepciója a nyolcvanas években elősegítette tehát Magyarország nyugati re-orientációját, mert elválasztotta Kelet-Európától és így különösen az orosz birodalom történetétől. Ezzel állította előtérbe az alulról szerveződő, a társadalom és az állam elválasztottságán nyugvó, dinamikus nyugati modellt, ahol a helyi autonómiákat és a különböző társadalmi csoportok önmozgását nem lehet felülről lefejezni, mert a „szabadság kis körei”-nek létezése a központosítások időszakában is képes a társadalmi önvédelemre, az eltorzult, szolgai lelki alkat létrejöttének kiiktatására.

A Nagy Átalakulás jellemzése multidiszciplináris módszertani kiindulópontjának és kutatásom terjedelmi határainak megvonása után (Kelet-Európa, és a „közép-kelet-európai” fejlődés, benne Magyarország) kezdhetek hozzá a szaktudományos építkezéshez. Az alábbiakban előre bocsátom ennek hossz- és keresztmetszetét, amit a részletes, tételes kifejtés követ. Bekapcsolva az elemzésbe azokat a gazdasági, jogi és az állami- politikai szférát érintő összefüggéseket, melyeket az elmúlt két évtized globalizációs nyomásai gyakoroltak az átmenetre. Itt válik relevánssá a világrendszerkutatás nézőpontja, amely kitűnően tematizálja és hasonlítja össze a nemzetállamok fölötti, hosszú távú világ gazdasági hierarchia-pozíciókat.

³ *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága /1946/, A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme /1947/, Eltorzult magyar alkat, zsákutca magyar történelem /1948/.*

Kiinduló ponton, az első fejezetben definiálom az átmeneti gazdaság fogalmát, illetve elhatárolom más hasonló tartalmú, olykor szinonimaként használt fogalmaktól (feltörekvő piacok). Rámutatok arra, hogy az átmeneti gazdaságok gazdasági növekedése, illetve az ezeket befolyásoló tényezők miért fontosak a mai közgazdaságtan számára. Kutatásom elsődleges célja a közép-kelet európai országok átalakulásának, azok sajátosságainak a vizsgálata. Ebben nem elégséges az ún. formális gazdaság fogalom, amely a költség-haszon kalkulációra, optimalizációra épül. Inkább a Polányi-féle szubsztantív gazdaság-fogalom az irányadó, mert abban a társadalomnak van gazdasága, amelyet éppen a termelés társadalmi jellege következtében intézmények, kulturális és politikai sajátosságok is determinálnak⁴. Az átmenet pedig ezeket állítja előtérbe: mindig valahonnan valahová tart. Túlzottan teleológikus, előre meghatározott, külső célt követő jelleget azonban nehéz lenne adni a gazdasági és társadalmi folyamatoknak. Van azonban mintakövetés és vannak szabályozási technikák, amelyet éppen az adott ország, adott gazdaság konkrét közege módosít, tesz saját arcúvá. Ezért kell foglalkozni – az elméleti-fogalmi tisztázás igényével – azokkal a kutatásokkal, amelyek az államszocialista rendszereket leírták, értelmezték. Ebben jól tudtam támaszkodni a lengyel gazdaságszociológiai iskola kutatásait érvényesítő magyar kutatóra, illetőleg a visszatekintő (retrospektív) elemzésekre. Az államszocializmustól való eltérésként és a más fejlődési pályára állásként adódik az átmenet. Kornai János nagy ívű munkásságára pedig mindkét vonatkozásban érdemes kitérnem. Nála nyomatékkal lép fel az a rendszerparadigmában való gondolkodás, amely a szűken vett ökonomiai determinánsokon túl a társadalmi és politikai összetevők, gazdaságiakkal való rendszerszerű hatását láttatják. Ebben a perspektívában a humángazdaságtan által hangsúlyozott összefüggések nem vesznek el, nyomatékosíthatóak.

A második fejezetben megkísérelek egy átfogó képet kialakítani az átmeneti gazdaságok és országok történelméről Közép-Kelet-Európában, támaszkodva Szücs Jenő Köztes-Európa elgondolására. A nyugat-európai fejlődéstől eltérő Kelet-Európa (Oroszország) mellett harmadik történelmi régióként adódik a Közép-Európa térsége. Ennek 1989 utáni fejlődési sajátosságai akkor válnak érthetővé, ha viszonyítjuk a globalizációs folyamatban a washingtoni konszenzus által érvényesített mintát (mérsékelt változatában ezt a visegrádi országok, radikális változatában a Baltikum követte) az orosz és a rendszerváltozás

---

⁴ A „gazdaság” *formális* jelentésével szemben, amely a szűkében lévő erőforrások gazdaságos felhasználásának kritériumait fejezi ki, Polányi Károly annak *lényegi, tartalmi* jelentését fogadja el. Ez „az embernek a megélhetésben a természettől és embertársaitól való függését fejezi ki, és mint az ember és környezete között végbemenő, a szükségletek kielégítésére alkalmas anyagi eszközök folyamatos ellátását eredményező interakciók intézményesített folyamataként definiálható” – foglalja össze Szentés Tamás (in: Polányi, 1976, 14-15.).

nélküli, sajátos kínai úthoz. A fejlődési pályák ezen különösségét az összehasonlító elemzés módszereivel lehet feltárni.

Semmi esetre sem magától értetődő, hogy a Közép Kelet Európán túli országot, Kínát is bevonjuk az összehasonlító elemzésbe. Pedig jelentős nemzetközi irodalma van az összevetésnek, s ez közel sem véletlen. A folyamatokat leíró-pozitívista nézőpontok értékelés-nélküli világából az adekvát mércék megkereséséhez ugyanis az összehasonlításon keresztül vezet a megismerés egyik útja. Ezért beszél a kitűnő francia államelméletés, Pierre Rosanvallon a nemzeti történelmek vizsgálatában az összehasonlító perspektívába illesztésről, a strukturális azonosságok és különbségek feltárásáról. Ahogy írja, „összehasonlító kíváncsiság”-nak is vezetnie kell az elemzéseket (2007, 20-21). A King –Szelényi szerzőpáros pedig Max Weber kapitalizmus elméletének bázisán vizsgálja a poszt-kommunista kapitalizmusok változatait. Ahogy erre ki fogok térni, egyfelől a weberi kapitalizmus fogalom taglalásával, másfelől pedig Közép-Európa (a visegrádiak) mellett komoly orosz és kínai összehasonlító referenciákkal (2006, 175-185).

Térségünk átalakulása nagymértékben idomult a globalizáció szülte kényszerpályákhoz, melyek az állam szerepvállalását erősen befolyásolták. Ezért kell foglalkoznom egyfelől az állami beavatkozás elmélettörténetének klasszikusával, Adolf Wagnerrel. Munkásságát azonban a ma álláspontjáról kellett értékelni, hogy megfelelő mértékeket kapjak. Másfelől áttekintem az elmúlt évszázadban az állam mozgáspályájának főbb csomópontjait: hogyan váltja fel az éjjeliőr, minimális államot a szervezett nemzetgazdaságok alapján létrejött jóléti állam (KWS). A jelenkori államtalanítási törekvés pedig ennek a tagadásaként állt elő. A nemzetgazdasági keretek között szerveződő jóléti, szociális államot a globalizációs államtalanítás és dereguláció iránytűje váltotta fel. Előtérbe kerültek a vegyes gazdaság helyén a privatizáció, a fiskális politika elsődlegességével szemben a monetarizmus és a társadalom-integrációval szemben pedig a verseny és az új individualizmus. Ezek a tendenciák eltérő mértékben, de mindenütt hatással voltak térségünk átalakulási folyamataira és az állam, gazdasági és társadalom-politikai funkcióinak alakulására. A globalizációs folyamatok kihívásai, világgazdasági környezete tehát messzemenően befolyásolták a Közép-Kelet európai átmenetet, rendszerváltozásokat. Ez érhető tetten az államtalanítási és deregulációs folyamatokban és a jog egynémely új jelenségében. Az átalakulások ma érzékelhető zavarai azonban a fejlesztő állam paradigmája felé mutatnak. Minden tendencia megszüli saját ellentendenciáját.

Megítélésem szerint a fejlődés-gazdaságtan napjainkban nemcsak a főáramú (neoliberális) gazdaságtan egyik elméleti alternatívája, hanem reális problémák kifejeződése

is. Épít ugyanis a szubjektív tényezők jelentőségére a gazdasági folyamatokhoz való alkalmazkodásban. Ezzel pedig óhatatlanul előtérbe állítja az emberi tényező szerepét. Arra jöttem rá, hogy világkereskedelem bizonyos jogi folyamatai (az új „lex mercatoria”) ezen a ponton érintkeznek az evolúciós szemléletű gazdaságtannal. Ennek álláspontja szerint a gazdaságban lévő kiszámíthatatlan vagy kevésbé kiszámítható tényezőkhöz képest a környezet viszonylagos állandóságában játszik jelentős szerepet a jogbiztonság. Ez többé-kevésbé jobban kalkulálható, de igényli a széttöredezett jog helyén a jogegységet, az azonos elbírálást. Erre jogviták, konfliktusok esetén, a szerződéses kapcsolatok meghibásodása esetén pedig a felek kölcsönösen számíthatnak. Különösen a több országban tevékenykedő multinacionális vállalatok számára jelentős gazdasági érdekeik védelmében ez a jogegység (amit persze részben saját érdekeiket követve maguk alakítottak ki). Óriási tömegű ügylet, tranzakció játszódik le napjaink világgazdaságában. Ennek szükséglete szülte meg és tartja fenn a nemzetközi kereskedelmi jogot. Ennek internacionális igényeit azonban aligha hordozhatnák nemzeti hatóságok, sokkalta inkább a nemzetközi kereskedelmi jog szokásai, szabványai és ezek bírói alkalmazása vált követendő mintává, és egyben mértékké. Az ehhez való igazodás már csökkenti a komplexitás bizonytalanságát a jogi környezet egységes és kiszámítható természetével.

A fejezet második felében Oroszországot a kelet-európaihoz képest eltérő fejlődési üteme miatt mutatom be, és megpróbálok magyarázatot adni erre az eltérésre. Kína egyedi gazdasági megoldásait nem lehet kihagyni egy ilyen átfogó képalkotásból: itt számottevő interpretációs és értékelési viták is vannak. Ezért mutatok be három tipikus értékelési pozíciót, össze is vetve azokat egymással. A Közép-Kelet Európai országok, Oroszország és Kína fejlődési pályájának összehasonlítása is tartalmaz különbségek megállapításához vezetett.

Kutatásom III. fejezetének bevezetőjében kitérek a téma egy korai, klasszikus megközelítésére, éspedig Adolf Wagner munkásságára. Az állami szerepvállalással, a jóléti társadalom kihívásaira történő válaszadásával, valamint az állam gazdaságfejlesztésben és a beruházás-ösztönzésben történt feladat-átalakulásával kiemelten foglalkozom. Ehhez először az állam történelmileg leírt mozgáspályáját kellett számba venni (minimális állam – jóléti állam és a jelenkori államtalanítási törekvések, majd ennek újabb keletű ellenreakcióját), majd a gyakorlatias feladatok felől fogok vizsgálni (jogi szabályozás - gazdaságfejlesztés - beruházás ösztönzés és a szociális helyzet hatótényezői). Az elmúlt két évtized ugyanis megszülte a neoliberais értelmezés kritikáját, és ebben az evolúciós gazdaságtan mellett a fejlesztő állam (developmental state) elgondolására tudtam támaszkodni. Előbbit tekintve,

fontos fejlemény a nemzetközi kereskedelmi jog arculatának megváltozása, egy új lex mercatoria kialakulása, amely egyértelműen a globalizációs folyamat következménye volt. Jól mutatja egy jogterület – és intézményesülő megoldásainak – gazdasági meghatározottságát. Az evolúciós gazdasági paradigma pedig – mint ezt megmutattam – úgy tud építeni az atipikus szerződésekben és a bírói jogfejlesztésben élő lex mercatoriára, hogy stabilizáló tényezőként veszi számba a gazdasági élet szereplői számára standardizálódó és ezért kiszámítható joggyakorlatot. Az állami funkciók át- és újragondolási folyamatában előbb a klasszikus osztályozást tekintem át, majd a rendszerváltásban bekövetkezett modifikációkat.

Az átalakulási folyamat általános sajátosságainak és különös módozatainak (Baltikum vs. Visegrádiak, Oroszország vs. Kína) elemzése után a hazai átmenetet elemzem. Az eredeti tőkeátcsoportosítással végrehajtott magyarországi rendszerváltás (Szalai E.) radikális kritikája jelölte ki a külföldi-működő tőke szerepének sokoldalú vizsgálatát, különösen a rendszerváltások utáni másfél évtized gazdasági fejlődési tendenciáiról és ezek hasonlóságairól. Világossá vált azonban az is, hogy a magyar átalakulás vonatkozásában a gazdaság mellett a politikai és a jogrendszer átalakulásának fő vonásait is össze kell foglalnom.

Munkám során megpróbálom érzékeltetni az FDI hazai szerepét – a növekedés motorjaként és a globális folyamatok hordozójaként vs. a költségvetési deficit finanszírozási forrásaként – mely jelenségek, mind a világgazdaságban, mind pedig különösen térségünkben egyre jelentősebben megmutatkoznak. Nehéz megítélni, hogy az előzőekben felvázolt tendenciák pontosan hogyan fognak alakulni a következő években, de bármerre is fordulnak a trendek, hatásuk az egész világgazdaságra, illetve az egész térség gazdasági fejlődésére jelentős lesz.

A IV. fejezetben az FDI vizsgálatát két irányban szeretném kiterjeszteni: egyrészt az egyes részek részletesebb elemzésével kívánok pontosabb képet kapni a működő tőke-áramlás és a globális folyamatok kapcsolatairól, másrészt a Magyarországra vonatkozó adatok segítségével a beáramló működő tőkének a térségre vonatkozó hatásait vizsgálom. A külföldi tőkebefektetéseknek (a továbbiakban röviden FDI-ként fogom használni), kulcsszerepe van a globális folyamatok alakulásában és kiteljesedésében, és mindezek mellett – vagy éppen ezeken keresztül – az egyes régiók, gazdasági térségek fejlődésében is meghatározó szereppel bírnak/hatnak. A külföldi tőkebefektetések természetének vizsgálata és megértése – különösen, ha ezeket a hatásokat egy szűkebb területre is lehet specifikálni – fontos támpontot jelenthet az adott régió gazdasági, fejlődési lehetőségeinek kijelölésében is. A témával kapcsolatos legfontosabb elméletek fejlődését, és azok legfőbb jellemzőit kívánom röviden

áttekinteni. Ezután bemutatom a működő tőke-áramlás világgazdasági trendjét, kiemelve az utóbbi 10 év jellegzetességeit. Bemutatom a működő tőke-befektetések regionális hatásait és alakulását térségünkben, felvázolom, hogy milyen tényezők befolyásolják a működő tőke beáramlását egy adott régióba, valamint azon gazdaság-politikai lehetőségeket, melyekkel az FDI tartós gazdasági növekedést biztosítva, hosszú távon a régióban marad. Röviden említést teszek a hazánkból kiáramló működő tőke negatív szerepéről. Célkitűzésem, hogy bemutassam a működő tőkeáramlás gazdasági növekedésre gyakorolt legfontosabb aspektusait, meghatározzam ezek gazdaságra vonatkozó legfontosabb hatásait.

Az V. Fejezetben megvizsgálom a régió fogalom különböző jelentéseit. Nehézséget jelent, hogy a területfejlesztés regionalizmusa és a középszintű közigazgatás kérdésének problémája nem megoldott hazánkban. Nincs mechanikus kapcsolat a középszintű önkormányzás és igazgatás és a területfejlesztés között, de a kiüresedett megye problémája régóta megoldatlan adósság. Szemben a 7 régiós elképzelés zsákutcájával, a mérsékelt reformot jelentő nagymegye koncepció lehet a megoldás. Jelenleg a középszint törvényességi ellenőrzésének megoldatlansága alkotmányos válságot idézett elő. Kitérek Magyarország régióinak fejlődési eltéréseire. Előrebocsátva az egyik eredményt: kimutatható a hazai régiók fejlettségi szintjének különbségében az FDI meghatározó szerepe. Érintem a regionális felzárkóztatás bizonyos lehetőségeit és bemutatom a régiók közötti kormegosztás hatásait. A VI. fejezetben a tudásalapú gazdaság – elsősorban hazai – fejlesztésének kérdéseivel foglalkoztam. Az emberi erőforrások képezik a jövőbeli fejlődés alapját, s ebben elsősorban a humán tőke (HDI), a K+F tevékenység és a munkaerő bővített reprodukciójának problémái foglalkoztattak.

Végül, dolgozatom végén készítettem egy olyan összefoglalót, amely nemcsak vizsgált tematikáim keresztmetszetét mutatják meg, hanem tömör tézisekben (I – VIII.) próbálom meg rögzíteni saját kutatási eredményeimet.

1. Elméleti megalapozás és átfogó kérdések

1.1. Átmeneti gazdaság, felemelkedő piac és az intézmények szerepe az átalakulásban

Kelet-Európában az átmenet a tulajdonjogok rendszerének, illetve a hatalom magántulajdonnal szembeni hozzáállásának megváltozásával kezdődött. Ez a folyamat Észak-Korea és Kuba kivételével minden volt szocialista országban végbe ment (Kornai, 2007.). Az átmeneti jelző tehát nem a gazdaság ideiglenes voltára utal, hanem piacgazdasággá történő átalakulásra vonatkozik. A magántulajdon a tőkés piacgazdaság egyik alapfeltétele, hiányában a fizetőképes kereslet szinte teljesen hiányzik, illetve torzultan van jelen. A szocialista jog az állami tulajdont favorizálja a magántulajdonnal szemben, mind jogi megoldásaiban, mind a politikai döntéshozatal során, az állami tulajdont a tervgazdálkodás keretein belül, központi tervek alapján hasznosítja. Amikor a hatalom kezd engedni az állami tulajdon primátusából és a magántulajdon szerzésére, felhalmozására illetve hasznosítására lehetőséget biztosít, akkor – akarva-akaratlanul, de ez történt – a modern piacgazdaság alapjait fekteti le. Magyarországon e folyamat túlment a gazdasági mechanizmus reformja által bevezetett árugazdasági formákon, éppen azzal, hogy egyfelől a privatizációval a magántulajdont teszi dominánssá a gazdaság szektorális szerkezetében, másfelől megteremtette azokat az intézményi feltételeket (így: kétszintű bankrendszer, tőzsde, versenyhivatal, cégbíróság) és jogi szabályozási formákat, amelyek a kapitalista piacgazdaság működtetéséhez szükségesek voltak. Ezt az átmenetet nem a gazdaság formális fogalma felőli vizsgálódások tárják fel, sokkal inkább az intézményes berendezkedés átalakítását vizsgáló „materiális, szubsztantív” gazdaságfogalom használata. Azért, mert utóbbi kiterjed az állami, politikai, társadalmi tényezők vizsgálatára, az állam többirányú funkcióinak számbavételére. Ez a folyamat tehát az átmeneti gazdaság kezdete, vége pedig a magántulajdon dominanciájára épülő piacgazdaság kialakulása. Hogy mikor tekinthető kialakultnak egy piacgazdaság, arról számos elmélet és vélemény létezik, amelyek valamilyen kiragadott mérföldkőhöz kötik az átmeneti gazdaság nehezen megragadható utolsó, quasi záró mozzanatát. Véleményem szerint bár az átalakulás eleje, a piacgazdaság feltételeinek megteremtésére tett első lépések könnyen felismerhetőek, a tényleges piacgazdasággá történő átalakulás megtörténte már sokkal homályosabb kérdéskör, hiszen a megelőző gazdasági rendszer maradványai és öröksége pusztán a lehetőségek és a

szabályozás átalakításával nem szűnnek meg, években pontosan nem meghatározható kikopásuk, a piacgazdaság „tisztává” válása.

A 80-as években jelent meg a feltörekvő piacok (emerging markets) fogalom már olyan országokat takart, amelyek fejlődési szintje ténylegesen konvergált az OECD átlagához, azaz valóságos feltörekvést takart, nem pedig egy pusztán eufemisztikus jelzöt tartalmazott. Csaba László szerint „*feltörekvőnek nevezik azokat a piacokat, ahol a növekedés trendértéke rendszeresen és jelentősen meghaladja az OECD-átlagot*” (Csaba, 2006, 29.). Ilyen országnak számít napjainkban Kína és India. A későbbiekben elsősorban az átmeneti gazdaság és a feltörekvő piacok fogalmakat fogom használni a fentiekben leírt tartalommal, leszögezve, hogy ezek a fogalmak csupán részben fedik egymást. Konkrét sajátosságait pedig a fejlettségi szintjeik és intézményes megoldásaik adják meg.

Általánosságban azt mondhatom, hogy a piaci kudarcok közgazdasági témája hívta életre a neoinstitucionalizmus szempontrendszerét. Ez a felfogás az *intézményes koordináció szerepét* hivatott kifejezni a gazdasági és a politikai instanciák (szervezetek, hatóságok) között, amit térségünkben, a neoliberalizmus térnyerése következtében, igencsak elhanyagoltak. Épp ezért, a gazdaság szubsztantív fogalmára is figyelemmel és azzal összhangban, érvényesíteni próbálom annak belátásait.

1.2. Az átmeneti gazdaságok jelentősége a politológia és a közgazdaságtan számára

A modern, globalizált világgazdaságban a klasszikus gazdasági nagyhatalmak mellett az átmeneti gazdaságok, a piacgazdaság vérkeringésébe frissen bekapcsolódó volt szocialista államok jelentős kihívásoknak néztek, illetve néznek elébe. Mivel Magyarország is egyike ezeknek az átmeneti országoknak, és az átmenet még korántsem fejeződött be teljesen – legalábbis ez is egy markáns álláspont – ez alatt a bő másfél évtized alatt, ezért nagyon fontos felismerni az átalakulás társadalmi, politológiai és közgazdasági természetét. Nem csak azért, hogy hazánk helyzetét megértsük, és nagyobb eséllyel tudjuk megjósolni a várható gazdasági tendenciákat, hanem mert a világban még számos ország az átalakulás előtt vagy már annak küszöbén áll, és az átmeneti gazdaságokat ismerő közgazdászok megoszthatják tapasztalataikat ezekkel az országokkal olyan segítséget nyújtva, amely számukra nem volt elérhető.

Az átmenet fogalmilag mindig feltételezi, hogy valahonnan valahová, de legalább is valamerre eljutunk. Általában sohasem oda érkeznek a társadalmak, mint ahova megcélozzák azt. Sok a szándékon túli eredmény és diszfunkcionális elem. A létező fejlettebb minták követése sokat segíthet, de mivel mindig a történetileg adott befogadó közegen múlik a mintaátvétel eredményessége, ezért sohasem a szándékok szerint, hanem ösztársadalmi méreteken azon túli eredmények jönnek létre. Valószínű, az ex-szocialista országok mindegyike a fejlett, centrum kapitalizmust kívánja-kívánta utánozni, de ebből még nem következik, hogy ez milyen mértékben és milyen fokon fog sikerülni, illetve sikerült nekik. Nézzük meg először azt – a ‚transitology’-nak nagy irodalma van a politológiában, de általában a társadalomtudományokban is – honnan indultak ezek az országok.

Egy magyar kutató, Szigeti (2007) arra az álláspontra helyezkedett az Eszmélet folyóiratba publikált, majd tanulmánykötetben megjelent munkáiban, hogy az ún. *államszocialista társadalmak leírásában* a legadekvátabbnak a lengyel gazdaszociológiai iskola, J. Wiatr és W. Narojek nevével fémjelezhető irányzata mutatkozott. Idézzünk hosszabban Jerzy Wiatr-tól: „A szocialista iparosítás, a mezőgazdaság kollektivizálása (ahol erre sor került), a kulturális forradalom – mindezek meghatározott és tudatosan (ha nem is mindig a kialakított megoldások összes következményeinek teljes tudatában) elfogadott döntések produktumai. Ha pedig ez így van, akkor itt – a főként a piac törvényei által megszabott egyéni magatartások spontán interakciójának modelljével szemben – elsősorban olyan folyamatokkal van dolgunk, amelyek lényege: a társadalmi jelenségek irányítása az államhatalom e célra történő felhasználása útján. A politikai intézmények ilyen körülmények között új jelentőségre tesznek szert. Már nem csupán olyan eszközök, amelyek a gazdasági rendszer védelmét szolgálják azon (belső vagy külső) erőkkel szemben, amelyek működését megzavarhatják, hanem ellenkezőleg: mindenekelőtt a gazdasági feladatok megvalósítását koordináló eszközök. Ilyenformán ez a rendszer nem működhet döntéseket hozó és végrehajtó szervek nélkül, amelyek megszabják az országban végbemenő, tömegmértékű társadalmi folyamatok irányát.

A politikai problematika – a hatalom problematikája – ezáltal a társadalmi élet központjába kerül. A politika a szocialista társadalomban bizonyos fokig azt a funkciót tölti be, amelyet a klasszikus kapitalizmusban a tőkés piac töltött be: a társadalmi integráció tereuma, amely túlnyomó mértékben meghatározza a folyamatok jellegét és lefolyását a társadalmi élet egyéb, ‘nem-politikai’ területein is.” (Wiatr, 1980, 196).

Látható: a tervező társadalmak szociológiájában, hatalmi és gazdasági rendszerük elemzéséből az adódott, hogy ezek *nem a piac által, hanem a politika által integrált*

társadalmak voltak. Ugyanis az állami tulajdon bázisán a felhalmozást és a fogyasztást, illetőleg a köz- és a magánfogyasztás közötti arányokat politikai döntések következtében alakították ki. Ez a felfogás azzal is alátámasztható, hogy az egypárti hatalomgyakorlás a racionális redisztribúcióra épülő politikai berendezkedés volt – ahogy ezt annak idején, 1979-ben Konrád-Szelényi szerzőpáros alaposan leírták, könyvük vonatkozó fejezetében. De a konvergencia-elméletek idején, például a konzervatív, Raymond Aron is hasonló interpretációval lépett fel⁵, mint amelyet ebben a retrospektív magyarországi vitában Szigeti képviselt. Ugyanis nem a piaci nyereségeségekhez igazodó, magántulajdonos vállalkozók hozták az alapvető allokációs döntéseket, hanem az egypárti tervező mechanizmusban a Központi és a Politikai Bizottságok voltak ügydöntő makrogazdasági helyzetben. A tervalku közegében dőltek el a dolgok, nem pedig a piacon. A polgárok sok ún. ingyenes közfogyasztást kaptak, nem fizettek személyi jövedelemadót, viszont alacsony fizetésekért dolgoztak ezekben a rendszerekben. Erősen nivelláló elosztás alakult ki, és igen magas volt a redisztribúciós hányad, amely Magyarországon 63-64%-ot tett ki, Ferge Zsuzsa nyolcvanas évek eleji kutatásai szerint.

Azonban ez a közös jellemző – elsődlegesen politikailag integrált gazdaság és társadalom – nem felelteti az egyes országok közötti egyedi eltéréseket, a nemzeti sajátosságokat és a tipikus különbségeket. Nézzük utóbbiakat. Amíg Magyarországon az UGM (1968) következtében, Jugoszláviában pedig más okokból és módon, de kifejlődtek az árugazdaság, az árutermelő gazdálkodás mechanizmusai, s az ennek előfeltételéül szolgáló, egymástól elkülönült, de csak viszonylag önálló gazdálkodó egységek, addig más országokban a direkt irányításos, államigazgatásos szocializmus állt fenn a nyolcvanas években is. Romániában személyi kultuszos, monopolisztikus hatalomgyakorlással, az NDK-ban, Lengyelországban, a Szovjetunióban vagy Csehszlovákiában pedig e nélkül, de „command economy”-ként (hogy a nyugati terminológiát használjuk a tervgazdaság naturáliákban tervező, tervlebontással bürokratikus koordinációt megvalósító alakzataira), ha

---

⁵A liberális és a nem liberális elméletek (ipari társadalom elméletek, vagy a marxista nézetek) rendszerminősítő kritériumnak – legtöbbször és helyesen – a gazdaság magánprofit-elvűségét teszik meg, mert a jövedelemeloszlást a tulajdonnal hozzák korrelációba. R. Aronnál a gazdaság két típusa közötti különbség annak ellenére világosan megfogalmazódott, hogy más összefüggésben a növekedésre orientált ipari társadalom – némiképpen technicista – közös nevezőjére hozta a piacgazdaságot és a tervgazdaságot. Ugyanis magyarázatában két tényezőt állított szembe: „1. A termelő eszközök tulajdona: kapitalista gazdaságban magánégyénekhez tartozik és nem az államhoz. 2. A szabályozási mód. Erről sematikusán azt lehet mondani, hogy egyik oldalon az erőforrások elosztását a tervező központ szuverén módon határozza meg, míg a másikon az erőforrások eloszlása magánégyének piaci döntésein keresztül történik, vagy még inkább azt, hogy egyik esetben a kereslet és a kínálat egyensúlyát a terven keresztül tartják fenn, míg a másik esetben a piac értékítéletei révén.” (Aron, 1962, 110-111.)

azok óvatos decentralizálással és a tervező mechanizmus némi korszerűsítésével (pl: „gazdasági jog, kibernetikus szocializmus” az NDK-ban) el is tértek már az eredeti, mintaadó, sztálini berendezkedéstől. Annyira azonban nem, mint az említett két országban, ahol a latens politikai pluralizmus, illetőleg a szocialista pluralizmus a politikai viszonyokban a hatalomgyakorlás módozatainak valóban jelentős eltérését fejezte ki, a monopolisztikus hatalomgyakorlás alapformáihoz képest. Hazánkban pedig a rugalmasabb, érdekbeszámításos politikai rendszer mellett (Bihari) 1987 után több olyan gazdasági reform is volt, melyek következtében – más tényezők mellett – de az első tíz esztendőben élenjáró országok lehettünk az átalakulási folyamatban. Gondoljunk csak a kétszintű bankrendszer kiépítésére, az ÁFA és a személyi jövedelemadó korai bevezetésére (1987, 1988), és ami különösen nagy lépés volt: az 1988-as Társasági törvényre, amely elősegítette és lehetővé tette a modern polgári tulajdonviszonyok kiépítését. Ugyanígy Magyarországon Szlovéniához és Csehországhoz hasonlóan viszonylag jó közbiztonság, és kiszámítható, jogbiztonságot nyújtó jogrendszer segítette a magángazdaságban keletkezett konfliktusok jogi feloldását.

Innen indultak a térség országai, s ehhez képest az átmenet⁶ a kapitalista piacgazdaságba *a tulajdoni, a hatalmi és a politikai intézményrendszer és viszonyok megváltoztatását előfeltételezi*. Privatizációt, az elkülönült magántulajdonos termelők piaci összekapcsolását, és a politikai rendszer többpárti, pluralista jellegét. A társadalmi és gazdasági érdek-összeütközések, konfliktusok kanalizálása ugyanis elsődlegesen a pártokon keresztül, parlamenti közvetítéssel történik. Érdekluralista és pártcentrikus rendszerekben (Magyarország, Csehország, Szlovákia, Lengyelország, Szlovénia stb.), vagy pedig a valaminő vezér-demokrácia formájában, mint ezt Putyin Oroszországában vagy más posztszovjet köztársaságokban láthatjuk.

Ebből következik, hogy egyfelől az átmenet politikailag (és alkotmányjogilag) sem azonos a gazdasági átmenettel, másfelől, hogy sem a fejlettségi szintkülönbségek, sem az államformák nem közömbös tényezők a változásoknak.

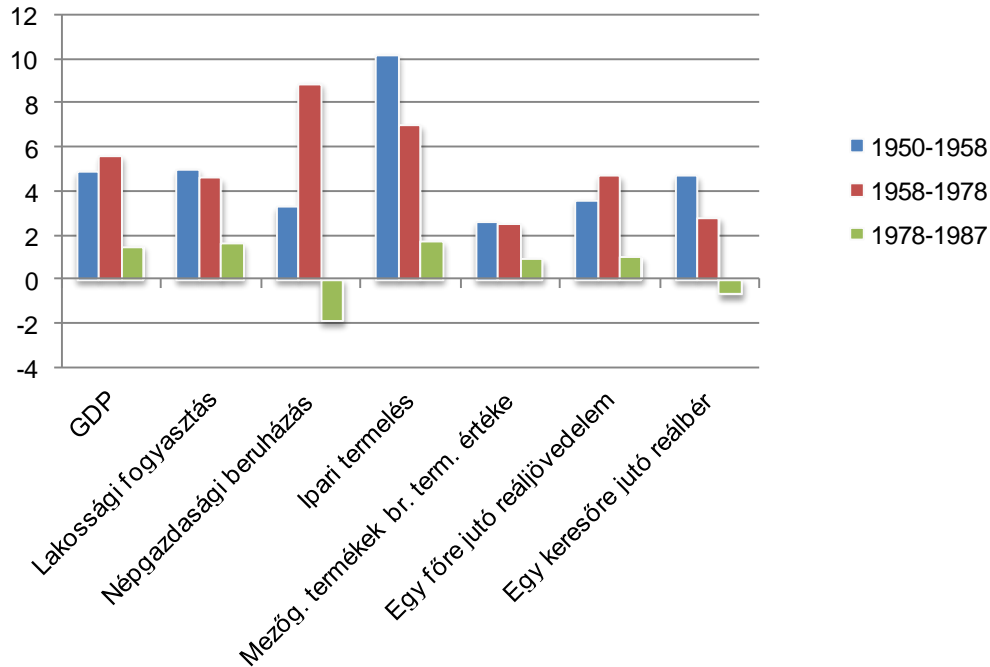
A nagy társadalmi változásokat előidéző, átfogó tendenciákat kifejező lentebbi adatsorok jól kifejezik, hogy hazánkban az utolsó tíz esztendőre az államszocialista berendezkedés teljesítőképessége jelentősen leromlott az előző három évtizedhez képest. Feltehetően ezért is veszítette el korábban megvolt felhajtó erejét az emberek szemében. Egy

---

⁶Az átmenet lehetőségét a rendszer sebezhetővé, majd megdönthetővé válása idézte elő. Néhány makrogazdasági adaton keresztül grafikus ábrázolásomban jól szemléltethetem az utolsó évtized visszaesését, a megelőzőekhez képest (Lóránt Károly, Társadalomtudományi Intézet, Műhelytanulmányok, Budapest, 1989 adatai alapján).

legitimációs érvkészlet (szocializmus) aláásódásának mindig a csökkenő teljesítmények a leghatásosabb okozói.

Évi átlagos növekedési ütemek (%-ban)

Forrás: Lóránt Károly: Gazdasági fejlődésünk kritikus kérdései (1989)

1. ábra: Évi átlagos növekedési ütemek (%-ban) Magyarországon vonatkozásában

1.2.1. Az „átmeneti gazdaság” fogalma (nem formálisan racionális, hanem szubsztantív karakterű) és a politikai kapitalizmus problémája

Az átmeneti gazdaság *formálisan* – azaz a gazdaság politikai-jogi intézményesültségének (beágyazottságának), következésképp az állami beavatkozás szükségszerűségének (piaci folyamatok politikai szabályozása és korrekciója) a figyelmen kívül hagyásával – *nem definiálható, csak és kizárólag szubsztantív (materiális) módon*. Ezt az átmenetet nem a gazdaság formális fogalma felőli vizsgálódások tárják fel, sokkalta inkább az intézményes berendezkedés átalakítását leíró „materiális, szubsztantív” gazdaságfogalom használata válik szükségessé.” A gazdaság szubsztantív fogalma teszi ugyanis lehetővé az átmenet (kelet-közép-európai gazdasági rendszerváltozás) tényleges történelmi-szociológiai szerkezetének a megfigyelését és leírását, Kornai János megkülönböztetését használva: a bürokratikus állami-politikai koordinációról a piaci koordinációra történő áttérést. Ezzel a fogalomképzéssel az intézményes koordináció– gazdasági és állami: politikai és jogi – típusa válik összekapcsolhatóvá, s így definiálható. Ettől az átmeneti gazdaságtól megkülönböztethetővé

válí a „feltörekvő piac” fogalma is (amelynek kritériuma az OECD országok átlagos gazdasági növekedésének trendszerű meghaladása).

Feltételezésem szerint – s ennek jelentőségére Cs. Kiss Lajos professzor hívta fel a figyelmem – a „*politikai kapitalizmus*” fogalma a *szubsztantív gazdasági szemlélet egyik történelmi-szociológiai konkretizációjának is tekinthető az átmenet helyzeteiben*. Minden átmeneti gazdaságot természeténél fogva az állami beavatkozás dominál, amely ennyiben „politikai kapitalizmushoz” vezet (a rendszerkiépítő intézményteremtés miatt, és a jogi és politikai koordináció, tehát a szabályozás átmenetre jellemző folytonos korrekciója következtében). Ezzel, persze a korrupció esélyeit intézményesíti és maximalizálja – de ez egy további kérdés, melynek tárgyalása külön dolgozatot és diszkussziót feltételez.

Vizsgáljuk meg M. Weber eredeti elgondolását a racionális és az irracionális (politikai) kapitalizmus megkülönböztetése és szembeállítása vonatkozásában. Itt elsősorban a híres „Gazdaságtörténet”-re (KJK, 1979) kell támaszkodnom, hiszen ebben a tanulmánygyűjteményben korábbi kutatásainak eredményeit is koncentráltan fejezte ki. (Elsősorban „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” c. művére gondolok, melynek alapösszefüggését ebben a munkában „A kapitalista szellem kibontakozása” alfejezet tartalmazza (1979, 279-293.). Gondolatmenete a kapitalizmus fogalmi meghatározására törekszik és előfeltételeinek tisztázása vonalán halad tovább. Ami a primer fogalmat illeti:

Weber szerint kapitalizmusról ott van szó, ahol a szükségleteket vállalkozás útján elégítik ki, s ahol a vállalkozó a piaci esélyekhez alkalmazkodik. Azaz racionális kalkuláció alapján dönt arról, hogy célját a nyereséget, a rentábilis üzemet – amit modern könyvvitel (XVI. sz.) segítségével, mérleg-készítéssel ellenőriz – milyen eszközökkel, befektetésekkel érheti el. Weber majdnem mindenhol „a tőke özönvíz előtti formáinak” szólhatunk Marx-szal a mindkettejüket sokat foglalkoztató problémáról – uzsorának, pénzfelhalmozásnak, kereskedelmi tőkének, hadisarcnak, a nem rendszeres és kiszámítható haszonszerzési aktusoknak az általa irracionálisnak tekintett jellegével szemben tételezte a nyereségszerzés kapitalista – azaz racionális tőkeelszámoláson alapuló – módozatait. Csak, ha kapitalista módon megy végbe a szükségletek kielégítésének zöme, akkor beszélhetünk kapitalizmusról, s ez csak a nyugat sajátja, s ott is csak XIX. század második felében vált általánossá.

Az újkori kapitalizmus létezésének legáltalánosabb előfeltétele „*a racionális tőkeelszámolás, mint norma érvényesüljön a mindennapi szükségletek kielégítésével foglalkozó valamennyi nagy vállalkozás esetében* és ehhez a következő előfeltételeknek kell teljesülniük:

1. Szükséges, *hogy valamennyi dologi termelőeszköz*, (a föld, a különféle berendezések, gépek, szerszámok stb.) *mint szabad rendeltetésű tulajdon legyen elosztva az önálló munkavállalkozások között*. Ez egy egészen új keletű jelenség, s manapság ez alól csak a hadsereg jelent mindenütt kivételt.
2. „Szükség van *szabad piacra*, vagyis arra, hogy a piac megszabaduljon irracionális korlátaitól. Az irracionális korlátok lehetnek....
3. Szükség van *racionális* – azaz a lehető legapróbb részletekig kalkulálható, és ennél fogva mechanikussá tehető – *technikára*. Ez egyaránt vonatkozik a termelésre és a kereskedelemre, a javak előállítási és mozgatási költségeire.
4. További előfeltétel a *racionális*, vagyis az áttekinthető *jogrendszer*. A kapitalista üzem ugyanis csak akkor tud racionálisan gazdálkodni, ha abból indulhat ki, hogy az igazságszolgáltatás és a közigazgatás kiszámíthatóan működik.
5. Az előfeltételek közé tartozik továbbá a *szabad munkaerő*, vagyis olyan személyek jelenléte, akik nemcsak jogilag vannak abban a helyzetben, hogy szabadon eladhatják munkaerejüket, hanem gazdasági okoknál fogva rá is kényszerülnek, hogy önként a piacon értékesítsék munkaerejüket. Az ilyen vagyontalan, s ennél fogva munkatevékenysége eladására kényszerült réteg a kapitalizmus lényegéhez tartozik, ahol ez a réteg nem létezett, vagy csak nem szabad munkaerő állt rendelkezésre, ott a kapitalizmus nem tudott kibontakozni. Csak szabad munka alapján lehetséges racionális tőkekalkuláció: a darabbérben előállított termék költségeit csak akkor lehet előre egyértelműen kiszámítani, ha vannak munkások, akik formálisan ugyan önként, valójában azonban az éhségtől hajtva kínálják eladásra munkájukat.
6. Végül az utolsó feltétel a *gazdasági élet kommercializálódása*, amin azt kell érteni, hogy a vállalkozói részesedés, valamint a magánvagyon, általánosan elfogadott formája az értékpapír. Mindent egybevetve, olyan helyzetnek kell előállnia, hogy a *szükségletek fedezése kizárólag a piaci lehetőségekhez és a rentabilitáshoz* igazodjék. Amennyiben a kommercializálódás is fősorakozik a kapitalizmus többi ismertetőjegye mellé, fölerősödik egy eddig nem említett mozzanatnak, a *spekulációnak* a jelentősége. A spekuláció csak attól a perctől kezdve válik jelentőssé, amikor a vagyon *átruházható* értékpapírok formájában jelenik meg” (1979, 224-225.).

Azt, hogy az államszocialista rendszerek ‚command economy’ gazdálkodása, illetőleg az értéktörvény alapján tervező és érdekbeszámításhoz vezető politikai rendszerrel működő egypártrendszer (röviden: köztulajdoni dominanciájú áru gazdaság, makrogazdasági

tervezéssel és irányítással) átalakuljanak a piaci lehetőségekhez és rentabilitáshoz igazodó helyzethez, nem lehetett spontán folyamatok eredménye. Meg kellett változtatni a gazdaságban a tulajdonviszonyokat és az állami és politikai hatalmi viszonyok szerkezeti kereteit. Kiepíteni a rendszer működési feltételeit, ez materiális gazdaságfogalmon és a *„startbeli” előfeltételeket létrehozó politikai kapitalizmuson alapul, s csak miután ez megtörtént, lehet a gazdasági cselekvések mércéje a formális nyereség-esély elve, standardja.* Az elkülönült magántulajdonos gazdálkodó egységek piaci integrálásához tehát – legalábbis fogalmi tisztaságában –privatizálni kellett a köztulajdoni formák zömét (állami vállalatokat, állami gazdaságokat és termelő szövetkezeteket), továbbá deregulálni az államszocializmusra jellemző szabályozási formákat és liberalizálni a kötetlen gazdálkodásra történő átmenet érdekében a negyven esztendőn át valaminő módon kötött gazdálkodást. „A korlátlan szerzési ösztön a legkevésbé sem azonos a kapitalizmussal, még kevésbé annak szellemével.” A kapitalizmus egyenest azonos lehet ennek az irracionális ösztönnek a *megfékezésével*, vagy legalábbis racionális mérséklésével. A folyamatos, racionális kapitalista üzemben szerzett *nyereségre*, mindig *megújuló* nyereségre, tehát „*jövedelmezőségre*” való törekvéssel azonban igenis azonos a kapitalizmus. Mert „*nyereségnek*” annak lennie kell. Az egész gazdaságnak kapitalista rendjén belül bukásra lenne ítélve az olyan üzem, amelyik nem igazodnék a jövedelmezőség elérésének esélyeihez.

...Elsősorban azt kell neveznünk „kapitalista” gazdasági tevékenységnek, ami a *csere-esélyek kihasználásával a nyereség elvárásán – tehát (formálisan) békés szerzési esélyeken – alapul*” - írta Weber „A protestáns etika...”-ban (1982, 13.).

Mi következik (és mi nem következik) eddigi fejtegetéseimből?

Az, hogy „eredeti tőkeátcsoportosítás”-ra és liberalizációra sor kellett, hogy kerüljön. Tézis-szerű tömörséggel fogalmazva: az *államszocializmus gazdasági átalakítása, mint intézményesülési folyamat, szükségképpen politikai kapitalizmus*, mert a rendszer kiépítésének fázisában közvetlenül aligha épülhet a racionális kalkulációra. Tehát 1. az átmeneti gazdaság fogalma nem írható le a formális gazdaságfogalommal, ezért van szükség a szubsztantív gazdaság fogalomból (Polányi) következő perspektíva felvételére, továbbá, megfordítva 2. a formális gazdaság üzleti, racionális kalkulációra épülő megközelítése kizárja az állami beavatkozás és gazdaság átépítés fogalmát, 3. ezért tehát a „politikai kapitalizmus” fogalma „a szubsztantív gazdasági szemlélet egyik történelmi-szociológiai konkretizációjának is tekinthető” és tekintendő. Közvetve – tehát az „eredeti tőkeátcsoportosítás” elemzésének összefüggésében – az államszocializmus gazdasági átalakítása, mint intézményesülési folyamat, ebben a meghatározott értelemben, szükségképpen politikai kapitalizmus.

Bizonyító anyagként hozzátenném: az első privatizációs törvény általános indoklásában (1990. évi VII. törvény), a nemzeti vagyonkezelés szervi oldaláról szólva olvasható is, hogy a privatizáció a parlamentbe bejutott pártok akaratából és irányításával zajló folyamat: „A Vagyonügynökség az Országgyűlés felügyelete, s így az ott képviselt politikai pártok ellenőrzése alatt álló állami költségvetési szerv”. Az az itt „a gazdasági cselekvések nem tisztán gazdasági esélyekre orientálódnak, hanem a tulajdonszerzés politikai-hatalmi esélyeire” – fogalmazhatunk a szervi oldal kérdésének szempontjától függetlenül, általánosabban. A magántulajdon és annak piaci integrációja minden tőkés újratermelés alapszerkezete. Ezt egész dolgozatomban érvényesíteni kívánom, ahogyan Marx felfedezése után és mellett – leíró értelemben – ugyanezt teszi Polányi, Kornai. Weber formális értelemben vett racionális kalkulációjának pedig (1. és 2. pontjában rögzített) előfeltétele volt a dologi termelő eszközök magánvállalkozások közötti megoszlása és a szabad – premodern kötöttségeitől megszabadult, esetünkben liberalizált – piac léte. Az államszocializmus és a tőkés berendezkedés közötti határmegvonás – véleményem szerint – ezzel teljesen egzakt, tudományos eredményre támaszkodhat. Társadalmi formáció-szintű differenciát fejez ki.

Mindebből semmiképpen sem következik, hogy a társadalmi rendszer átépítése optimálisan ment volna végbe, s a privatizáció, a liberalizáció és a politikai intézményesülés választott megoldásai elkerülhetetlenek lettek volna. Voltak alternatívák a privatizáció módjában, a gazdaság- és társadalompolitikában, s ezeknek a felmutatása akkor lesz reális, ha a hasonló célkitűzésekkel fellépő, más átmeneti gazdaságok és országok tapasztalataival vetjük majd egybe a magyar átalakulást.

1.3. Kornai János álláspontja

Témám szemlélete és módszere szempontjából különös jelentőséggel bír, hogy Kornai János érdekes és értékelendő álláspontokat fejtett ki az átmeneti országok állapotáról, teljesítményéről. Könyvének címe alighanem tudatosan rímel J. Schumpeter világhírű munkájának címére (*Capitalism, Socialism, and Democracy*), amely 1937-ben jelent meg először. Vállalt előd Schumpeter Kornainál, mert Polányihoz hasonlóan olyan szerző, aki a rendszerparadigma képviselőjeként azt politikai, szociológiai, ideológiai és kulturális aspektusaival együtt akarja megérteni. Nemcsak a tisztán, tehát szaktudományos értelemben gazdasági folyamatokat, hanem a rendszert, a „maga egészében” (Kornai, 2007, 166-167.). Kornai ebben a nyolc tanulmányát tartalmazó kötetében egyfajta összegzésre vállalkozik.

Világossá teszi, hogy egyfelől nem a transitology (transformational paradigma) álláspontjáról szemléli a kérdéseket, hanem a sokkal komplexebb ‚rendszerparadigma’ módszertani álláspontjáról.

Ennek fő vonásait foglalom össze, követve a szerző pontokba szedett kifejtését: 1. A rendszerparadigmákban gondolkodó kutatókat a rendszer egésze, illetve az egész és a rész közötti kapcsolatok foglalkoztatják. 2. A rendszerparadigma nem tradicionális részdiszciplína, hanem átfogó, általános társadalomtudomány, amely különleges figyelmet fordít az alrendszerek (a társadalom funkcionálisan elkülönült szférái) között végbemenő interakciókra. 3. Az eseményeken és folyamatokon túlmenően, azok *az intézmények* állnak a kutatók figyelmének előterében, amelyek keretet szabnak ezen események menetének. 4. Erős összefüggés van a történelmi folyamatok és a fennálló *szervezetek között*. 5. A rendszerszemléletben az egyéni preferenciák, cselekvések elsősorban a rendszer és változásának termékei (kevésbé az individuális karakterük meghatározó). 6. Az örökké változás folyamatában a *nagy átalakulásokra* kell különös figyelmet fordítani. 7. A rendszerek *rendszer-specifikus* vonatkozásai fontosabb, erősebb magyarázó tényezők, mint az emberi hibák. Nincs tökéletes rendszer, mindegyiknek vannak belső korlátai, káros tulajdonságai, melyek az adott rendszeren belül legfeljebb enyhíthetőek, de teljesen ki nem küszöbölhetőek. 8. A rendszerparadigma karakterisztikus módszere az *összehasonlítás*, amelyet nem helyettesíthet a korlátozott érvényű matematikai modellek használata. (Kornai, 2007, 169-171).

Ezek után szinte természetes, hogy Kornai interdiszciplinárisan közelíti meg a gazdasági kérdéseket is. Másfelől nála kidolgozott és egyértelmű, hogy közép-kelet európai országok átmente – a szó használható, csak a transitology módszere nem – világtörténelmileg miben unikális (5. tanulmány, 79-111.o.). Nézzük megoldását, amely hat jellemző vonásban foglalja össze kutatási eredményeit, a sok-sok, szakadatlan apró változás közepette, másfél évtized alatt végbement nagy átalakulásról.

- 1-2. A változások a nyugati civilizáció fejlődésének fő irányjaiban történtek: tehát a kapitalista gazdasági rendszer, és politikai demokrácia *irányába*.
3. Az átalakulások a társadalmi élet *minden területét, szféráját* érintették, gazdaságot, ideológiát, politikát, jogot, társadalmi rétegződést.
4. Az átalakulás erőszakmentes volt, véres események és utcai harcok nélküli.
5. Mindez békés körülmények között történt, ment végbe, sem háború nem előzte meg, sem idegen katonai megszállás nem fordult elő.

6. Végül elképesztő *gyorsasággal*, egy-másfél évtized alatt megtörtént ‚a nagy átalakulás’ (Polányi Károly leleményének átvételével).

Történelmi összehasonlítások nyomán pedig szerzőnk arra a következtetésre jutott, hogy néhány, 2, 3 vagy 4 jellemző máskor is előfordult már a világtörténelemben a gazdaság és a társadalom Great Transformation-ja esetében, de az, hogy mindez a 6 *jellemző egyszerre, egyidejűleg* fejtse ki a szerző szerint pozitívnak értékelt hatását, ebben áll térségünk történéseinek *egyedülállósága* (2007, 88-93.).

Vajon valóban ennyire pozitív ez a mérleg? Mi itt a megfelelő mérték? Ugyanis annak nem sok nyomát látni, hogy ennek a térségnek az országai felzárkóztak volna a centrum kapitalizmushoz. Egyikük sem lett valós versenytársa az OECD országoknak. Ha nem csak az egyedi-nemzeti fejlődési pályák szintjén elemzünk, hanem markánsan eltérő változatokat vetünk össze, a Közép-Kelet-európai, az orosz és a kínai utat, akkor meglepő eredményre juthatunk. Az összehasonlítás szempontját Groth (2003) is gyümölcsözően használja.

2. Alapvetések a közép-kelet európai országok helyzetének megértéséhez

A kétpólusú világrend összeomlásával, a hidegháború megszűnésével a második világháború óta nem önálló országok sokasága nyerte vissza függetlenségét. Azonban ez a függetlenség nagy felelősséggel és hatalmas feladatokkal járt. A föderatív berendezkedésű országok szétestek (Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia), s új, kicsiny, de relatíve egységesebb nemzetállamok sokasága jött létre a posztszovjet térségben. Nyilvánvaló az is, hogy a helyi elitek mindenütt protagonistái voltak az átmenet lemenedzselésének, lett legyen szó a politikai elitről vagy a gazdasági-technokratikus elitről, mert jó pozícióikat és kezdeményező készségüket felhasználva az átalakulások haszonélvezőivé válhattak. A sok kicsit viszont könnyű kezelni, a *divide et impera* elvei szerint – éppen geopolitikailag. A piacgazdaságra való átállás és a globalizáció felismerése, elfogadása és kiaknázása nagy terheket rótt ezeknek az országok gazdasági szakembereire és kormányzataira. Bizonyos országok a „startpisztoly” eldördülésekor jobb helyzetben voltak vetélytársaiknál, mint például Magyarország, de nem produkálták az elvárt eredményt, más országok pedig a háború és belpolitikai viszályok miatt kiestek a felzárkózási versenyből. Hogy mi ennek a versenynek a gazdasági célja és díja? A cél az Európai Unió tagsága és a díj a közös piac és esetlegesen a monetáris unió biztosította gazdasági lehetőségek kiaknázása. Bizonyos értelemben éppen az elszigeteltség, az unitárius nemzetállami lét meghaladása érdekében. Azonban nem csak politikai pszichológiailag, hanem objektíve is. Ugyanis aki elszigetelődik a fő folyamatoktól, az alighanem lemarad (tipikus bizonyíték erre az elszigetelt Moldávia esete). A befutók között tíz egykori szocialista országot találhatunk 2008-ig (Ciprus és Málta mellett). További országok csatlakozása, mint például Ukrajna jelenleg elképzelhetetlen, hasonlóan Moldáviához, amely egész Európa legrosszabb mutatóival rendelkezik (Csaba, 2006, 18-19). Más országokkal viszont már folynak a nehéz csatlakozási tárgyalások (Horvátország, Szerbia).

Az átalakuló gazdaságok két leghatalmasabb példája a jelenkorban Kína és Oroszország. Ámbár nem tartoznak régióinkhoz, az összehasonlítást érdemes lesz elvégeznünk, mert tanulságokkal szolgál az átalakulás gazdasági, társadalmi és állami folyamataira vonatkozóan. Esetükben Kelet-Európához képest az az egyik lényeges különbség, hogy ők politikailag önállóak, nem pedig egy nagyhatalomnak kiszolgáltatott

kisállamok voltak a rendszerváltásig, amely Kína esetében nem történt még meg ténylegesen máig sem. Közös bennük, hogy a méretük önmagában nehezíti, illetve példátlanul serkenti piacgazdasági eredményeiket, hiszen hatalmas belső piaccal, munkaerővel és nyersanyagkészletekkel rendelkeznek, ugyanakkor a reformok és átszervezések lokális szinten történő érvényesítése nagyban megnehezedik és lelassul. Egyik ország sem rendelkezett valós piacgazdasági berendezkedéssel 1990-előtt. Oroszország esetén az átmenet gyors és traumatikus volt, míg Kína esetében máig tartóan lassú és fokozatos, ami sok szempontból lehetőséget biztosít a közgazdaságtan számára az átmenet módszereinek vizsgálatára.

2.1. Kelet-Európa átmeneti gazdaságainak történelmi jellegzetességei

A kelet-európai országok többsége a XX. század előtt nem volt önálló állam, még kevésbé egységes nemzetállam a szó modern értelmében. A részben dinasztikus elven létrejött államalakulatokból a XIX-XX. század folyamán, akkor is több lépcsőben, s merőben eltérő módon alakultak ki a mai államok. (Szimbolikus példa erre a folyamatra a mai Lengyelország, ami a középkori nagybirodalom felosztása (1772-95) után a maitól jelentősen eltérő területeken és nemzetiségi összetétellel jött létre 1918-ban, illetve alakult újjá 1945 után.) A történelmi alrégió modern nemzetállamai többsége 1918 után a kor nagyhatalmainak (Oroszország, Osztrák-Magyar Monarchia, a császári Németország, Törökország) részleges vagy teljes felbomlásával jöttek létre. (Például Észtország, Lettország, Litvánia, Csehszlovákia, a modern Ausztria, vagy kissé távolabb Finnország) Mutatis mutandis, a soknemzetiségű Magyar Királyságból is ekkor vált ki a mai Magyarország, illetve az akkor Csehszlovákiához csatlakozó mai Szlovákia és az akkori Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatlakozó Horvátország. Más államok, noha korábban is léteztek, ekkor megszűntek vagy területük, népességük összetétele jelentősen megváltozott (egyikre példa a XIX. századi önálló Montenegro, a másikra Románia). Néhány 1918 után létrejött állam függetlensége átmenetinek bizonyult (balti köztársaságok), mások viszont csak 1989-1992 között alakultak ki – vagy alakultak újjá. (Belarusszia, Ukrajna, Moldávia, illetve a sokszor említett Szlovákia, Montenegro, vagy éppen Oroszország.) Ez utóbbi folyamat részben békésen zajlott le (Csehszlovákia szétválása), részben elhúzódó polgárháborúk-háborúk során (Jugoszlávia).

A térség történetének fontos sajátossága a II. világháború után, a hidegháború alatt kialakult szövetségi-függőségi rendszer. A hidegháború alatt a tervgazdálkodás idejében természetesen a mai értelemben vett világgazdaságtól jobbra elzártan zajlott a gazdasági élet.

A Szovjetunió által irányított szocialista világpólustól és az általa képviselt 'piacgazdaságot' elítélő ideológiától való megszabadulás azonban számos problémát vetett fel a frissen önállósult országok számára.

A Szovjetunió összeomlása után tehát olyan nemzetek nyertek önállóságot, amelyek túlnyomórészt sem a piacgazdasággal, sem az önállósággal, önálló kormányzati, stratégiai döntési és érdekegyeztetési és egyesítési tevékenységgel kapcsolatban nem rendelkeztek tapasztalattal. Az országok különválása máig nem ért véget, hiszen Csehszlovákia szétválása, Jugoszlávia szétesése illetve legújabbban Montenegró újjászületése a viszonyok bizonyos rendezetlenségére utal.⁷

Rá kell mutatnom arra is a nagy átalakulások lezárulta felé menve, hogy Koszovó kiválása, s annak esetleges hatása messze nem jutott még nyugvópontra. Geopolitikai kérdésnek fogható fel: lenyelik-e a szerbek az utolsó keserű pirulát is, s belemegy – e Oroszország (és Kína), hogy az amerikaiak által támogatott kiválás nyomán nemcsak újabb presztízsveszteséget szenvednek el hagyományos befolyási övezetük további elvesztésével, hanem a közvetlen amerikai katonai jelenlét kiterjedjen a Balkánra is. Mellesleg ez az EU-nak sem igazán érdeke, de mivel nincs igazán egységes külpolitikája, ezért rendre nem tudja megszabni a tempót ott, ahol az euró-atlanti szövetségen belüli ellentétek közegeiben kellene politizálnia. Az Európai Unió ugyanis roppant módon érintve van ebben a látszólag kis jelentőségű kérdésben: ha ugyanis a jelentős albán etnikai dominancia (80-90%-os) a kiválás *ultima ratioja* lehet más tényezők előtt, akkor ehhez az érvelésmódhoz ma már unióhoz tartozó országok egyes nemzeti kisebbségei is kedvet kaphatnak (pl.: a baszkok). Nem véletlen, hogy a szlovák és a román vezetés kifejezte aggodalmait Koszovó kiválásával kapcsolatban, látva, hogy a Felvidéken, illetőleg Erdélyben élő magyar etnikai dominanciájú területeken élők, illetve radikálisabb politikai képviselőik, reményeket fűznek egy ilyen fejleményhez. A nem EU-tag Szerbiának – akinek számára egy ilyen területi veszteség valóságos Trianon lehet – pedig Koszovó kapcsán a Vajdaság, vagy annak legalábbis bizonyos részei, további kockázatokat hordoznak. Igaz, a nemzetközi tanácskozásokon Koszovó kiválásának unikális jellegét szokás hangsúlyozni. Azt, hogy nem lehet példa más országok kisebbségei számára. Csakhogy ami egyszer már megtörtént, az már fait accompli precedens erejű (ha nem feltétlenül precedens értékű is egyben). Abházia és Dél-Oszétia – Oroszország Koszovó kiválására támaszkodó érvelésével és támogatásával – jól jelzi bármilyen status quo megbontásának veszélyeit. Egy igazán erős EU közel sem érdeke az

⁷Kisteleki K. – Lövétei I. – Nagyné Szegvári K. – Pomogyi L. – Rác L.: Egyetemes állam- és jogtörténet. Polgári kor. (szerk.: Rác Lajos)

Egyesült Államoknak, így a Balkán destabilizációs tényezőit egy bizonyos mértékben érdekében áll fenntartania.

„Közép-Kelet Európában... a reformerek megsemmisítették a gazdaság irányításához szükséges államapparátust, és helyette nem hoztak létre hatékony, a piacvezérelt gazdaság működéséhez szükséges közintézményeket.” (Gilpin, 2004, 332.).

2.2. Az európai átalakuló országok növekedési teljesítménye és zavarai

A GDP növekedésének szempontjából vizsgált másfél évtizedben Lengyelország, Szlovénia, Albánia és Magyarország bizonyult vezetőnek, míg a leszakadók között Szerbiát és Montenegrót találjuk, ahol a háború súlyos visszaesést eredményezett (Csaba, 2006, 42.). Az új EU-tag Litvánia és Lettország elmaradottsága még a szovjet örökségnek tudható be, amelyet a külföldi működőtőke sem tudott kellően ellensúlyozni Észtország kivételével. Lengyelország és Kelet-Németország radikális átalakítási módszere sikeresnek mondható, hiszen gyorsabb talpra állást biztosított, az 1990-es években azonban ez csak relatív előnyt jelentett az előnyösebb helyzetű országokhoz (pl. Magyarország) képest. 1992-től már növekedésnek indult a termelés, azonban Kelet-Németország az egyesülés folyamán létrejött problémák miatt nem volt olyan eredményes, mint az előbbié. 1994-ben indult meg általánosan a növekedés, azonban míg például Lengyelország, Szlovénia vagy Magyarország (a 2007-es megszorításokig) esetében ez fenntarthatónak bizonyult, például Románia és Csehország esetében már nem mondhatjuk ezt el.

A kis országok erős dependenciájára, függőségére sajnos jó példa hazánk is. Alighanem csak strukturális összefüggésekkel magyarázható, hogy egyfelől visszatérően komoly egyensúlytalansági problémák lépnek fel (1994-97 között a Bokros csomag kiváltó okaként, hasonlóan a 2006-tól jelentkező kormányzati megszorításokkal). A bérszínvonal (minimálbéren keresztüli) és a 800 ezer fős közalkalmazotti szféra addigi nyomorúságos bérének 1998–2006 közötti rendezése a fizetési mérleg megbomlását eredményezte. Valószínűsíthetően, a gazdaságpolitika túlzó mértékeket alkalmazott. De külső eladósodásunk mutatói sem kecsegtetnek túlzottan sok biztatóval. „Az államadósság nagyjából 80 milliárd dollár. Ennek, talán ha 25 százalékát használtuk akár fogyasztásra, akár beruházásra, a döntő többségét a folyamatosan halmozódó kamatteherre fizettük ki. Ez a legdurvább és a legrosszabb adósságcsapda, amiből nagyon nehéz kikerülni. „A számításaim szerint, a dolgozó, Magyarországon foglalkoztatott 4 millió embernek nagyjából 2-3 évig ingyen kellene dolgoznia ahhoz, hogy visszafizessük az adósságot. Tehát semmilyen fizetést nem

kapnának 2-3 évig, akkor tudnánk kijönni ebből az adósságcsapdából. Így, hogy közben még fizetést is kapunk, így azt gondolom, hogy 20-30, vagy akár 50 évet is igénybe vehet. egy jó gazdaságpolitika esetén” – jellemezte helyzetünket a Nemzeti Bank ex-elnöke (idézi Szerdahelyi István, Ezredvég, 2008/1, 105.o.). Másfelől az átalakulásban nagy szerepet kapó külföldi tőke dominanciája – némely pozitív hatásai mellett – egyoldalúan export orientált gazdaságfejlesztéshez vezetett. A későbbiekben elemezni fog a működő tőkéhez fűződő hazai tapasztalatokat.

Megállapítható: a térség reorganizációja, gazdaságszerkezetének és hatalmi viszonyainak nagy változásai közepette is közepesen fejlett országok maradtak, talán a legjobban reagáló Szlovénia kivételével. Itt a sikeresnek mondható térségbeli rendszerváltás ,titka’ talán éppen az volt, hogy nem lehetett – a neoliberais dogmák szerint – a ,privatizálni, akár egy forintért is’. Ez ugyanis erkölcsileg és társadalmilag lezüllesztőnek bizonyult, korrupciót szült, olyan politikai kapitalizmust, amelyben tömegesen termelési szerkezeteket és vertikumokat áldoztak fel a magántulajdon oltárán. Szlovéniában viszont a rendszerváltozás után az öngazgatói tulajdont emelték be két nagy tőkealapba. A megfontolt privatizáció és a belső termelési szervezetet védő gazdaságpolitika következtében a termelési eszközök közvetlenül 40-60%-a, áttételesen (a két nagy tőkealappal együtt) pedig 70 %-a állami tulajdonban van ma is.

Közelítésről-utolérésről az általánosság szintjén azonban aligha beszélhetünk. Az EU-tagság sem jelenti a közép-európai országok számára az átmenet végét, így az óhajtott konvergencia, közelítés-utolérés beteljesülését. A nyugati országok a világgazdaság hierarchia pozícióit tekintve a centrumban vannak, míg a visegrádiak csak közepesen fejlett országok csoportjába tartoznak. Az Unió keleti és nyugati felét jövedelmi szakadék választja el egymástól. Gazdaságaik is eltérő szereplőkkel és struktúrákban működnek (pl.: TNC-k jelentősége, korrupció, eladósodás, fekete gazdaság kiterjedése).

A jobb megértés érdekében élni fogok az összehasonlítás módszerével is. Akkor is, ha ez egyfelől nem teljes körű, másfelől pedig választott modell-jegyek, jellemzők alapján történik. Mégis van mondanivalója. Először a térség jellemzésében, majd pedig később Oroszország és Kína összevetése vonatkozásában. Greskovits Béla és Dorothee Bohle szerzőpáros (2008) a régió országait három csoportra osztja aszerint, hogy az átmenetnek milyen útját és a kapitalizmusnak mely modelljét választották. A három balti ország (Észtország, Litvánia és Lettország) a radikális átmenet és a neoliberais modell mintája a régióban. Ezzel szemben

---

⁸ Lásd például. Czukor József: A legjobb tanuló Egyenlítő, 2007/1, 22-27. o.

Szlovénia a fokozatosság megtestesítője, miáltal ott egy neokorporatista-érdekegyeztetéses modell honosodott meg. Földrajzilag és modellszerűség szempontjából a balti neoliberalizmus és az adriai neokorporatizmus között helyezkednek el a visegrádi országok, amelyek – a politikai váltógazdálkodásnak köszönhetően – hol az egyik, hol a másik irányba húztak. Bár a négy visegrádi ország (Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország) egymástól is sok mindenben különbözik, mindannyiukról elmondható, hogy a külföldi tőke erősebben meghatározta rendszerváltásukat, mint Szlovéniáét, de a belföldi munkaviszonyokat és jóléti rendszereket valamivel jobban meg tudták védeni, mint a balti országok.

2.3. Oroszország és a FÁK

A FÁK esetében a térség teljesítményét alapvetően Oroszország határozza meg. Oroszország számos szempontból gyakran kiszámíthatatlannak tűnhet a közgazdaságtan számára, hiszen gyakran ellentmondó gazdasági és politikai lépések követik egymást. Azonban számos kérdést megmagyaráz, hogy az orosz átalakulás igazi kezdete nem 1991 augusztusára, a Szovjetunió politikai szétesésére, hanem 1994-re esik. Jellemző a FÁK-ra egy jellegzetes fiskális föderalizmus, amely sok szempontból megnehezítette az átalakulást. Azonban a FÁK teljesítménye nem azonosítható Oroszország teljesítményével, hiszen Grúzia, Tádzsikisztán és a Moldovai Köztársaság nagyon rossz teljesítményt nyújt. Sikertörténet viszont Üzbegisztán és Törkménia amelyek kifejezetten jó mutatókkal rendelkeznek a FÁK többi tagjához képest (Csaba, 2006, 48.).

2.4. Ellenpont: a Moldovai Köztársaság példája a sikertelen átalakulásra

Elrettentő példa minden átmeneti gazdaság számára a Moldovai Köztársaság esete. Földrajzi fekvése is kedvezőtlen, ami politikai konzekvenciával jár. Ugyanis a csak Romániával és Ukrajnával szomszédos, kis területű (33 000 négyzetkilométer) és népességű (4,4 millió lakós) ország jellegzetes ütközőállam két szomszédja között. Nemzetközi elszigeteltség, nagyobb integrációs térséggel való kapcsolat hiányában nem tud túllépni belső problémáin. A Szovjetunió keretein belüli munkamegosztásban a nyersanyagokban szegény ország tipikusan a mező- és élelmiszergazdaságra volt szakosodva. Növénytermesztését is oda exportálta, nyersanyag és ipari termékeket csak onnan importált. Élelmiszeripara a legfejlettebb. Gazdasága egészének fejlettségi szintje az átlagos szovjet tagköztársaságoktól 20%-al maradt

el, tehát ott, a föderatív államon belül is lemaradó rész volt. A szovjet piac és kapcsolatrendszer összeomlása drasztikusan hatott, főleg az örökölt egyoldalú gazdaság szerkezet és az el-elmaradó és zavarokat okozó nyersanyag- és energetikai függőség következtében.

A nemzetközileg korruptnak tartott állam és szakszerűtlen reformpolitika meglehetősen nagymértékben rontotta az ország kieső helyzetéből adódó hátrányos helyzetét. Moldávia 1991-es függetlenné válása óta az ország gazdasági helyzete folyamatosan és kétségbeejtően nagymértékben romlik. A 2000 és 2003 közötti fejlődés az 1991-es GDP mindössze 30%-ára volt képes felhozni az országot az 1991 óta tartó mélyrepülésből. Amennyiben a 2000-2003-as 5%-os fejlődés fenntarthatónak bizonyulna, több mint 25 évre lenne szükség a GDP és az egy főre jutó bevétel 1991-es szintjének eléréséhez⁹ (feltéve, hogy az 1991-2003-as időszakhoz hasonlóan nincs 2002-ben 381 US\$ volt az egy főre eső GDP (az akkor világ átlag 5,3 szer akkora volt), a HDI (emberi fejlődési index) 2000-ben 0,7 míg a nemzetközi átlag 0,712¹⁰ volt, 2005-ben 0,681 ami szintén nemzetközi átlag alatt van. Moldávia Európa legszegényebb országának számított egy főre eső GDP alapján. (Csaba, 2006, 47.). Úgy tűnik, aki kimarad, lemarad – fontos tapasztalat egy kis ország esetében. Az izoláció tehát kerülendő.

Moldávia államszervezete az 1994. évi alkotmányozás után stabilizálódott. A törvényhozó hatalmat egykamarás, 4 évre közvetlenül választott Parlament gyakorolja. Ennyiben váltógazdaság van. A végrehajtó hatalom feje azonban az államfő, aki a Minisztertanáccsal egyetértésben kormányoz. Formálisan tehát egy (fél)elnöki rendszerben gyakorolják a hatalmat, ami elég tipikus a posztszovjet utódállamokban. Azonban eltérően Oroszországtól és annak 1999-es putyini fordulatától, itt semmiféle komoly hozadéka nem látszik egy „felvilágosult abszolutizmus” jótékony, a gazdaságra és a társadalomra kedvezően ható kormányzatának. Mindez pedig a politika jelentőségére, és az államvezetés fontosságára mutat rá az átalakulásban. Formálisan, alkotmányjogi intézményesültségében azonos vagy hasonló megoldások nem jelentenek garanciát a berendezkedés probléma-megoldó képessége vonatkozásában. A politika relatív autonómiája az intézményesülés formálisan azonos jogi és szervezeti összetevői mellett is érvényesülhet. Vizsgált esetemben éppen negatív módon.

⁹ Republic of Moldova: Economic Policies, Art Group Brivet, 2005, 45.o

¹⁰ National Human Development Report Republic of Moldova 2000, Table A-I. Human Development Index Rating of Some States, 116.o

2.5. Az orosz átalakulás

Az orosz átalakulás, tehát nem 1989-re és nem is 1991-re, a Szovjetunió szétesésére, hanem 1994-re tehető. Hiszen 1993. decemberi választást követően alakult ki az az elnöki adminisztráció, amely képes volt a gazdasági stabilizáció megkezdésére. Ehhez a dátumhoz igazítva a gazdasági növekedés és visszaesés a többi átmeneti gazdaság ritmusát követi (Csaba, 2006, 45.). Az összeomlás Csaba László szerint történelmileg szükségszerű volt, olyan belső tényezők okozták, amelyek *a rendszer alkalmazkodóképességét meghaladó feladatokat állítottak* az ország elé. Egy új államot kellett létrehozni, új határokkal, új hatásköri és illetékességi felosztással, az államadósság és a külképviseletek új államok közötti megosztásával, az egész adminisztráció átalakításával. Nem csoda hát, hogy a korszak bel-, illetve külföldi közgazdászainak javaslatai inkább csak eszmetörténeti jelentőségűek mintsem tényleges megoldási lehetőségek voltak, hiszen a megvalósításukhoz szükséges szervezési és adminisztrációs kapacitást már többszörösen túlerheltek más feladatok. A formális intézmények körében rendszervákuum keletkezett és ezt az űrt informális intézmények töltötték ki, amelyek saját törvényekkel rendelkeztek. Ennek eredményeképpen a politika döntéseinek számos esetben a mellékhatásai váltak meghatározóvá, míg elődlegesen célzott hatásai csak töredékesen valósultak meg.

A reformpolitika kialakítását és végrehajtását nagyban akadályozta, hogy más posztoszocialista országoktól eltérően nem került sor a demokratikus átalakulás, mint végcél kitűzésére (Csaba, 2006, 304-305.). Nem történet meg egy új alkotmány kidolgozása, amely a reformellenes erőknek jogi alapot adott például a föld magánkézbe adásának obstrukciójára. Ugyanakkor a Szovjetunióban kialakult mentalitás a jogi háttér hiányosságaival társulva a magántulajdon legitimitációját nagyban megnehezítette, ami nagy visszatartó erő a piacgazdaságra nézve. Az orosz társadalomból hiányzott a megegyezés képessége, amely számos jellegzetességgel ruházta fel mind az orosz politikát és gazdaságot is, mint amilyen például a privatizációs ügyek évtizedek múltán történő felülvizsgálata. Ahogy Krausz általánosítva írja: „az államfüggő orosz burzsoázia (osztály) tudatában van annak, pontosabban (osztály) tudatalattijának meghatározó komponense, hogy kisajátításának nincsen társadalmi legitimitációja, és nem is lehet” (2003 a, 137.). Már önmagában az, hogy történelmileg szinte egyedülállóan a szovjet birodalom önmagát számolta fel, azaz nem felkelés, külső hódító vagy veszített háború következménye volt a bukás, hanem maguk a pártvezetők bontották szét a Szovjetuniót a népszavazás eredménye ellenére. Történészek kimutatták, hogy a dezintegrációs folyamatok 1990 után voltak érzékelhetőek (Sz. Bíró, 2003,

46-48.), s hogy ebben a helyi, tagköztársasági elitiek fokozatosan álltak a jecini kiválási politika mellé (ezt Krausz T. /2003, 76-84./ dokumentumokkal is igazolja).

1991 és 1994 között bár gyakran hangoztatták a stabilizációs törekvések szükségességét, azonban ténylegesen erre nem került sor mivel különféle érdekcsoportok pénzigényét kellett inflációs megoldásokkal csillapítani. Tovább rontotta a reformtörekvések esélyeit, hogy Vlagyimir Putyin közigazgatási központosításáig a helyi hatalom volt túlsúlyban a központival szemben az átalakulás során. 1995-ben az infláció mérséklődött, 1996-ban évi 50% alá süllyedt, ami a központi hatalom megszilárdulásával esik egy időbe. 1997-ben az éves infláció már csupán 14,7% (Csaba, 2006, 308.). 1998-ban Oroszország konjunkturális jellegű visszaesést élt át, aminek súlyosságát a monetáris politika hiányosságai fokozták. A közép-európai országokhoz hasonlóan az infláció mérséklődésével a tartós növekedés is megjelent, fellendültek a kereskedelmi és piaci folyamatok.

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
GDP	-5,3	6,4	10,0	5,1	4,7	7,3	6,9

1. Táblázat: GDP alakulása Oroszországban 1998-2004 (évi átlagos változás, százalék)
 Forrás: Csaba László, *A fölemelkedő Európa, 2006, a 349.o Statisztikai melléklet 10. fejezethet*

	2000	2001	2002	2003	2004
Infláció	20,8%	21,6%	15,8%	13,7%	10,9%

2. Táblázat: Az infláció alakulása Oroszországban 2000-2004
 Forrás: Csaba László, *A fölemelkedő Európa, 2006, 309.o*

Egy francia kutató professzor, Jean Radvanyi hosszú távot tekintve értékeli Putyin kétarcú Oroszországát. Elemzései nagyon hasonlóak azzal, ahogy a magyar történész a *neoliberális modernizáció útjával való szakításként* jellemezte a jecinizmus csődje után fellépő, Putyin-féle elnöki rendszert (Krausz, 2003 a, 109-138). Hangsúlyozza, hogy némiképpen irányított demokráciáról van szó, de a vezér sikereinek kulcsa éppen abban áll, hogy 1999 után *képes volt megállítani országa destabilizálódását*. Ennek belső és külső okai - visszatekintve - egyaránt jól láthatóak. A kaotikus jecini reformok belülről gyengítették meg az államot, számos régió és köztársaság törvényhozása szembeszállt a szövetségi intézményekkel, cégóriások vonhatták ki magukat adó- és illetékfizetési kötelezettségeik alól. Mindenütt virágzott a korrupció és a nepotizmus. Kívülről pedig: „Az Egyesült Államok és atlanti szövetségesei példátlan támadást indítottak annak érdekében, hogy csökkentsék Moszkva befolyását egész hagyományos hatalmi övezetében. ... (Oroszországot) bizonyos

nyersanyagok szállítójának másodlagos szerepére kell kényszeríteni, amelyek kitermelése ráadásul csak a nagy nyugati társaságok részvétele révén lesz lehetséges” (J. Radvanyi, 2007, 4.). Putyin ezen helyzetből való kiút érdekében épített fel egy eredményes stratégiát: visszaszerezte – eszközökben sem válogatva – nyersanyagjövendelmek feletti ellenőrzést, reorganizálta az orosz ipart és a régiókban felbomlott orosz intézményrendszert, megtörte az oligarchiákat. A termelés először 2006-ban érte el az 1991 előtti szintet. Az elnöki adminisztráció sikerei egyben a karizmatikus vezető sikereit hozták, amiben szerepet kapott az is, hogy a szilárd politikai többség fenntartásáért fékez némely demokratikus szabadságjogot (párt és egyesület bejegyzés; tv csatornák ellenőrzése; és fölöttébb gyanús személyi ügyek, stb.). A gazdaság kapitalista átalakulása és a hatalomgyakorlás autoriter módja közötti feszültség fennáll, de „felvilágosult abszolútizmusát” az eredmények és a jól megválasztott és helyzet adekvát hazafias újjáépítési retorika jól ellensúlyozza.

2002-2007 közötti időszakban az olaj árának tartós magas mivolta a számíthatónál nagyobb növekedést hozott Oroszországnak anélkül, hogy a szerkezeti és versenyképességi problémákkal igazán szembenézett és azokra megoldást dolgozott volna ki. Bár a hatás természetesen előnyös volt, azonban kizárólag nyersanyagkivitel és hagyományos industrializáció alapján nyilvánvalóan nem lehet hosszútávon egy modern (tehát posztindusztriális) gazdaságot működtetni. Tehát ez a reorganizáció és világgazdasági energiaár szökés kétségtelenül növekedést eredményezett, ugyanakkor a tényleges gazdaság fejlődés feltételeinek megteremtése a háttérbe szorult, amikor pedig a növekedésemélet klasszikus képviselői (Solow, Kuznets és Chernery) már fél évszázada a műszaki fejlődést és a nem műszaki, inkább társadalmi és szervezeti innovációt nevezték meg, mint a növekedés hosszú távú forrását. Oroszország hatalmas visszaesése majd reorganizációja azonban messze elmarad Kína 30 éve tartó, evolutív pályájához képest.

2.6. Egy különleges eset: Kína evolutív fejlődése

Kína számára a 80-as évek elején elindított „nyitás politikája” volt az a minőségi ugrás, amellyel elkezdte lerombolni a maga köré emelt falakat. Ennek következtében óriási léptékű, tartós-folyamatos változások játszódtak és játszódnak le a fél-kontinensnyi országban. Kulcsár Kálmán azzal kezdi „Kína a világpolitikában”, c. könyvét (2007), hogy idézi Alain Peyrefitt megfigyeléseit, amelyek már a mai Kína tíz legfontosabb jellemző vonását rögzítik. „ (1) Nagy létszámú és állandóan gyarapodó lakosság. A jelzett időben két és félszer annyian

éltek ott, mint Európában. (2) Akkora területen fekszik, mint Európa az Atlanti-óceántól az Uralig. Ilyen terület – ahogy annak idején Montesquieu írta – „nagy birodalmat és *despotikus uralmat*” feltételez, és pedig (3) sokfajta etnikai ellentéttel. Kínában akkor több mint ötvenhat nemzetiség élt. (4) Ötezer éves kifinomult kultúrával rendelkezik, és a legrégebb a ma is élő civilizációk közül. Ez a civilizáció az egyetlen, amely a kezdetétől mind a mai napig *megszakítás nélküli*, és pedig négyezer évre visszamenő kronológikusan ismert történelemmel rendelkezik. (5) Az országot különböző szélsőségekkel, többfajta éghajlati viszony jellemzi. (6) A hódoltsági és a belső uralmi viszonyai is többfélék. A császárnak, kormányzónak, a hivatalnoknak, az apának, az ősöknek való alávetettséggel formájában és tartalommal. Mindezek meghatározott rendet alkotnak, e rendeknek megfelelő alávetettséggel, amelyet csak a lázadások szakítanak meg. (7) nagy létszámú, mondhatni tömeges parasztság él az országban, és (8) és sokfajta egyenlőtlenség jellemző a lakosságra. (9) Az ország nagy befolyást gyakorolt és gyakorol a szomszédaira, de a világra is. A kínai találmányok, a tudás és ismeret – csak egy-két példát említve: a kultúra, a technika stb. területén – jelentősen befolyásolták akár távoli országok fejlődését is. (10) Az országban azonban ma is sokféle gyanakvás él a szomszédok és a távolabbi világ iránt. Ötszáz éve alakult ki és ma még távolról sem oszlott el (sőt, a második világháborút követő évtizedekben meg is erősödött) a külső világgal és az idegenekkel szemben. Ellentétben Japánnal, még ma is félnek attól, hogy a nyugatiak felborítják, vagy legalábbis megzavarják a kínai rendet” (Kulcsár, 2007, 7-8.).

Ezek valós jellemzők, adottságok, és pedig máig hatóak. Kiegészítve és rátérve a gazdasági összefüggésekre, különlegesség az is, hogy Kína legnagyobb városainak többsége a tengerparti övezetben található. Ezek a városok történelmileg jelentős kereskedelmi- és ipari kultúrával rendelkeznek. A csúcstechnológiai ipari zónák, az állami szintű gazdasági és technológiai zónák, a különleges gazdasági övezetek, a nyitott partmenti városok, a nyitott városok, a szabadkereskedelmi területek és az exportra termelő zónák kialakítása évtizedeket vett igénybe így a legtöbb átmeneti gazdasághoz lépest 15-20 év késéssel került sor a nyitásra.

A kínai fejlődés egyik érdekes megoldása a különleges gazdasági övezeteknek (SEZ) létrehozása, amelyek célja az FDI generálása és a szerkezetváltáshoz szükséges technológiák megszerzése volt. A modernizált termelés és a nagyhatalmi pozíció elérése tette az exportot a kínai gazdaság növekedésének motorjává. Kína gazdasága az elmúlt két évtizedben évi 9,5%-os bővüléssel büszkélkedhetett és az infrastrukturális beruházások magas értéke mellett az export dinamikus bővülése vezérelte. Kiemelkedő teljesítmény jellemzi az ICT- és autóipart is, de a szigorú környezetvédelem és környezetvédelmi politika hiánya súlyos környezeti károkkal csúfítja el a fejlődés képét. A 2004 évi GDP összege 193.000 Mrd USD-ra nőtt,

aminek révén Kína, Olaszországot megelőzve a világ hatodik gazdaságává vált. Kína GDP-je 2005-ben 9,9%-kal nőtt, értéke elérte 225.000 Mrd USD-t, így a GDP összege alapján Kína a negyedik helyre lépett elő a világranglistán.

A gazdaság versenyképességének növelésére hivatott Tét projektekkel kívánja Kína a gazdasági növekedést fenntartani és a technológiai- fejlődéssel valamint minőségi iparral továbbra is versenyképes maradni a világpiacon.

Három régiót - együttes kibocsátásuk a GDP 45%-át adja, 2025-re a 65%-át - érdemes kiemelni (Changjiang és a Zhujiang deltavidék és a Bohai peremvidék) mint élenjáró, mintaérték területeket. Megközelítőleg azonos nagyságú populációval rendelkezik a három régió: 50 millió fő/régió. Mindhárom régióban az egyetemi-ipari kapcsolatok és együttműködés erősödése, és minőségi átalakulása vált jellemzővé és az ipari-oktatási infrastruktúrába már multinacionális nagyvállalatok mellett helyi gyártók is bekapcsolódnak. Mindhárom területen az autóipar és az ICT dominál.

Kína természetesen számos problémával küzd. A nagyfokú urbanizáció jelentősen befolyásolja ott élő tömegek szociális tudatát, illetve a városi élet minőségét is rontja, továbbá a nagyfokú mobilitás a közösségek átértékelődését eredményezi, amely éppen a tradicionális közösség-centrikusság előnyeinek elvesztésével fenyeget. A kínai kormány a különleges kedvezmények eltörlésével egyenlő esélyeket próbál teremteni a régiók között. 1990 óta a regionális jövedelmek között nagyfokú különbségek érezhetőek az enklávé jellegű fejlődés valószínűleg folytatódik. Egyes közigazgatási területek humán erőforrásokkal való ellátottsága jelentős mértékben kisebb, a középső- és határ menti vidékeken a humán erőforrások illetve a tárgyi feltételek hiánya nehezíti a felzárkózást.

Összefoglalva: „Kína megmaradt duális gazdaságnak. A különleges gazdasági övezetek zárványszerűen fejlődtek. Az állam földterületet adott át, adókedvezményeket nyújtott és biztosította a szükséges közlekedési infrastruktúrát. Ez azonban elegendő volt ahhoz, hogy Kína egyre több területen váljon a világgazdaság vezető exportőrévé: kezdve a textilipari termékekkel, folytatva a műanyag gyermekjátékokkal, eljutva egészen a műszaki cikkek összeszereléséig. A lehengerlő kínai áruexport és az egyre erősödő kínai tőkeexport mögött azonban különféle belső ellentmondások is kimutathatók. Az elemzők elsősorban a bankrendszer gyengeségeire mutatnak rá, és nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a növekedési rekordok ellenére az egy főre eső GDP az amerikaiak kb. egyhatoda, és ez az alacsony jövedelem a kínai versenyképesség egyik legfontosabb tényezője” (Andor, 2007, 29.).

Az agyelszívás komoly probléma Kína számára is. A külföldön tanuló graduális és posztgraduális képzésben részt vevők számát meghaladja a 200.000 főt, de sokkal kevesebben térnek vissza és kamatoztatják az anyaországban tudásukat. Kína úgy próbál ez ellen harcolni, hogy a kutatási feltételeket és lehetőségeket minőségileg javítja, illetve növeli a kutatás presztízsét, azonban ez csak a fent említett három régióban érzékelhető ¹¹

Érdeemes Kína perspektíváiról, értékeléséről 3 álláspont leíró bemutatásával egy összehasonlító elemzést készítenem. A gazdasági tényezők elemzését itt is kiegészítem társadalmi, kulturális és politikai aspektusokkal, hiszen éppen ez az az ország, amelynek fejlődése rámutat a gazdaság gazdaságon *kívüli ideológiai, politikai és tradíciókat jelenbe integráló* tényezők jelentőségére.

A három jellemző értékelés, pozíció:

A.

Kína a *'magyar úton'* jár, csak idő kérdése, hogy a gazdasági változások politikai pluralizmushoz vezessenek. A gazdasági modernizáció, amelynek etalonjait a centrum-kapitalizmus szolgáltatja, szükségképpen átalakítja a politikai berendezkedést. Központosított, monolitikus hatalom helyére lép egy pluralista szerkezetű politikai tagoltság, és annak valaminő intézményesülése.

Ezt az álláspontot kínai, magyar és nyugati szerzők is hol leírják, hol osztják, hol csak kerülgetik. A kérdés egyértelműen a levegőben lóg, a válasz nehezebb. Összegzem ezért az ebbe a típusba tartozó okfejtéseket, érveket.

A kínai átalakulást és modernizációt Fang Jue (1998) a demokrácia jegyében akként látta, hogy az átalakulásnak a szabad és általános választások útján kell haladnia. A Népi Kongresszusnak független, modern törvényhozó hatalommá válása a párt és a kormány teljes elválasztásán kell, hogy nyugodjék. A sajtó, a publikálás és a társulás szabadsága vezet a politikai pártok és a kormány közötti viszony modernizálásához, a központosított hatalom megszűnéséhez.

A gazdasági diszkriminációt egyenlő versenyfeltételekkel kellene felszámolni. Szektorsemlegességgel, a társadalmi tulajdoni formák élvezte védelmek leépítésével (amint ez kezdetben Magyarországon is történt). A magántulajdon és a magánvállalkozás szabad legyen, bár a monopolizálódást szerzőnk szerint korlátozni kellene. Külföldi vállalkozások

¹¹ Geiger Mihály TÉT-attasé, Kína - Gazdasági teljesítmény

minden szektorban tevékenykedjenek, a stratégiai jelentőségű ágazatok sem lehet kivétel ez alól, és a kínai piacot minden tekintetben meg kell nyitni. A belső piac védelme eszerint nem modern.

Az állami gazdálkodást javaslata szerint közzgazdálkodássá kellene átváltoztatni. A kormányzati szabályozó tevékenységnek pedig, piackonformmá kell válnia. Ehhez képest némiképp meglepő, hogy: „ahelyett, hogy a közvagyonot a profitábilis iparba koncentrálják, a köz- és a társadalmi jólétet szolgáló alapítványokba kell befektetni”.

Előtérbe kell állítani az emberi jogokat és a kultúra spirituális egységesítő erejét, amellyel a hagyományos és nagyon sokféle kínai territóriumok modern társadalommá alakíthatóak. A baloldali időszak régi és lejárt kultúrájához való ragaszkodás gátja a szellemi vitalitásnak és a modern kulturális fejlődésnek. Nyilván itt a baloldal a marxizmus kultúráját jelenti. Ehhez képest más szerzők, így egy francia, Jean Baudouin a közép-kelet–európai és a szovjet összeomlás után is éppen arra hívta fel a figyelmet (1991, 158), hogy Kínában – a marxizmus szellemiségétől befolyásoltan – mindmáig jelentős modernizációs folyamat zajlik.

Nem térünk ki az összes javaslatra, külpolitikára, vagy a Honkongot, Tibetet, Tajvant érintő politika elveinek taglalására. Elégge egyértelmű, hogy itt a *mintaadó* a gazdaságban, a politikában, az állam szerepfelfogásában és a kultúra területein is a mai kapitalizmus szelleme. A feladat a sajátosságok között történő recepció, átvétel, mert a kínai út javasolt útja a Népköztársaságból a Köztársaságba vezet. A nyugatitól gyökeresen eltérő kultúra és életmód kevés szerephez jut, hasonlóan ahhoz, hogy a jelenlegi pártirányításos politikai rendszernek milyen gazdasági és országos integrációt fenntartó funkcionális összefüggései vannak. Azért nem tarthatóak nagyon előrelátónak ez és az ehhez hasonló perspektívák, mert a KKP által vezetett fokozatos reformok 30 éve beváltak, és *sokkal sikeresebbek, mint* például az orosz átalakulás, és jó néhány európai átmeneti ország esete. Kína hazai GDP-je 2002-ben körülbelül 1,2 trillió dollár volt, amivel Kína a világon a hatodik helyet foglalja el (Kulcsár, 2007, 167). Más országokhoz hasonlóan, sok strukturális anomáliája elemezhető a mai kínai esetnek (területi fejlettségbeli egyenlőtlenségek, falusi munkanélküliség, belső migráció, rurális reform szükségessége, urbanizáció lemaradása az iparosodástól, stb). Arra azonban, hogy a politikai pluralizmussal és a magántulajdon előtérbe állításával ezek strukturális inkompatibilitások rendeződnének, nem sok jel mutat.

Rokon felfogást képvisel Victor Nee és Sonja Opper, amikor Kínát „*politikai kapitalizmus*”-ként mutatják be. „Elutasítják azt a feltételezést, hogy az óriási országban teljesen kifejlett piactudásról volna szó. Kiemelik, hogy az állam nemcsak szabályozza a vállalatok működési környezetét, hanem közvetlenül bele is avatkozik döntéseikbe. A

rendszert átmenetinek látják, és egyfajta hibrid gazdasági rendnek tekintik, amely előbb-utóbb valamilyen más modell irányában tovább fog fejlődni” (összegzi álláspontjukat Andor, 2007, 30.) Impliciten ez pedig a gazdasági, értsd, nem központosított politikai hatalommal kiegészített kapitalizmus. Magunk részéről azt gondoljuk, hogy a Peyrefitt említette sajátosságok, aligha teszik lehetővé és idézik elő, hogy Kína ebbe az irányba „nyugatosodjon”.

Inkább egyfajta nyugati fölénytudatot mutató megközelítések jellemzőek az effajta optimizmusra. Mint ahogy példánkban sem, ezek nem feltétlenül kell, hogy nyugati szerzőktől származzanak. A saját, kínai értelmezésű szociális piacgazdaság teljesítményeit kár volna alulértékelni, és nem látni összefüggését az ország irányításában döntő szerepet kapó – nyugati politológiai terminológiával szólva – pártállami rendszerrel. Előbb azonban lássunk két további megközelítést.

B.

Kornai akadémikus annyiban feltétlenül óvatos, s ezt történelmi érvek mindenképpen alátámasztják, hogy bár Kínát már nem tekinti szocialista országnak, de ebből még nem következik, hogy létező kapitalista vonásai következtében el kellene jutnia a pluralista pártrendszerhez, nyugati demokráciához. Kapitalizmus és demokrácia nem feltétlenül jegyesek. Kínában „a tulajdoni szerkezet alapvető változásokon ment keresztül; feladták az állami szektor vezető szerepét” (60.), „a piaci mechanizmus vált a gazdasági tevékenységek domináló koordinátorává” (134.), és pedig a bürokratikus koordinációt háttérbe szorítva. Ezzel messzire kerültek a klasszikus szocialista rendszertől, s az ideológia is alapvető változásokon ment keresztül, mert barátságos lett a magántulajdon és a piac intézményei iránt, s éles antikapitalizmusa eltolódott a kapitalizmusra jellemző rendszerspecifikus értékek és elvek felé. A politikai rendszert illetően a kommunista párt megőrizte hatalmi monopóliumát, nincsenek meg a szabad szervezkedés minimális feltételei, s némileg zavarba ejtő a marxizmus-leninizmusra történő hipokrata hivatkozás (135.). Akkor, amikor a tettek már eltérnek a szavaktól, s nagy a vezető káderréteg, a gazdaság tulajdonosi és menedzseri elitje, a tábormokok és az üzleti világ közötti összefonódás. Összefoglalva: Kína az elmúlt harminc évben jelentős evolutív átalakuláson ment át, békés körülmények között, követve az idők szavát, „végbevitt egy posztszocialista átmenet irányába tett elmozdulást” (137.).

C.

Világrendszer-elméleti megközelítésben az aktuálisan is döntő kérdés, hogy melyek a kritériumai az *államszocialista Kína különállóságának egy kapitalista berendezkedéshez képest?* Meddig nem az, és mitől? Annyi nyilvánvaló, hogy a hagyományok és kulturális tradíciók nyomán, azoktól megerősítetten itt az uralmi formák hordozzák a specifikumokat. Ma is Montesquieure kell hagyatkoznunk: Nagy síkságokon, óriási tömegű lakosság mellett a despotizmus az adekvát uralmi forma.

Ennek az iskolának, amely a *„hosszú tartam”* (F. Braudel) és a nemzetgazdaságokat *világgazdasági* beágyazottságukban elemzi, módszertani elvei vannak.

A társadalmi változások kutatását Wallerstein eleve a társadalmi rendszer fogalmához kötötte fogta fel. Álláspontját radikalizálva a világrendszert tekintette egyedüli társadalmi rendszernek. Ennek eredetét, szakaszait dolgozta fel *„iskola alapító”*, híres munkájában (első angol nyelvű kiadás 1974, magyarul 1983). A világrendszer-kutatók a korlátozott érvényű nemzetállami elemzési szint mellett és fölött tulajdonítanak nagy jelentőséget a *világrendszer szintű* elemzésnek. A működési törvényszerűségei szerint nemzetállamokból és regionális térségekből álló, egységesedő világgazdaság és az egyenlőtlen fejlettségi szinteken egzisztáló világrendszer jelentik az iskola által kidolgozott önálló elemzési egységeket, melyeket a hosszú távú világgazdasági folyamatok alapján elemeznek – mutatja be Szigeti (2005, Michel Beaud, Immanuel Wallerstein és mások nyomán).

Az iskola másik módszertani premisszája szerint a világrendszerben lejátszódó folyamatokat a *„longue durée”*, a hosszú távú folyamatosság és a rövid- távon zajló változások összehasonlítása szempontjából kell megítélni. Azért, mert szemben a rövid távok ingadozó és gyorsan változó viszonyaival, a konjunkturális mozgásokkal, ezek képesek a tőkefelhalmozás tartós meghatározottságainak, feltételeinek és uralmi viszonyainak megragadására. A gazdaságnak nemcsak endogén, hanem egzogén fejlődési tényezői is vannak.

Giovanni Arrighi számára evidencia: a dél-kelet ázsiai, évszázados sino-centrikus hűbérjándék-kereskedelmi rendszerre épülnek a ma gazdasági folyamatai is. A térség országhatárokon átívelő üzleti vállalkozásai jogilag független egységek informális (nem hivatalos) hálózatára támaszkodnak, amelyekben a japán termelő és kereskedelmi cégek náluk honos szerződési/alvállalkozói rendszere e regionális üzleti hálózatok létrehozásában jól kiegészült a tengeren túli kínai üzleti diaszpóra tevékenységével. Utóbbiak legújabb kori felfutása és terjeszkedése szorosan összefügg a Kínai NK negyedszázada tartó, óriási méretű

gazdasági növekedésével és a világpiacon visszatérésével. G. Arrighi analógiájával szólva: ahogyan a genovai kapitalista vállalkozói diaszpóra – amely Portugália és Spanyolország területszerzői uralkodóihoz kapcsolódott, s a 15-16. századi fordulóján elősegítette és megszervezte az európai gazdasági rendszer térnyerését az óceánon túl – azonképpen kapcsolódnak a jelen kori kínai kapitalista diaszpórák a szárazföldi Kína gazdasági tevékenységéhez. Ezek az üzleti hálózatok nemcsak új területekre hatolnak be és új területeket foglalnak el (Arrighi Hong-Kongot, Taivánt, Szingapurt, de Délkelet-Ázsia és a szárazföldi Kína főbb kereskedelmi központjait is ideszámítja), hanem még jellemzőbb rájuk a kereskedelmi és pénzügyi műveleteknek az áramlása, amely az egyes helyszíneket összeköti.

„A szárazföldi Kína visszafogadása a térség és a világpiacon gazdaságaiban olyan állam visszatértét jelentette, amelynek demográfiai mérete, tömeges munkaerőforrása és növekedési potenciálja messze kimagaslott a térségben működő többi állam közül, az Egyesült Államokat is ideértve....Biztos, ami biztos, a népi Kínát a kapitalista világgazdaság forgalmiadó-hierarchiájának csupán legalacsonyabb szintjein fogadták vissza a térség és a világ piacai”. (Arrighi, 1996, 182). Kína hazai termelésének és külkereskedelmének hihetetlen lendülete ellenére egy főre jutó GNP-je – világpiacon árakhoz viszonyítva – változatlanul a világ egyik legalacsonyabb értékét mutatja. Ez a tény jelenti a népi Kína óriási munkaerő tartalékainak vonzerejét a külföldi tőke és vállalkozások szemében. Tegyük hozzá: ha nem a GNP-t, hanem a hazai földön előállított összterméket vetítenénk ki egy főre (GDP), akkor magasabb értéket kapnánk. Éppen a nyolcvanas évtized vége óta robbanásszerűen beáramló külföldi tőkebefektetések képezik az évi átlagos, 8-10 %-os GDP, tehát kínai földön, bárki által előállított növekedést. Ezen GDP-növekedés ipari szektorra jutó részének a felét pedig külföldi befektetések adják. A külföldi tőkének adott államkapitalista koncessziók építik jelentős részében a Kínai Népköztársaságot. Zömében olyan sajátos, vegyes tulajdoni szerkezettel, amelyben a többségi tulajdonos a kínai állam. Vonzerejét a tömegesen rendelkezésre álló, alacsony költségű és jó képességű, szorgalmas munkaerő jelenti. Ugyanakkor Kína egyik legnagyobb sikerének a 400 milliós szegénység felszámolását tekinthetjük. A befektetett külföldi tőke 80%-a a tengeren túli kínaiaktól érkezik, akik Peking kedvelt partnerei. Gyakran a japánok is a tengeren túli kínaiak közvetítésével alapozzák meg ottani üzleteiket. De Peking nem csak a tengerentúli kínaiakra támaszkodva könnyíti meg a szárazföldi Kína visszatérését a térségbe és a világgazdaságba, hanem a 80-as évtizedtől kölcsönös érdekeken alapuló szoros politikai szövetség alakult ki a KKP és a külföldi kínai tőkés vállalkozók között. Utóbbiak kiváló lehetőségeket kapnak ahhoz, hogy kereskedelmi- és pénzügyi közvetítő tevékenységük révén profithoz jussanak. A KKP pedig „miközben

fejleszthette a szárazföldi Kína belföldi gazdaságát, azonközben egyúttal támogathatta a nemzeti egyesítés eszméjét is, az 'egy nemzet – két rendszer' elv alapján (Arrighi, 1996, 183.).

Az iskolához kapcsolódó magyar kutató értékelése szerint (Szigeti, 2005, 153-155.) valóban két különböző társadalmi rendszerről van szó, mert az államszocialista Kína annak ellenére sem olvad bele a térség egészének délkelet-ázsiai színekkel tarkított kapitalista arculatába, hogy óriási teret nyitott a külföldi tőkebehozatalnak, és árugazdaságként jól illeszkedik a régió egészéhez. Az USA-val és Japánnal egyaránt számottevő kereskedelmi kapcsolatai vannak, s ellentéteik mellett is őrizni tudja külpolitikai önállóságát.

Miért és/vagy mennyiben nem olvadt bele Kína a tőkés dominanciájú, egyenlőtlen és hierarchikus világgazdaságba, amely a centrum- a félperifériák és a periferikus viszonyok megkülönböztetésén alapul? Azért és annyiban – mondják ezen iskola képviselői – nem olvadt be, mert *nem adta fel* tulajdonviszonyaiban jelentősen vegyessé váló gazdasága feletti *jogi, politikai és pénzügyi szabályozó hatalmát*. Belső társadalmi és területi egyenlőtlenségeinek kezelésében, népességszaporulatának eredményes szabályozásában, gazdasága integrációjában, fejlesztési terveiben rendelkezik az *államszocializmusra jellemző, nélkülözhetetlen tulajdonságokkal*: a felhalmozás és a fogyasztás, illetőleg utóbbin belül a köz- és magánfogyasztás arányainak meghatározásával. Ha nemzeti valutáját *'szabadon' átválthatóvá* alakítaná (tehát a vásárlóerő paritástól függetlenített árfolyam-meghatározottságra térne át, következésképpen a globális valutapiac alakulásához igazodó pénznemmé tenné azt, ezzel elveszítené gazdaságpolitikai szabályozó szerepét), *ha lemondana a makrogazdasági koordinációról*,¹² melyek a nemzetgazdaság *nem piaci*, politikai integrációs típusának legfontosabb feltételei, s jelentős köztulajdoni szektorokat is feltételeznek, akkor válna az államszocialista kísérlet visszamenetté, akkor teljesedne ki a gazdaság feletti magánhatalom, s akkor válna a Kínai Népköztársaság is – előbb-utóbb a jelzőtlen, polgári Köztársaság államformájában – a tőkés uralmi- és felhalmozási rendszer részévé. Mindez, noha a nyers, politikai szocializmusok átmeneti jellegéből adódóan, hosszú távon egyáltalán nem kizárt – mondja a polgári politológusokkal és ökonómusoktól eltérően Szigeti Péter (2005, 154) –, mégsem gondolja, hogy ez már csak idő kérdése volna, hogy a

¹² Az alkalmazott eszközök felől Kína Stiglitznél azért a globalizációhoz való fokozatos és sikeres alkalmazkodás példája, mert kereskedelmében és pénzpiacainak liberalizációjában körültekintő politikája révén el tudta kerülni a szomszédos kelet-ázsiai országokban bekövetkezett, nagy áldozatokkal járó pénzügyi válságokat (Stiglitz, 2003, 75, 78.).

gazdaság mozgásba hozott erői szükségszerűen átalakítanák a rendszer állami, politikai, ideológiai felépítményét, - megváltoztatnák a hatalom jellegét.

A kritériumok világosak, ezeket kurziváltuk. Ma (még?) Kínában *nem* a világrendszer ‚szuperstruktúrája’ az irányító hatalom (Lányi Kamilla /2000/, Szalai Erzsébet /2001/ és mások által használt és kidolgozott fogalommal szólva) – ez fontos észrevétel. A saját arculatú, a térségben egyetlen szuverénnek mondható államszocialista országban, ötezer éves civilizációs és uralmi tradíciók szólhatnak a történelmileg is számottevő, eredményes modernizációs kísérlet folytatódása mellett. Ahogy Szigeti dialektikusan mondja: „Kína csak úgy része a tőkerrendszernek, hogy nem-része annak”. Átmeneti ország, csak nem világos, hogy saját korábbi énjétől, önállóságát megőrizve egy új, modern Kína felé megy át, vagy átmenete egyben beilleszkedés lesz a tőkés világgazdaságban őt megillető hierarchia szintjébe. Közép- és Kelet Európában az átmeneti országok zöme, akár sikeresen, akár sikertelenül, de elvileg és potenciálisan csatlakozott a Nyugat washingtoni konszenzus’ által kicövekelt útjához. Nagyobb mértékben a balti országok esetében, kisebb mértékben és óvatosabban a visegrádiak esetében, legsikeresebben pedig Szlovéniában, az érdekegyeztetéses, neokorporatív modellel, amely termelési vertikumokat mentett meg, tartott életben.

Nagyon hasonló kutatási eredményeket fogalmazott meg ebben az összehasonlító relációban a King–Szelényi szerzőpáros is. Ellentétben a neo-klasszikus közgazdaságtannal, a kapitalizmusok *nem* egy tömbből faragottságát mutatták fel kutatásaikban, amelynél a neoliberalizmus mindenkinek irányt mutathatna (a ‚Washingtoni konszenzus’ iránytűivel), hanem a kapitalizmusok formáinak sokféleségét tárták fel. A neo-klasszikus szociológia szelleme tehát a formagazdagság, a történeti változatok perspektívájában kutatta az átalakulást. „A kapitalista fejlődés sokirányúsága jól megfigyelhető az egykori szocialista országok esetében, melyek igencsak különböző utakat követtek a poszt-szocialista átalakulás során. Kínában a kapitalizmus ‚alulról építkezett’, az átalakulás folyamatában az állam megőrizte meghatározó szerepét, a kommunista párt megtartotta politikai monopóliumát, s ennek következtében Kínában egy hibrid rendszer alakult ki, amely ötvöz patrimonialis és legális-rationális elemeket. Oroszországban ezzel éles ellentétben a kapitalizmust ‚felülről építették’ (vezették be – V. I.), legyengülő állammal és egyre erősödő oligarchiával (láttuk, ez a vonás igazán kb. 1999-ig állt – V. I.), s a társadalmi uralomnak egy neo-patrimonialis rendszere alakult ki, melyben különösen privilégizált helyzetbe az egykori nomenklatura, illetve az ő klienseik jutottak. Közép–Európában, mindenek előtt Magyarországon, de őt követve valamivel később Csehországban, Szlovákiában, Lengyelországban és a balti

köztársaságokban is, a kapitalizmus *„kívülről épült*’, a gazdasági változás meghatározó tényezője a külföldi, s főként multinacionális tőke volt. Ezek az országok közelítik meg leginkább a liberális kapitalizmusnak azt a formáját, amit az észak-atlanti régióból ismerünk, bár a külföldi tőke meghatározó szerepe miatt még a világrendszer leginkább globalizált központi országainál is inkább *neoliberálisnak tekinthető* a rendszerük” (King–Szelényi, 2006, 297. – kiemelés V. I.).

Alulról kiépült, felülről bevezetett és kívülről meghatározott kapitalizmusokról írt a szerzőpár.

		Kelet Ázsia	Kelet Európa	Közép Európa
		Kapitalizmus <i>„alulról</i> ’	Kapitalizmus <i>„felülről</i> ’	Kapitalizmus <i>„kívülről</i> ’
A gazdasági formáció jellemzői	Tulajdoni kapcsolatok	A hirtelen keletkezett magántulajdon együtt létezik a köztulajdonnal	A korábbi nomenklátúra és klienseik privatizációja	Nagy iparvállalatok privatizációja, multik által
	Piaci intézmények	Piac+ állam újra elosztás, központi tervezéssel	Piac+hálózatok (főként barter)	Piac + néhány hálózat (néhány barter)
	Az autoritás természete, a kapitalizmus fajtája	Vegyesen patrimonialis és racionális hatalom = államilag szervezett kapitalizmus	Új patriominális hatalom=politikai kapitalizmus	Racionális hatalom=liberális és globalizációs kapitalizmus
A kapitalizmus felé vezető út különbözőségeinek eredete	Belső feltételek	Nagy agrár szektor, alacsony tőkerészesedés a GDP-ben	Kiterjedt ipari fejlődés, az alacsonytól a közepes szintű tőkerészesedéssel a GDP-ben	Néhány ágazatban intenzív fejlődés, közepes tőkerészesedéssel a GDP-ben
	Történelmi-kulturális meghatározók	Taoizmus	Keleti kereszténység	Nyugati kereszténység
	Intra-elit csaták	Holtpontra a csaták a technokrácia és a bürokrácia között	A bürokrácia átalakítja a politikai tőkét, gazdasági vagyonná	A technokrácia legyőzi a bürokráciát
Gazdasági, szociális és politikai hatások	Gazdasági növekedés, átállási krízis	Nincs krízis, gyors növekedés (eddig)	Enyhe krízis az elején, de a krízis tovább tart	Mély krízis az elején, de ez gyorsan véget ér
	A világ rendszerbe való integráció	Közepes	Nagyfokú	Nagyon magasfokú
	A világrendszerbe	Felfelé mobilis, a fél-periférikus	Lefelé mobilis, a periférikus felé tart	Felfelé mobilis, a központ felé tart

	való integráció iránya	felé tart		
	A dolgozók és az állam elkötelezettsége a jóléthez	Magas (lokális állami korporatizmus)	Némi	Kevés
	Párt rendszerek	Egypárti állam	Több pártrendszer, autoriter rezsimmel	Több pártrendszer demokráciával
	Az emberi jogok tisztelte	Nincs jelen	Kevéssé érvényes	Magas fokú

3. Táblázat: A posztkommunista kapitalizmus változatai: utak a szocializmustól a kapitalizmusig
Forrás: King-Szelényi, 2006, 181.

Teszem hozzá ehhez: Kína sorsa talán izgalmasabb Oroszországnál és térségünkénél is. Nagyobb egység, eredeti jellemzőkkel, hosszabb kifutással és alternatív lehetőségekkel. Előfordulhat, hogy az itteni evolutív pálya államszocializmusa egyfajta kognitív kapitalizmust produkál? Abban az értelemben, ahogy a funkcionalista rendszerelméletben Niklas Luhmann szembeállította egymással a normatív és kognitív elvárást. Amíg egy normatív elvárás érvényessége független marad a ténylegességektől, addig kognitív elvárás esetén a rendszer cselekvő ágensei képesek tanulni a tapasztalataik nyomán, és módosítani intézményes működtetésükön. Így a gazdasági, a politikai és a jogi rendszerén is. A tapasztalatok, a megismerés eredményei megváltoztathatják a kognitív elvárásokat. Vegyes tulajdonformájú piacgazdaságot, politikailag központosított, makrogazdasági koordinációval, amely megőrizheti saját identitását a globális kapitalizmus körülményei között is? Ezt a problémát szerettem volna érzékeltetni, három nézőpont, pozíció leírásán és az összehasonlításokon keresztül.

3. Diskussziók az állami szerepvállalásról

3.1. Egy elméletörténeti klasszikus: a Wagner törvény tegnap és ma

Az állami beavatkozás szükségességének kérdése – az elméletörténet egyik korai klasszikusánál – figyelemre méltó tanulságokkal szolgál. 1929-32 után már-már természetes, hogy az állam jelentős mértékben beavatkozik a gazdasági életbe. Így például gyakran szociálpolitikájával megpróbálja az egyenlőtlenségeket, ha nem is teljesen megszüntetni, de elviselhető mértékre szorítani. Az állam, mint gazdasági illetve szociális szereplő megjelenése azonban az utóbbi két évszázad eredménye, és így ahhoz, hogy „megjósoljuk” az állami beavatkozások jellegének jövőbeni változását, át kell tekintenünk az intézmény történetét és megállapítani, hogy részvételének mértéke vajon csökkenő vagy növekvő tendenciát mutat-e?

Az állami beavatkozások szisztematikus rendszerének egyik kiemelkedő tudományos jelentőségű kidolgozása¹⁴ Adolf Wagner nevéhez fűződik. Korát meghaladó elméletet állított fel az állam szerepéről és az állami szerepvállalás gyakorlati hasznairól és annak módjáról. Induljunk ezért ki nézeteiből, melyeknek ha nincs is ma már perdöntő jelentőségük, de jelentős adaléknak tekinthetők magának a problémának a történetéhez

Adolf Wagner 1835. március 25-én született Erlangenben és 1917-ben november 8-án halt meg Berlinben. Schmoller mellett az egyik leghíresebb és legbefolyásosabb közgazdász a Bismarck érában illetve az első világháborút megelőző években. Schmollerhez hasonlóan ő is egyike volt az úgy nevezett katedra-szocialistáknak, akik a kapitalista társadalom bizonyos kényes ellentmondásait igyekeztek csökkenteni. Azonban Schmollerrel ellentétben ő a pragmatikus, pontszerű beavatkozás helyett az állami beavatkozások átfogó és szisztematikus gazdaság- és szociálpolitikája mellett tette le a voksát. Maga Wagner is kénytelen volt saját tanait demagógnak és Bismarckkal összhangban „államszocialistának” neveznie, hogy korszak polgári-junker ideológiájával összeegyeztethető legyen.

Ahhoz, hogy megvizsgáljuk a jóléti intézmények jelenlegi válságát,¹⁵ az azt előidéző okokat, vissza kell tekinteni a kialakulásukra, majd a szocialista rendszerek bukására. Bismarck a társadalombiztosítási rendszer bevezetésével nemzetközi hatású intézkedést

¹⁴ Wagner-törvény részletes feldolgozása a szakirodalomban: Culli-Jones: Közpénzügyek és közösségi döntések A közzsetor kudarca és a közkiadások növekedése (Aula, 2003, 562-581.) fejezetben, illetőleg Vígvarinál (2008, 338-239.) található meg.

¹⁵ Vö. Berend T. Iván: A jóléti állam : válság és kiutak História, 2003/7.szám

valósított meg. Ezt követően a skandináv országokban (1891-1913) a jóléti intézményeket az egész társadalomra vonatkoztatva létrehozták.

Wagner felismerte, hogy a nyugati iparosodott országokban a közszektor, az összes közkiadással mérve, *abszolút mértékben és a gazdaság többi részéhez képest is nő*. Ezek után felállította a „*növekvő szerepvállalás törvényét*”, mely szerint ez a tendencia továbbra is növekedni fog. Véleménye szerint ennek okai, hogy az államnak növelnie kell az adminisztrációt és a közrend, a jogbiztonság fenntartását szolgáló kiadásokat, az elosztási kérdések súlya is növekszik, illetve a magánmonopóliumok ellenőrzésére nő az igény, amely szintén az állami szerepvállalások növekedése irányába mutat.

A trösztellenes, versenyjogi szabályozások az utóbbi feltételezést szilárdan alátámasztják. A közrend és közbiztonság fontosságát a számos tüntetés, demonstráció illetve a terrorizmus-ellenes harc bizonyítja a ma embere számára. Ezek mind hatalmas összegeket emésztnek fel. Igaz, a közbiztonság egyre költségesebb fenntartása mellett megjelentek a magán biztonsági vállalkozások, a biztonsági magánszemélyzet is, melynek költségei beépülnek a rendes tőkés vállalkozás működési-fenntartási költségei közé. Végző soron persze ezeket is a fogyasztók fizetik meg.

Az adminisztráció esetében azonban Wagner előrejelzése első ránézésre megdőlni látszik, hiszen szinte minden demokratikus ország az adminisztráció csökkentését fontos költséghatékonysági eszköznek tartja. Azonban ne feledkezzünk meg az adminisztratív tevékenységek számítógépek és egyéb informatikai lehetőségek által nagymértékben megnövelt hatékonyságáról, amellyel természetesen Wagner nem számolhatott, bár a feldolgozandó információ, adat mennyiségének ilyen mértékű növekedésére valószínűleg ő sem számított. Azonban ennek az adminisztratív infrastruktúrának a kiépítése és karbantartása is csak relatív olcsó, ténylegesen hatalmas összegeket emészt fel.

Megállapíthatjuk hát, hogy a Wagner- törvény elméleti előrejelzései, amennyiben modern kontextusba helyezzük őket, megállják a helyüket. Azonban megállja-e a helyét maga törvény? Mit bizonyít a történelem, és mire utal napjaink tendenciája?

A jóléti állam kialakulását, kiépítését a nagy világgazdasági válság idejére és a második világháború (1939-45) éveire vonatkoztathatjuk.

A világháború még nagyobb súlyt, jelentőséget adott a társadalmi szolidaritás elvének. John Steinbeck amerikai újságíró, aki haditudósítóként Európában tartózkodott a következőket írta: „az egyszerű emberek rendkívül sokat tanultak... Meg akarnak szabadulni a szükség rabszolgaságától, azt akarják, hogy mire hazamennek a frontokról, legyen államilag biztosított iskola gyermekeiknek és egészségügyi ellátás családjaiknak.”

A század eleji „hadd menjen a maga törvényei szerint” gazdasági modell negatívumai már az első világháború előtt is megjelentek. A gazdaságpolitikai felfogásbeli fordulatot az első világháború idézte elő. A hadviselő országokat a háború addig elképzeltetlen teljesítmény elérésre kényszerítette. Különösképpen a több nagyhatalommal háborút viselő Németországra rótt nagy terhet, aminek következtében megindult a német hadigazdasági rendszer (állami gazdaságirányítási rendszer) kiépítése. Addig mindent a piac szabályozott, a hadigazdálkodásban viszont megszűntek a piaci árak, a gazdaság minden folyamatát az állam irányította, ellenőrizte. Inflációs papírpénz–kibocsátással oldották meg a gazdaság finanszírozását. A hatékony német gazdaság mintául szolgált. Anglia is követte, a Churchill-kabinet - Lord William Beveridge - törvényhozási tervében a következőket dolgozta ki, amely terveket meg is valósítottak.: „A katonai „győzelem” célja, hogy a háború után jobb világban élhessünk, mint korábban, meg kell szabadulni a szükségtől.” Minden állampolgár ingyenes egészségügyi ellátásban kell, hogy részesüljön, a családoknak támogatást kell nyújtani a gyermekeik után. Az idősebb korosztály számára pedig a biztonságot jelentő nyugdíjat kell biztosítani.

Thomas Humphrey Marshall 1949-ben cambridge-i egyetemen megfogalmazta a „szociális állampolgárság” fogalmát, amely elv szerint *állampolgári jognak minősítette a szociális biztonságot* (20. század), az egyéni (18. század Anglia) és politikai szabadság (19. század) biztosítása mellett. Az embereknek meg kell szabadulniuk a szükségtől és ebben az államnak védő szerepet kell vállalnia. Az idős generáció bizonytalanságát nyugdíjjal, a lakosság baleset-betegség okozta félelmét, biztosítással stb. kell mérsékelni.

Jóléti intézményeket hoztak létre Belgiumban, Franciaországban, Németországban, Svájcban.

Az intézmények által nyújtott „jóléti csomag” juttatásai a következők voltak, melyeket igyekeztek minél inkább szélesebb skálájúvá alakítani: egyre rövidebb munkaidőt vezettek be vs. a fizetett szabadság idejét meghosszabították, állampolgári jogon biztosították az ingyenes oktatást, egészségi ellátást, nyugdíjfolyósítást. Fel nem sorolt számos juttatással igyekeztek a sokat nélkülözött lakosság jólétét növelni. Ez a rendszer elterjedt Nyugat-Európában nem kötelező, állam által diktált formában, hanem a szakszervezetekkel, vállalkozók testületeivel konszenzusos módon. Magas adóztatással, jövedelmek újraelosztásával törekedtek a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésére. A jóléti államok fokozatosan megindultak az integráció útján, először hat ország létrehozta az EU-t 1957-ben, ami fokozatosan, mára 27 ország bekapcsolódásával igazán széles körűvé vált.

Az államszocializmus (1917-1989/91) is hasonló, valamivel „szerényebb” eszközökkel - szegény országokról lévén szó - kívánt a fejlett világhoz igazodni. Ez az államszocializmus (ahogy Rudolf Bahro nevezte: „das real egzistierenden Sozialismus”) nem volt képes sem az alkalmazkodásra, sem az igazi megújulásra. A piaci hatásoktól mentes, azokat nem ismerő, merev, tervutasításos rendszerben működő államok (részben kivéve talán Magyarországot és Jugoszláviát), nem tudtak megszabadulni az ideológiai béklyóktól és a szovjet ellenőrzés is aláásta a reformkezdeményezéseiket. A hidegháború, valamint annak hatásaitól nem lehet eltekinteni. A korszerű technika transzfert a szovjet blokk országaiban szinte lehetetlen volt megvalósítani. Mivel ezen országok nem voltak a „technika úttörői”, a Nyugat által meghirdetett „emberarcú kapitalista” versenyben lemaradtak.

A Wagner által propagált „államszocializmus” alapvetően három megjelenési formában érhető tetten: Egyrészt, mint állami szociálpolitika, például nyugdíj- vagy betegbiztosítás, másodrészt változó mértékű és intenzitású gazdasági beavatkozások formájában, harmadrészt pedig egy állami tulajdonú magánszektor létrehozása. Közülük az eredeti elképzelés szerint a szociálpolitika lenne a legdominánsabb. Wagner az államot, mint magántulajdonost, „népgazdasági potenciálként” karakterizálta, „a legfontosabb immateriális tőkének” tartotta. Wagner az állami tevékenységek növekvő kiterjedésének törvénye, munkásságának egyik alapköve, amivel irányt kívánt mutatni az állami tevékenységeknek. Azonban csak az utókor, a már kialakult monopolkapitalizmus polgári közgazdaszai, ismerték fel ténylegesen előremutató beavatkozás-teóriáját, amely az imperializmus korszakában még nem volt a gyakorlatban meghatározó.

A Wagner törvény a közszektor a gazdaság egészéhez viszonyított növekedésével foglalkozik, azaz az állami beavatkozás növekedését a fejlődés egy szükséges kísérőjelenségének tekinti. A Wagner törvény modern felfogásban azt jelenti, hogy, „ahogy nő az iparosodó államokban az egy főre jutó jövedelem, úgy válik egyre fontosabbá az állami szektor”¹⁶. Ugyanis az általánosan nagyobb jólét nagyobb állami beavatkozásokat igényel, hiszen az egyenlőtlenségek is sokkal szélsőségesebbé válnak, mivel ez jövedelem természetesen nem egyenlően oszlik meg. Szinte minden állam feladatának tekinti a létszínvonal növelését, de ha egyúttal kiadásai is növekednek, akkor az állam szempontjából elég fölösleges erőfeszítésnek tűnik. Ezt az ellentmondásra O’Connor oldja fel azzal, hogy rávilágít a kapitalista állam két ellentmondó szerepére: egyfelől biztosítani kell a kapitalista tőkefelhalmozás feltételeit,

¹⁶ Bird, 1971, 2. in: Cullis – Jones: Közpénzügyek és közösségi döntések Aula, 2003, Budapest

másfelől meg kell teremtenie, és fenn kell tartania a társadalmi békét is, ami a tőkefelhalmozás növekvésével fokozatosan sérül. Ez az egyik mozgatórugója a Wagner törvénynek, a fejlődés társadalmi aránytalansága, amely gyors és megsemmisítő kizsákmányolást tesz lehetővé, amelynek csak az állam tud gátat szabni. Ebből fakad a *Wagner törvény modern jelentősége*, hogy az állam állandó kompenzációs kényszerben van, a társadalmat széthúzó gazdasági erők nyomását kell az állampolgárai által elviselhető mértékig tompítani.

3.1.1. Nézőpontok: Wagner a szociáldarwinizmus és a marxizmus kereszttüzében

Wagner elvei érdekes kontrasztban állnak a szociáldarwinizmus és a marxizmus elméleteivel. A szociáldarwinizmus Darwin természetes kiválasztódásról, a létért való küzdelemről szóló tanainak a társadalomra való kiterjesztésére tett próbálkozás, amely korabeli, mára már megcáfolt alapokra épült. Alapvető gondolata, hogy a társadalomban, akár a természetben, a rátermettebb marad életben. Ebből következik, hogy nincs szükség állami beavatkozásra az egyenlőtlenségek feloldására, mivel ezek a társadalmi egyenlőtlenségek természetesek. Herbert Spencer angol filozófus volt ennek az elméletnek az egyik leghíresebb teoretikusa, ő nevezte el szociáldarwinizmusnak.

A szociáldarwinizmus fő problémája az volt, hogy a társadalmi szelekció nem csupán a művelt, sikeres elitréteget hozza létre, hanem a társadalmi haladás és az ezzel járó szociális vívmányok egyszersmind csökkentik a természetes szelekció hatását, így egyre több gyenge képességű ember kap lehetőséget a szaporodásra. Sőt, éppen a legalsóbb néprétegek körében a legnagyobb a szaporaság. Az eredmény a szociáldarwinisták szerint nyilván az emberi faj fokozatos elkorcsosulása. Mivel a szegények, a fogyatékosok megsegítése a szociáldarwinizmus szerint természetellenes, s így nemcsak hiábavaló, de egyenesen káros...

Roscher elméletét annyiban fontos itt megemlítenem, hogy mivel ő a társadalomra, mint szerves egészre tekint, akár egy biológiai, ember testre, és a mikroszférát (háztartásokat), mint ennek a testnek kölcsönösen függő szerveit kezeli. Ami szerves-folytonos, abba pedig nem lehet beavatkozni, megtörni. El kell fogadnunk olyannak, amilyen. Az állami beavatkozás a hagyományos, konzervatív crédo szerint csak árthat.

Az egyenlőtlenségek elkerülhetetlensége úgy tűnik állandó jellemzője az emberi társadalmaknak mióta az ősközösségek felbomlottak és megjelent a magántulajdon, azonban ez nem jelenti azt, hogy ezeket az egyenlőtlenségeket ne lenne szükséges és hasznos, amellet, hogy humánus, a lehetőségekhez képest csökkenteni, a társadalmi ellentétek élet tompítani.

Marx megközelítése hasonlít is, de alapvetően el is tér Wagner elméletétől. Marx, bár értéknek tekinti a hátrányos helyzetben lévők felzárkóztatását, az esélyegyenlőtlenségek csökkentését, de elítéli a társadalmi egyenlőtlenségeket az érdemesség, az eltérő képességek és a tradíciók alapján. Mint láthatjuk ebben a kettősségben is megnyilvánul Marx tanainak furcsa viszonya Wagner elméletéhez. Mindkét elmélet fontosnak tartja az egyenlőtlenségek csökkentését, de amíg Marx az osztály-szintű egyenlőtlenségek és a kizsákmányolást védő funkció eltörlését tekinti célnak, addig Wagner csak enyhíteni, tűrhető mértékre szorítani akarja azt. Az érdemesség és a jobb képességek alapján elért szociális helyzet Wagner szerint természetesen nem elítélendő, bár a gyengébb képességűek, kevésbé szerencsések támogatása a jobb helyzetben lévőkötől (államnak befizetett adók úján, hiszen a tényleges támogatást az állam és nem a magánszemély végzi) elvárható, sőt szükséges.

Marx az államot olyan történelmi terméknek fogta fel, amely nem örök. Az osztálytársadalmak velejárója, sem előtte, sem utánuk nem lesz rá szükség. Egy átmeneti kor fél-állama után elhalnak. Ennek prototípusát 1871-es párizsi kommün tapasztalatait feldolgozva a kommün típusú államban találta meg, mégpedig „A polgárháború Franciaországban” c. munkája híres elemzésében. Furcsa módon a kommunista, szocialista országokban éppen az állam abszolút túlsúlya vált jellemzővé - érdekes módon a klasszikus marxi társadalmi öngazgatás elmélettel pont ellentételesen. (Az államszocialista országok államelméleteiben bevezették az állam *organizatórius* (gazdaság, társadalom és kultúra szervező) funkcióinak kategóriáját is, *a külső és belső (osztályelnyomó) védelm¹⁷i és elnyomó funkció mellett*. Mindezek a funkciók pedig valóban hatottak, csak éppen nem az állam elhalása, hanem – bizonyos értelemben – sokkalta inkább megerősödése irányába). Míg a szociáldarwinizmus a piacot természeti, evolúciós erőnek tekinti és isteníti, addig Marx a piac megszüntetése, az áruviszonyok helyett a munkaidővel való gazdálkodás, valaminő központi, tervszerű elosztás mellett érvel. Wagner ezzel szemben nem kérdőjelezi meg a piac létjogosultságát, azonban a szociális beavatkozások szükségességét hangsúlyozza, ezzel támadva a piac tökéletességébe vetett hitet, felhívva a figyelmet arra, hogy a piac nem igazságos, a tökéletes verseny csak elméletben létezik.

Marx Wagner elméletét határozottan támadta és meglehetősen lekezelő modorban nyilatkozott róla. Wagner elméletét fogalmi, dogmatikai alapon bírálta. Többek között a természeti monopóliumokkal kapcsolatos tételei, illetve közvagyon, tőke, csereérték, javak,

---

¹⁷ A *külső védelmi funkció* pedig alapvető orientációs változást hozott, amikor Magyarország (1998) és a legtöbb ex-szocialista ország kilépett a Varsói szerződésből és előbb-utóbb NATO taggá vált, az euró-atlanti katonai és biztonságpolitikai szövetségében megtalálva új helyét.

munkaerő, szükségletek, áru és érték fogalmak hibás használatával vádolva Wagnert. Emellett többször is utal rá, hogy Wagner úgy nyilatkozik elméletével kapcsolatban, hogy azt képtelen volt megérteni.

Nyilvánvaló hát, hogy Marx és Wagner közti világnézeti és szakmai szakadék nem volt áthidalható, hogy elméleteik semmilyen módon nem voltak ötvözhetőek.

Az állam feladatait a történelem során a kor követelményeinek megfelelően számosan próbálták már meghatározni. Sohasem volt egyetlen általánosan elfogadott elmélet. Inkább a párhuzamos elméletek párhuzamos együttélését figyelhetjük meg, amelyek közötti kölcsönös kritika ösztönzőleg hatott az elméletek fejlődésére. Az ideális állam megközelítéstől függően más tulajdonságokkal kell, hogy rendelkezzen, azonban a tanulmány szempontjából a leghelyesebb, de legalábbis megközelítőleg helyes definíciónak az tűnik: *A köz érdekében, közhatalmi alapon és eszközökkel ellátja azon feladatokat, amelyeket magánszemélyek, ill. önkéntes alapon működő szervezetek, vállalkozások nem képesek ellátni, vagy a feladat ellátása így oldható meg a legkevesebb erőforrás felhasználásával*¹⁸.

Az államgazdaság első szisztematikus analízise a német kameralisták nevéhez, például J.H.G. von Justi, J.J. Becher vagy J. von Sonnenfels fűződik, akik a 17-18. században alkották meg elméleteiket. Az államra lényegileg, mint tervobjektumokra tekintettek, mely nézet a kor viszonyai között védhető volt, hiszen az állam és polgárai az abszolút uralkodók, fejedelmek korlátlan hatalma alatt álltak. Egyedül a kivándorlás lehetősége szabott meglehetősen tág határokat ennek a hatalomnak. A kameralisták tanácsadóként segítették a fejedelemség jólétének fejlesztését és a kor tipikus uralkodói célját, hogy maximalizálja a bevételt. Azonban a kameralisták a bevételek növelését nem az adók növelésével akarták megoldani, hanem az adózók számának növelésével. Közepes adóterhekkel, hosszútávon a beáramló adózók révén nagyobb profitra tett szert az állam. Úgy vélték, hogy az állami kiadásokat a gazdasági fejlesztés eszközeként kellene használni, például az infrastrukturális fejlesztésekre. A kameralizmus egyben az első modernebb államelmélet, amely mint látható, ökonómiai alapon nyugszik.

Azokban az országokban azonban, ahol a kivándorlás sokkal nagyobb személyes költségekkel járt, így az állami visszaélések sokkal élesebben voltak érzékelhetőek, ott a

---

¹⁸ Az állam, mint közintézmény persze sokféle közérdek fogalmat rejthet magába, éppen annak függvényében, hogy milyen társadalom, milyen berendezkedés államáról van szó. Mászt ért közérdeken a *mérsékelt* (minimális) állam, mászt a *keynesianus jóléti állam* (ahol sok tekintetben a vegyes gazdaság léte is a közérdekkel igazolt), és mászt a dominánsan köztulajdoni rendszerben érdekelt *államszocializmus*. Állam és tulajdonviszonyok, illetőleg az ennek következtében indukálódó érdekarhok között tehát van összefüggés, és ezt jól mutatja a közérdek felfogásának eltérése.

polgárok az idők során egy parlamentáris beleszólási jogot harcoltak ki maguknak, amely a fiskális kifosztásokat határok közé szorította. Ezek az új intézmények befolyásolták a klasszikus nemzetgazdászokat, különösen a 18-19. századi Angliában. A franciák és angolok által kidolgozott szabad kereskedelmi elméletekkel felvértezve, gyanakodva tekintettek az államra, azonban a parlamentáris biztosítékok miatt nem volt súlyos okuk külön teóriát felállítani az államra, hiszen érdeklődésük elsősorban a piacra irányult. A. Smith (1776), a nemzeti közgazdaságtan alapítójának esetében ezek a jellegzetességek különösen látványosan jelentkeznek. Az ő munkásságában nem találunk sokat az állam működési módjáról, csak egy sor normatív elvet az állami cselekvésről. Smith szerint az államnak minden protekcionizmustól mentesnek kell lennie. Minél jobban bele kell illeszkednie a piacgazdaságba és annak jólétet növelő tulajdonságait kell támogatni (és lehetőleg nem veszélyeztetnie). Az állam kiadásainak alapvető feladatok ellátására, mint a honvédelem, igazságszolgáltatás, közrend, infrastruktúra fenntartása és fejlesztése és az oktatás kell kiterjednie. Ezek, mind a piacot, mind a gazdasági növekedést serkentik és ezáltal a jólétet, növelik. Smith szerint az adóterheknek a teljesítőképességtől kell függniük. Szerinte a közkiadás által megnövelt haszna egy privát tevékenységnek határozza meg egy állami szolgáltatás hasznát. Azaz, az állami kiadások funkciója a magánszféra stabilitásának és a magánember életszínvonalának biztosítása.

A problematika elmélettörténeti klasszikusának és néhány ezzel járó elemzési szempontnak a felfeztetése után, jelen és az ezt követő fejezetben elemzéseimet két fő irányba terjesztem ki: *egyfelől* az állam funkcióinak vizsgálata, *másfelől* a külföldi működő tőke szerepének vizsgálata irányába. Állam és külföldi tőke – mi köti össze őket az átmenet gazdaságtanában? Mindkettőjük tevékenységének tárgya – és pedig a humánökonómia szerint ez a legfőbb termelési tényező – az ember. Aki persze meghatározott társadalmi, gazdasági és politikai-hatalmi viszonyok közé kerül, azokban él, intézményes szabályozási formáktól kísértén és meghatározott működési módok mellett. Be fogok mutatni ilyen újabb keletű működési módokat, melyeket a globalizáció hozott magával.

3.2. Az állami beavatkozás szükségességének kérdése

Napjainkban természetes, hogy az állam jelentős mértékben beavatkozik a gazdasági életbe és szociálpolitikájával megpróbálja az egyenlőtlenségeket, ha nem is megszüntetni, de valaminő elviselhető mértékre szorítani. Némi stabilizáló funkciója még a jóléti államokkal szembeni fellépés után is megmaradt. Nevezhető ez reziduális jóléti államnak. Láttuk, hogy az

állami beavatkozások szisztematikus rendszerének egyik kiemelkedő közgazdaságtudományi jelentőségű kidolgozása Adolf Wagner nevéhez fűződött. Ugyanis felismerte, hogy a nyugati iparosodott országokban a közszektor, az összes közkiadással mérve, abszolút mértékben és a gazdaság többi részéhez képest is nő. Ezek után felállította a „növekvő szerepvállalás törvényét”: az államnak növelnie kell az adminisztrációt, a közrend, a jogbiztonság fenntartását szolgáló kiadásokat, továbbá az elosztási kérdések súlya növekszik illetve a magánmonopóliumok ellenőrzésére nő az igény. (Napjainkban új tényezőként adódik ezekhez a regionális integrációkban való együttműködés nem jelentéktelen mértékű költsége). Wagner kritikussai joggal mutattak rá arra, hogy „logikailag is belátható, hogy a közkiadások abszolút és relatív növekedése a végtelenségig nem növekedhet” (Vígvári, 2008, 239.).

A Wagner által propagált egykori megoldás alapvetően három megjelenési formában érhető tetten: egyrészt, mint állami *szociálpolitika*, például nyugdíj- vagy betegbiztosítás, másrészt változó mértékű és intenzitású *gazdasági beavatkozások* formájában, harmadrészt pedig *egy állami tulajdonú magánszektor* létrehozása. Utóbbi egyenesen „népgazdasági potenciálnak” tekintette. Ha már most, az állami beavatkozások ezen háromféle megjelenési formáját a ma álláspontjáról teszteljük, akkor a következők adódnak. A szociálpolitika marad, de immáron nem univerzalisztikus jelleggel, állampolgári jogon és jogegyenlőségi alapon jár, (mint ezt például Marshall a szociális állampolgárság fogalmával kidolgozta), hanem a *rászorultság elve szerint*. Ez pedig már nem törekszik igazán a demokratikus esélyegyenlőséget előmozdítani, hanem utólagos kompenzációs jellege van. A *gazdasági beavatkozásokról* azt kell mondanunk, hogy itt a *redistribúció* mennyiségi mutatói igazolják Wagnert (lásd például Szigeti, 2005, 116-121.), de mégsem arról van már szó, mint a jóléti államok fénykorában, 1945 után mintegy 30 éven át. Azért nem, mert a KWS esetében a keresletösztönzés a keynesiánus gazdaságpolitika prioritás rendjében érvényesült (tömören jelezve: összkereslet – összkínálat egyensúlyának állami elősegítése-megteremtése; keresletösztönzés; kontraciklikus beruházáspolitika; és aktív pénz, illetőleg fiskálistitikai eszközök igénybevétele), az elmúlt negyedszázadban pedig, a *kínálati gazdaságtan egészen más célok és prioritásrend jegyében* használja fel a redistribúciót, amikor a kínálatot ösztönzi, a monetáris politikát erősíti a fiskálissal szemben, s nem az aktív, hanem a semleges pénz filozófiája jegyében gondolkodik és cselekszik. Ami az állami cégeket (illetve köztulajdoni formákat) illeti: itt a már-már vegyes jellegű – mert jelentős állami és önkormányzati cégek voltak a magángazdaság szereplői – gazdaságot „rekapitalizálták”, individualizálták: a privatizációval 10% alá nyomták az egykor átlagosan 20-25%-ot is kitevő köztulajdoni szektort.

Ilyen módon Wagner tézise – ahogy nő az iparosodó államokban az egy főre jutó jövedelem, úgy válik egyre fontosabbá az állami szektor – semmiképpen sem igazolódott ellentmondásmentesen, és részben már másról is van szó, mint egykor. Hosszú távon nézve valóban, 1945 után előbb felfutott a köztulajdoni szektor, majd 1979-1980 után (R. Reagan és M. Thatcher hatalmi periódusai után) jelentős mértékben redukálták azt a gazdaságilag legfejlettebb országokban. Az állami intervenció ma is fennáll, egyre komplexebbek, bonyolultabbak a jogi szabályozások is, csak éppen más gazdaságpolitikai doktrínák nyomán alakítják ki a kormányzatok prioritásait, mint ezt a bismarcki Németországban, vagy éppen a Welfare State fénykorában tették. Ma a piackonform, kínálati gazdaságtanon és az elméleti „monetáris ellenforradalmon” alapuló megoldások tanúi lehetünk. A ‚világzsellem’ időközben átváltott az államtalanításra, a privatizációra, a monetarizmusra, a deregulációra és az új individualizmusra. Legfőbb eszmei iránytűjét pedig, washingtoni konszenzusnak nevezték el.

Pro forma, persze ma is szinte minden állam feladatának tekinti az életszínvonal növelését, de ha egyúttal kiadásai is növekednek, akkor az állam szempontjából elég fölösleges erőfeszítésnek tűnik. Ezt az ellentmondásra O’Connor oldja fel azzal, hogy rávilágít a kapitalista állam két ellentmondó szerepére: egyfelől biztosítania kell a kapitalista tőkefelhalmozás feltételeit, másfelől meg kell teremteni, és fenn kell tartania a társadalmi békét is, ami a tőkefelhalmozás növekedésével fokozatosan sérül: ellensúly nélkül aláássa a gazdaság emberi környezetét (környezeti károk, externáliák elhelyezése, erőforrások felélése a jövő generációi előtt), a szociális kötelekeket és a kultúrát is fenyegetheti. A fejlődés társadalmi aránytalanságai, értékrend-zavarai amelyeket részben a gyors növekedési kényszer és a humán erőforrásokat veszélyeztető-megsemmisítő kizsákmányolást tesz lehetővé, ma is napirenden vannak. Ennek más társadalmi ellenerő, mint az állam, aligha tud gátat szabni. Ezért az állam állandó kompenzációs kényszerben van, a társadalmat széthúzó gazdasági erők nyomását kell az állampolgárai által elviselhető mértékig tompítani. Nemcsak a csereértéken orientálódó gazdasági rendszer működési feltételeit, profitabilitását, hanem a szociális integrációt is fenn kell tartania.

Látni kell azt is, hogy a színvonal-eltolódási hatás (displacement effect) jelentősen befolyásolta a kialakult társadalmi terhek és állami szolgáltatások mértékét. Peacock és Wiseman állapította meg, hogy a háborús, illetve társadalmi nyugtalansággal terhes időszakokban a közkiadások mindkét világháború során drasztikusan megemelkedtek, majd a háború után visszasüllyedtek, azonban így is a háború előtti szint felett maradtak. Magyarázatuk szerint nyugalmi időszakokban a lakosságnak határozott elképzelése van az elviselhető terhekről, így azok jelentős mértékben nem módosíthatóak, azonban vészterhes

időszakokban, mint egy háború, ez az ellenállás legyőzhetővé válik, ugyanakkor fokozott igény jelenik meg állami támogatásokra és állami szociális intézkedésekre. Az pedig, hogy a krízis után nem áll vissza az eredeti állapot, azzal magyarázható, hogy a lakosság hozzászokott az új teher-szolgáltatás arányhoz. Azonban ez a folyamat nem feltétlenül irányul mind a szolgáltatás, mind a terhek emelkedésére, hanem ezek csökkenését is jelentheti, mint például azt a közép-európai volt szocialista országok közül számos esetben a nyugdíjrendszer privatizációja, magánnyugdíj pénztárrá átalakítása is jelzi.

A piac is komoly visszasságok forrása lehet, amellyel szemben az államnak fel kell lépnie (Marktversagen). Az ilyen piaci tökéletlenségek felderítése és a megfelelő állami beavatkozás, a gazdaságpolitika kidolgozása állandó feladata a mindenkori kormánynak, Kérdés, hogy az állami eszközök alkalmasak-e a gazdaságba történő beavatkozásra? Ennek feltételei, hogy *a döntéshozó megfelelő információval és értékítéllettel rendelkezzen és az állam teljes mértékben a köz javát tartsa szem előtt mindamelllett, hogy az állam önmaga nem piaci eltorzulások forrása.* Mint láthatjuk ezek a feltételek meglehetősen szigorúak, azonban ha figyelembe vesszük, hogy ezek a feltételek piaci torzulás kiküszöbölésére irányulnak és nem a piaci versenyképesség lokális, regionális szinten történő fejlesztésére.

A modern állam nem létezhet szociális érzékenység, azaz társadalmi célok tudatos támogatása nélkül, melyek nagyban hozzájárulhatnak a gazdasági versenyképesség növeléséhez is, mégpedig a társadalmi tőkén, mint nemrégóta felismert közgazdasági jelenségen keresztül.

Végeredményben az állami beavatkozás új modelljét sokan keresik ma. Bizonyos területeken kétségtelenül csökken a beavatkozás, vagy csak közvetetté, kezdeményezővé válik, vagy éppen a public – private – partnership formáját ölti fel. Másfelől meghatározott területeken az állami beavatkozás növekedése indokolt. A beavatkozás megújított- és megújítandó eszköz-és intézményrendszere az EU tagság keretei között is nyilvánvaló. Ilyen az egészségügy, az oktatás, a kutatási-fejlesztési és a tudományos innovációs szféra, illetőleg a regionális, a környezetgazdálkodási és infrastruktúra-fejlesztő beavatkozás. Ezeken a területeken keresztül lehet biztosítani a fenntartható fejlődést, a jólét növelését és egy ország világgazdasági versenyképességének javítását. Ebben foglalhatom össze a Wagner elgondolásának a mára vonatkozó érvényességét.

***

A magyar társadalomtudomány jelentős eredményeket tudhat maga mögött az állam szerepváltozásainak kutatásában. Itt részemről azok a vizsgálódások érdemelnek különös

figyelmet, amelyek elemzési perspektívája történelmi, de a trendeket napjainkig viszik el. A közgazdaságtan oldaláról utalok itt Lányi Kamilla munkásságára (2000), a gazdaságszociológia oldaláról Szalai Erzsébetnek a magyarországi rendszerváltást elemző monográfiája (2001) érdemel különös figyelmet, a szociológiában nem lehet elmenni Ferge Zsuzsa akadémikus teljesítményei mellett, míg az állam- és politikaelméletben Szigeti Péter monográfiájára (2005, IV. fejezete) támaszkodom, ez utóbbira azért, mert az államelmélet megalapozásánál erősen támaszkodik közgazdasági összefüggésekre. Arra is tekintettel, hogy utóbbi egy átfogó ívet rajzolt meg az állam XX. századi mozgási pályájáról – érzékeltetve, hogy ezt nem feltétlenül kell fejlődésnek tekintenünk – érdemes elemzéseiből kiindulnom.

3.3. Az állam mozgáspályájának átfogó íve: éjjeliőr (minimális) állam – keynesiánus jóléti állam (KWS) – és a jelenkori államtalanítás

Történetileg a huszadik század elején, az első világhégés előtt a szabadversenyos kapitalizmust még a Ferdinand Lassalle által *éjjeliőr államnak* nevezett állam kormánya irányította. Ennek, miután létrehozta a kapitalizmusnak megfelelő jog- és intézményrendszert, funkciója elvileg csak a közrend és a közbiztonság fenntartása volt, s nem érintette az ezen kívül eső társadalmi tevékenységszférákat. A gazdaságot („laissez passer, laissez faire”), és a mindennapi életet hagyta a maga törvényei szerint folyni. Nem nyúlt bele mélyen ezen szférák életébe. Egy ilyen kormányzás a nemzeti össztermék mindössze 7-8%-val rendelkezett - például az Egyesült Államok esetében. Az a széles körben elterjedt téves képzet, mely szerint a szabadversenyos kapitalizmus állama egyáltalán nem avatkozott volna bele a gazdaságba, nem állja ki a tények kritikáját. Az sem véletlen, hogy Adolf Wagnernek a bismarcki Németországban már módja volt elméletileg megelőlegezni a közszféra bővülésének tendenciáját. Ekkor, a XIX. század utolsó harmadában született ugyanis a gyári törvényhozás, a termelés aprólékos állami szabályozása és szabványosítása, s a kereskedelempolitika (védő- vagy szabadvám) meghatározása ekkor is állami feladat volt. Vagy az a tény, hogy a tőkés érdekek, a magántulajdonosi rend végső, piacot kiegészítő politikai biztosítéka ekkor is az állam volt, – elégséges cáfolat. Azonban az ún. éjjeliőr, minimális állam valóban *'eszmei ösztőkés'* (F. Engels), amely a termelés külső, jogi és intézményi feltételeit biztosította, és nem anyagi, mint a keynesiánus Welfare State.

Az első világháborús hadigazdálkodás eredményezte állami beavatkozás növekedése már jelentős elmozdulást hozott a kormányzati tevékenység kiterjedésében, noha *a gazdaság*

vonatkozásában ezt még csak *segédfunkciós kormányzásnak tekinthetjük*, hiszen nem létezett még a beavatkozás gazdaságpolitikájának elméleti alapjaként a keynesi gazdaságtan. Ez idő tájt az előbb említett mutató (az 1920-as évekre) 12%-ra nőtt.

Ha nem foglalkozunk a különféle jobboldali radikalizmusok (német nemzeti szocializmus ‚*Führerprinzip*‘), és az olasz fasizmus ‚*stato totalitario*‘ stb.) kormányzatával, és témánk szempontjából ezt most extrém problémának véve nem is igen kell megtennünk, akkor a polgári állam XX. századi mozgáspályáján az első igazán tevékeny, beavatkozó állam a szervezett kapitalista fok *keynesiánus jóléti állama* volt. Az állam és a magángazdaság közötti viszony nemcsak azért változik itt meg, mert nő az átlagos redisztribúciós hányad (a harmincas években már több mint 20%) és a szövetségi kormány kiadások dinamikája is, hanem azért, mert a kormányzati gazdaságpolitika a New Deallel egyértelműen aktív válságelhárítói és gazdaság szervezői funkciókkal bővül, és szociálpolitikai feladatokkal egészül ki. Kétségtelen, hogy ekkor a szervezett kapitalizmus keynesiánus jóléti államának, az angolszász világban KWS-nek (*Keynesian Welfare State*) nevezett alakulatnak a *New Deal* mellett a svéd szociáldemokrácia modelljeként megvalósult ‚népileg ellenőrzött kapitalizmusa‘ (G. Therborn, 1984) még csak prototípusait jelentette valami olyasminnek, amely fénykorát az 1945–1975 közötti három évtized jelentette. Ekkor vált uralkodóvá a centrumországokban – persze időszakonként és országonként nem azonos mértékben és módokon – a KWS. Németországban ‚sozialer Staat‘-nak, vagy az Erhardt-Röpke féle terminológiával szólva szociális piacgazdaságnak (‚sozialer Marktwirtschaft‘) nevezett alakulat egyedi sajátosságokat persze igencsak felmutatott az angolszász világhoz képest, de mégiscsak ugyanazon alapprobléma konkrét formákat öltő megnyilvánulása volt, mint ahogy Franciaországban a háború után a ‚l’ État social‘ megerősödése és stabilizálódása. Nem kis mértékben ezen folyamatok miatt nevezte R. Dahl az elmúlt évszázadot a ‚szociáldemokrácia évszázadának‘. Ma, valóban nem itt állunk már.

Az állam jelenkori mozgáspályáján az újabb csomópontot az utóbbi 25 évben követett *dezetatizáció* jelenti, amely gazdaságpolitikai alapjait tekintve visszatérés az általános egyensúlyelmélethez, pontosabban a neoklasszikus, kínálati gazdaságtanhoz, a kormányzati szerepvállalás meghatározott redukciójával. Az inga visszaleng, de mégsem a kiinduló pontra, a századelő minimális államaihoz. A történelemben még egyszer nem lehet azonos pontra érkezni, hiszen *közben a polgári nemzetállamot, amely 200 esztendőn keresztül meghatározó létformát jelentett, gazdasági alapjai tekintetében felváltotta a globális gazdaság nemzetek feletti ágensek dominálta valósága*. Ugyanakkor a nemzetállam más okokból, a globális,

kommercializált tömegkultúra vagy az angol nyelvi imperializmus hatására végbemenő kétségtelen gyengülését ma sem lehet úgy értékelni, mint ami kétségbe vonhatná a nemzet nyelvi, kulturális, történeti és pszichés attitűdökben meglévő reális közösségiségét. A növekvő számú, de kisebbségben lévő világpolgárok -, világ elit' mellett éppen ezért ma is vannak – nemcsak nacionalista érzület-etikájú, s ami még rosszabb, pszichózisú és ideológiájú tömegek – hanem hazafiak is (Szigeti, 2005, 87-89.). A nemzet egyre kevésbé határolódik territoriálisan, hiszen a határok mind fizikailag, mind pedig az információ áramlás szempontjából egyre nyitottabbak. Persze nem teljesen nyitottak, hiszen minden országnak van ma bevándorlási, migrációs politikája, amely az államterületen élő népesség nagyságának és összetételének (különösen a képzettségnek) a jelentőségét mutatja. Ezért a nemzetállam ma is egy egzisztenciálisan határolt terület ad. Egyfelől népessége révén, másfelől mert nyelve, gazdasági és kulturális (oktatási, műveltségi és vallási összetevők) fejlettségi foka és jogrendszere az életlehetőségek bizonyosfajta univerzumát teremti meg polgárai számára. Ezen viszonyok, kapcsolati minőségek, állapotok egy konkrét közegét.

Az államtalanítási szakaszban lényeges változások mentek végbe a jog területén is. Egyfelől leépültek azok a nemzetgazdaságra és a nemzetállamra épülő, keynesiánusi jogi szabályozások, amelyek a szervezett kapitalizmus gazdasági szükségleteihez igazodtak. Másfelől a globalizáció világgazdasági igényei új jogi megoldásokat állítottak előtérbe. A következőkben idézem Galgano professzor átfogó jellemzését az új jogi törekvésekről, amelyekre a későbbiekben, részleteiben is vissza kell térnem. „A globalizáció tér- és időkoordinátái által meghatározott aktuális valóság mintha a feje tetején állna a megelőző korokhoz képest, lévén egyre *változékonyabb az időben* és *egyre inkább állandó a térben*. A jogrendszer is más, mint régen, amikor még megosztott volt a térben és csaknem mozdulatlan időben. A jogot, mint globális jelenséget már nem lehet olyan különböző nemzeti kódexekben rögzíteni, mint amilyenek a tizenkilencedik században készültek, és amelyeket még évszázados műveknek szántak. A bíró sem az, akinek egykor Montesquieu elgondolta, nem a törvény szavait kimondó száj. A mai társadalomnak – írja N. Luhmann – *összetettségénél fogva egy strukturálisan módosítható pozitív jogra van szüksége, aminek még ki kell alakítani az intézményi feltételeit. A bíró nem tekinthető továbbra is csak bizonyos állandó értékek védelmezőjeként, mert a bíró az, aki a gyakorlatban megalkotja és alkalmazza a jogot, amire általában szükség van. A jog valósághoz való hozzáigazítása nem oldható meg a törvény merev eszközével, rugalmasságra van szükség, amit az ítélkezés biztosíthat, mert képes napról napra – az evolúcióval összhangban – fejlődni*” (Kiemelések tőlem, Galgano, 2006, 105.).

Ha most már érzékeltük a mérvadó trendet, akkor az állami funkciók vizsgálatánál induljunk ki a *minimális állam* elgondolásaiból, abból, hogy ezt még a liberális törekvések sem tagadják. Azt, hogy az államnak a közrend, a közbiztonság, a szerződési szabadság és a tulajdon védelmének biztosítása a modern, mai állam belső funkciói közé tartozik. Ezeket szükséges, de közel sem elégséges funkciókként kell felfognunk. Döntő szemléleti kérdéstről van itt szó. *Ugyanis nem az az alapvető kérdés az állami funkciók vizsgálatánál, hogy a kevés vagy a sok a jó-e, hanem az, hogy az adott korszak körülményei között mi az állam társadalmi rendeltetése, melyet funkcióin keresztül gyakorol.* A funkciók feladatok sokaságának koncentrátumát jelentik, amelyeket mindig szervezeti cselekvésekben valósítanak meg. Feladat, funkció és államszervezet tehát így függ össze egymással. Magyarország vonatkozásában pedig – bár más átmeneti gazdaságot és országot is mondhatnánk – két dologban foglalhatóak össze e szemlélet nyomán az állam fő funkciói: egyfelől sikeres alkalmazkodás a globális folyamatokhoz és az európai integrációban, másfelől a szociális integráció lehetőségeihez képest minél magasabb fokának elérése. (Későbbi elemzéseimre utalva: éppen e két integrációs funkció közötti összekötő-kapocsként is értelmezhetjük a humán tőkét). Ezek azok a fő kihívások, amelyek az állam belső gazdasági, szociális és kulturális funkcióit megszabják. Ha pedig ezt elfogadjuk, akkor se a kicsi, se a nagy állam nem emelhető az önérték rangjára.

A minimális állam után *a jóléti állam* (itt szinonimaként értve a szociális állam kifejezést), majd a jelenkori államtalanítási periódus következett. Szerzőnk definíció-szerűen, világos tömörséggel foglalta össze ezt a két utóbbit. Idézem, hogyan: „*A jóléti állam a hazai össztermék központi redisztribúciójából egyrészt az önhibájukon kívül balesetet, egészségkárosodást szenvedetteknek vagy munka nélkül maradtoknak nyújt állampolgári jogon, jogegyenlőségi alapon és minimális – a minimálbér színvonalára alatta maradó – mértékben állami gondoskodást, másrészt keynesiánus gazdaságpolitikával igyekszik moderálni a tőkés gazdaság ciklusos mozgásának kilengéseit és az állami intervenció eszközeivel biztosítani valaminő növekedés egyensúlyi feltételeit*” (Szigeti, 2005, 90.). Elemzési kerete az a nemzetgazdaság, amely magas fokú társadalom integrációt valósított meg. A polgári nemzetállam francia forradalom utáni kétszáz éves fejlődésének ez volt – sokak szerint – a csúcspontja. Kérdés, mi maradt meg belőle? Vagy másként, hogyan ásta alá ezt az államformát és a hozzá tartozó állami funkciókat a globalizáció? A mozgás irányát jól megmutatja az elmúlt harminc esztendőben fokozatosan előtérbe került újabb tendencia, az államtalanító-dereguláló nemzetállam:

„A dezetatizáció állama nemcsak hogy nem tartja alkalmasnak az állami intervenciót az immanens gazdasági mozgások szabályozására, hanem azt egyenesen a válság okának tartja, mert nemkívánatos és diszfunkcionális módon fékezi a piac öngyógyító erőit, és jóléti kompenzációival gátolja a versenytársadalomban elengedhetetlen természetes emberi motivációk érvényesülését, amelyeknek teljesítmény- növelő hatása lehetne. Következésképp az államtalanítás, a dereguláció, a privatizáció és monetarizmus eszközeivel vissza kell térni a versenytársadalom egyszerű formájához, de immáron nem nemzeti, hanem globális, világgazdasági keretekben. Programszerűen: kapitalizálni kell a kapitalizmust, tehát meg kell tisztítani azon rendszeridegen, exogén gazdasági és társadalmi tényezőktől, amelyek az elmúlt évtizedekben fékeztek a gazdasági hatékonyságot és a versenytársadalom szelekciós mechanizmusát” (Szigeti, 2005, 90-91).

A piaci megoldáson alapuló döntési szabadság ára - a fizetőképesség. A konzervatív felfogások szerint az asszony maradjon otthon, nevelje gyermekét, tartsa össze a családot, melyet a szerintük ideális, egykeresős modellben a családfő tart el. Hogy ezt megtehesse, a lehető legkevesebb jövedelmet kell elvonni tőle, így több marad az életvezetést befolyásoló döntésekre. Közgazdaságilag nézve mindkét álláspont védhető, jól megérvelhető. Ezért – azt mondhatjuk –, hogy a két megoldás közötti választás *nem* közgazdasági, hanem *értékrendek-közötti választás*. Nem is kell korunk radikális feministájának lenni ahhoz – akik szerint a gyermekszülés a férfitársadalom csele a nők elnyomására (C. A. Mac Kinnon) –, hogy a közösségi gondoskodás államilag (vagy önkormányzatilag) szervezett megoldását elfogadjuk. Ugyanis növeli a nők demokratikus esélyegyenlőségét életvezetésükben, ha a társadalmi szolidaritás jegyében, döntési szabadságuk függetlenedhet a piaci áru (tehát az egyén számára drágább) magánóvodai kínálattól. A kínálati gazdaságtan – ezzel szemben – a piacokonform, individuális finanszírozás értékrendje alapján döntene: minden kínálat megszüli a maga keresletét. Igaz, szelektálva a fizetőképes és fizetéseképtelen keresletek között, ehhez nem kell állami (közösségi) funkciót rendelni. Sőt, államtalanítani, piacosítani kell – nem pedig a nyereségeket (jövedelmeket) adó és progresszív adó révén társadalmosítani, s így megoldani a kisdéggondozás szükségletét. Nehéz és nehezen eldönthető kérdések. Azért eldönthetőek – értékek és értékrendek, vagy ezekből levezetett gazdaságpolitikai prioritások alapján – de nem szaktudományos egzaktsággal. Az ökonómia, mivel a legfontosabb termelési tényező az ember – emberrel foglalkozó tudomány. Az ember (a nő) helye és értéke a világban-ról alkotott felfogásunk – hogy Arnold Gehlen „Der Mensch und seine Stellung in der Welt”-jét parafrázáljuk – fogja eldönteni a válaszokat, a lehetséges megoldások közötti kívánatos megoldást.

A jóléti állam válsága okán, amelyet 1973 után a stagfláció jelensége (stagnáló gazdaság és magas, olykor kétszámjegyű infláció) mutatott meg, léptek fel az államtalanítási törekvések. A látszat szerint *a gazdasági válság nemzetállami szintű szabályozása (keynesizmus) helyébe a szabályozás válsága lépett, s ennek gyógymódjait keresték világszerte: a deregulációt, monetarizmust, a vegyes gazdaság helyett a privatizációt és az állam karcsúsítását. A valóságban azonban nem a gazdasági és jogi szabályozások épültek le, nem ezek mennyisége csökken, hanem a szabályozás tartalma változott meg: a kínálati gazdaságtan lép a tőke társadalmi ellenőrzésének a helyébe, továbbá – s ez éppannyira jellemző – ezen elveknek a szuperstruktúra szintjére emelése megy végbe. Hogyan? Erre ad magyarázatot a világgazdaság folyamatok gazdaságpolitikai mércéjévé előlépett ún. Washingtoni konszenzus.* Ezen a ponton kell elemzéseimbe bekapcsolni Lányi Kamilla kutatásait. Ő, másokhoz hasonlóan közgazdászként érzékeli a globalizációs folyamat hatását az állami cselekvésekre, feladatokra, funkciókra.

Ezért foglalja össze a *Washingtoni konszenzust*, melynek tíz pontja a gazdaságpolitikai prioritásokat és módszereket illetően a következő:

1. Fiskális fegyelem: a költségvetés elsődleges egyenlegének 1 százalékosnál nagyobb többletet kell mutatnia, az úgynevezett operacionális deficit nem lehet több, mint 2 százalék
2. Meg kell változtatni a közkiadások prioritásait (valójában: legyen szűkebb a költségvetés)
3. Adóreform: szélesíteni kell az adózási bázist, el kell törölni a kedvezményeket, csökkenteni kell a legmagasabb adókulcsokat
4. Liberalizálni kell a pénzügyeket (törekedni kell arra, hogy a piacon alakuljanak ki a kamatlábak)
5. Legyen egységes, exportösztönző valutaárfolyam, biztonságos árfolyam-politika.
6. Liberalizálni kell a külkereskedelmet (ez az 5. ponttal együtt azt jelenti, hogy a folyó fizetési mérleget liberalizálni kell)
7. Liberalizálni kell továbbá a külföldi működő tőke belépését (ezen a gyakorlatban a tőkemérleg felszabadítását is értik)
8. Magánosítás: az állami vállalatokat privatizálni kell (a gyakorlatban mind az állami, mind az önkormányzati közművek is beleértendők)
9. Teljes dereguláció a gazdaság minden területén (az egészség- és környezetvédelem, pénzintézetek prudenciális felügyeletének igazolható mértékét kivéve)
10. A tulajdon (lehetőleg olcsón érvényesíthető) biztonsága

A fenti követelmények apránként álltak össze a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank által (főként latin-amerikai országoknak) nyújtott szerkezetátalakítási hitelek feltételeiből. Mint tudjuk, a Világbank 1985-től minden hitelének feltételei közé felveszi az IMF aktuális feltételeit. Majd a feltételesség elve oly módon terjed ki a Párizsi Klub (jegybankok) és a Londoni Klub (a legnagyobb kereskedelmi bankok) kölcsőneire (átütemezéseire), hogy ezek a bankok csak akkor kezdtek tárgyalni a hozzájuk forduló országokkal, ha az IMF igazgatósága készenléti hitelt ítelt meg nekik, (akár szükségük volt rá, akár nem, akár szándékukban állt lehívni a kölcsönt, akár nem), ezzel igazolva, hogy hiánytalanul teljesítik a bank által számukra előírt feltételeket. A hitelezők 1982 óta fennálló kartellje ezzel, mondhatni, tudományos alapokra helyeződött. A gyakorlatban pedig a washingtoni konszenzus pontjainak végrehajtásával az adott ország törvényhozása és kormánya nem tesz más, mint kereteket teremt, és helyet csinál a nemzetközi áru-, pénz- és tőkepiac szereplői számára szabad mozgásukhoz és üzleti tevékenységükhöz, ideértve az adott ország nemzetközi, külpiaci irányultságú szervezeteit (vállalatait), feltéve, hogy megvan hozzá az elégséges erejük” (Lányi, 2000/4, 6-7.).

Itt az üzleti világ, a tőke érdekek dominanciája mozgatja a kedvező üzleti klíma, vagy az ún. piackonform szabályozási módok jegyében az állami cselekvéseket. Nyilvánvaló, hogy ez az orientáció nagyra értékeli a külföldi tőkebeáramlást, s a gazdaság fejlesztésében akár a belső piac- és termelés elé helyezi azt. Főleg, ha hazai kis- és középvállalkozások bedolgozóként, kapcsolódni tudnak (tudnának) a beáramló multinacionális tőke vállalkozói-szolgáltatói tevékenységéhez, amelynek feltételei – automatikusan – semmiképpen sem adottak. Részben az adottságok felől, részben pedig gazdaságpolitikailag meghatározottak. (Ezekre a problémákra próbálok meg majd kitérni a következő alfejezetben).

A nemzetállami szint *feletti koordinációt*, amelyet éppen a nemzetállam komplementer, kiegészítő tevékenységein keresztül valósítanak meg a jelenkori világgazdaságban, illúziók nélkül értékeli a haladó szellemű amerikai Nobel-díjas közgazdász, Joseph Stiglitz. A Valutaalap a nemzetközi *pénzügyek*, a Világbank a nemzetközi *hitelek* irányításában, az 1995-től a GATT (Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény) helyére lépő WTO pedig *a világkereskedelem irányításában tölt be ténylegesen irányító-koordináló szerepet*. „Sajnos nincsen világkormány, amely felelősséggel tartozna a világ minden népének, és amely ellenőrizhetné a globalizációs folyamatot, hasonlóan ahhoz, ahogyan a nemzeti kormányok ellenőrizték a nemzetgazdaság létrejöttének folyamatát. Ehelyett egy olyan helyzet alakult ki, amelyet úgy is nevezhetünk, hogy *a világ kormányzása világkormány nélkül*, amelyben néhány intézmény (a Világbank, az IMF, a WTO) és néhány

szereplő, a bizonyos kereskedelmi és pénzügyi érdekcsoportokhoz szorosan kapcsolódó kereskedelmi és pénzügyminiszter uralja a mezőnyt, miközben az érintettek jelentős része nem jut szóhoz” (Stiglitz, 2003, 39.).

Megjegyzem: a politikatudomány ebből a problémából kiindulva bontja ki az ún. *demokratikus deficit problémáját*, a felelősséggel és visszahívhatósággal nem rendelkező nemzetközi intézmények túl-hatalmáról. Máig megoldatlan, hogyan lehetne demokratikus kontroll alá helyezni ezeket a világgazdasági szinten koordináló, közvetítő, szabályozó és domináns érdekérvényesítési pozícióval rendelkező nemzetközi intézményeket, amelyek a nemzeti kormányzatok stratégiai döntéseit is jelentős mértékben meghatározzák. Állam ma is van, működik, formális jogi értelemben szuverén. Nem abszolút szuverén, mint Hobbesnél vagy Bodinnél, de korlátozott, relatív szuverenitása van. Azonban – a globalizációra jellemző a kölcsönös függések rendszerében – gazdasági, gazdaságpolitikai és társadalompolitikai tekintetben nagymértékben alárendeltje és végrehajtó-kiegészítője a világkormány nélküli, a nemzetállamok feletti befolyással bíró nemzetközi intézményhálózatnak (ha tetszik, az egyes államok felett működő felépítménynek, a szuperstruktúrának).

3.4. Ellentendencia: állami funkciók hagyományosan és a fejlesztő állam paradigmája szempontjából

Fontos problémákhoz érkeztem. Az állam társadalmi rendeltetése és az állami funkciók problémájához. Érintettem már az állami funkciókat, Wagnert és Marxot összevető elemzéseim kapcsán (a 3.1.1. alfejezetben), amikor a tendenciálisan növekvő szerepvállalásról, illetőleg az organizatórius és a külső és belső osztályelnyomó funkcióról esett szó. Mely hagyományos állami funkciók maradnak meg a globalizáció körülményei között is? Erre a kérdésre a választ a klasszikus *államelmélet és az közigazgatás-tudományi funkció osztályozások* mutatják meg a legjobban. Azonban éppolyan fontos, ha nem fontosabb napjainkban, hogy az állami funkciókat továbbvigyem, kiegészítsem *a fejlesztő állam* paradigmája felől. Ezt elsősorban *a közgazdaságtan* tudománya munkálta ki az elmúlt két évtizedben, de természetesen az állammal foglalkozó más tudományágak (államelmélet, politikatudomány, közigazgatási jog) is reflektálnak az új fejleményekre. Joggal mondhatta éppen ezért Csáki György „A látható kéz. A fejlesztő állam a globalizációban” értékes, korszerű tanulmánykötet szerzője, hogy: „Az állam gazdasági tevékenysége nem tárgyalható általános politika- és államelméleti ismeretek nélkül, s mivel a fejlesztő állam tevékenysége

közigazgatási tevékenységet is magába foglal, nem hagyható el ennek elemzése sem” (2008, 10.).

Bevezető fejtegetéseimben összefoglalom Szilágyi Péter (1998, 158-171) hazai és nemzetközi irodalomra támaszkodó, kiérlelt álláspontját, az állam társadalmi szerepét kifejező fogalmakról (társadalmi rendeltetés – államcél – állami feladatok és az állami funkciók kapcsolata, és utóbbiak osztályozása tekintetében). Az osztályozások „fenomenológiája” alapvetően megegyezik a közigazgatási jog nyújtotta értelmezéssel (Patyi–Varga Zs., 2008, 138-141). Számomra ez megmutatja, hogy a tudományágak nézőpontjainak eltérései ellenére, ha közös ismerettárgyat vizsgálnak, akkor elérhető objektív ismeret, a használt fogalmak és absztrakciós szintek néminemű különbözősége mellett.

Az állam társadalmi rendeltetése, hogy irányítási–hatalmi eszközeivel fenntartsa, védelmezze az adott társadalmi közösséget és elősegítse a társadalmi életfeltételek minden irányú reprodukálásának biztosítását (*az össztársadalmiság újratermelését*) – szól a definíciószerű meghatározás Szilágyinál. Az állam léte objektív szükségszerűség az emberiség fennmaradása és fejlődése szempontjából. A társadalom maga termelte ki a közös ügyek intézésére (is). Az állam a társadalmi igényekhez idomulva változik az egyszerűtől a bonyolult felé haladva, hogy betölthesse rendeltetését. Szervezet-rendszerében és hatalmi módszereiben tökéletesedve alkalmazkodik a környezeti szükségletekhez. Az alkalmazkodás azonban tendencijellegű és nem töretlen, mert a hatalmi érdekek fékezhetik az adaptációt, sőt akár a társadalmi fejlődést is. A társadalomnak pedig – tehetjük hozzá épp ezért – a politikai, közéleti nyilvánosságon és a demokratikus részvételen keresztül, kontrollálniuk kell az államhatalmat. Társadalmi rendeltetésének betöltésére kell szorítani államukat. Ugyanis minden hatalom, amelyet ellenőrizetlenül hagynak, nemcsak korrumpálódik, hanem biztos, hogy előbb-utóbb, de el is fajul – tudjuk Arisztotelestől kezdve Bibó Istvánig.

Lényeges kérdés, hogy az állam helyesen képes-e megállapítani az *állami célokat* és ahhoz kapcsolódóan az állami feladatokat. Az államcélok kitűzése csak akkor hatékony, ha a szükségletek helyes felismerésén alapul és az állam képes is megvalósítani azokat. Ha a célok idealizáltak a társadalom fejlettségi állapotához képest (pl. szocialista társadalom a közepesen fejlett országokban) vagy a társadalmi törvényszerűségek ellenében hatnak, akkor a társadalmi rend, az állam felbomlásához és erőszakhoz vezetnek.

Az állami feladatok az állami szervek célmegvalósító tevékenysége, hatásköreiknek megfelelően. A célok lebontása konkrét feladatokra jogszabályokon keresztül történik,

amelyek összehangolt érvényesítésével az állam megvalósítja funkciót. (Valamennyi funkcióhoz kapcsolódnak állami célkitűzések.)

Az állam funkciói az államnak a társadalmi rendeltetésből adódó tényleges hatása a közösség különböző létszféraira. Minden funkció sok-sokféle feladatra, tevékenységre bomlik-bontható, illetőleg azok koncentrált kifejezése. Így például a magyar államigazgatás feladatainak száma, egy nyolcvanas években készült felmérés szerint húszezerre volt tehető, míg egy másik kutatás a kilencvenes években mintegy ötvenezer közigazgatási feladatról beszélt – emlékeztet (Patyi–Varga Zs., 2008, 139-140).

Az állam akkor tudja a funkcióit progresszív módon gyakorolni, ha a társadalmi gyakorlatot folyamatosan összeveti a célkitűzésekkel, és vagy a célokat korrigálja vagy az állami feladatokat. Ha az összevetés reális, akkor stabilizálódik és/vagy fejlődik a társadalom, ellenkező esetben megmerevedik, visszafejlődik, esetleg megsemmisül. (Ne feledjük: ma is vannak esetei az államok megszűnésének, felbomlásának, gondoljunk csak a volt Szovjetunióra vagy Jugoszláviára, melyek utódállamokra estek szét).

Összefoglalva: az állam tényleges társadalmi hatása a funkcióiban nyilvánul meg és azt célozza, hogy segítse az osztársadalmi reprodukció megvalósulását. Ehhez állami célokat tűz ki, s az állami szervek munkájuk során e célkitűzéseket támogatják és realizálják.

A funkciók osztályozása az államelméletben és a közigazgatási jogban

A funkciók többféle osztályozása ismeretes. Akár a tevékenységek fő iránya szerint, akár egyes módszerek pl. szervezés szerint lehetséges az osztályozás. (Azonban a szervezés nem önálló elem, hanem valamennyi funkció megvalósításának az eszköze).

Szilági hat funkciócsoportot emel ki:

- A. A társadalom és a természet viszonyának befolyásolása
- B. Gazdasági funkció
- C. Politikai-igazgatási funkciók
- D. Ideológiai-kulturális funkció
- E. Külpolitikai funkciók
- F. Nemzetközi együttműködési funkciók

Kézenfekvő, hogy az E és az F akár egybe is vonható lenne – mondjuk – külügyi funkcióként¹⁹, miként a politikai-igazgatási funkcióba is éppúgy beleértelmezhetőek a hagyományos rendészeti – vagy éppen kevésbé a jogi igazgatási és inkább a szakelemet előtérbe állító elnevezéssel: rendvédelmi – feladatok, miként ezek C-től önállóan is nevesíthetőek. (Az 1993-as honvédelmi törvény vezette be nálunk a rendvédelem fogalomhasználatot, legális definitio és megalapozás nélkül. Annak ellenére, hogy sokan, így Finszter Géza is nem egy helyütt meggyőzően érvelt a megfelelőbb rendészet fogalomhasználat mellett. Éppen azért, hogy a jogilag szabályozott közigazgatáshoz közelebb eső sajátos igazgatási tevékenységként fogják fel azt, ne pedig az erőszak alkalmazás, az eszközhasználat oldaláról. A joguralom körülményei között ugyanis ‚a rendőrség a jog hadserege’ (Finszter, 2007, 37). Arra pedig, hogy a rendszerváltás milyen követelményekkel járt az alkotmányos rendvédelem kialakítása vonatkozásában, hamarosan kitérek munkássága nyomán.

A közigazgatási jogban a modern állam funkcióit négy alapvető csoportra osztja Patyi (Patyi–Varga Zs., 2008, 141.). Ezek a következők:

- A. *Az állami szuverenitással megvalósításával összefüggő külső és belső funkciók* képezik az első csoportot. A külső szuverenitással összefüggőek: nemzetvédelem és külügyek vitele, a belsővel: rendészet, igazságszolgáltatás, büntetés végrehajtás, állampolgárok nyilvántartása és a politikai intézményeket kiszolgáló, működtető funkciók.
- B. *Gazdasági funkciók*: a) pénzkibocsátás, b) ágazatokon belüli (Pl.: energia vagy mezőgazdasági ágazat) különleges intézkedések, c) gazdasági és pénzügyi koordináció, területi tervezés, d) beruházási és hitelrendszer, adórendszer, árszabályozás, stb.
- C. *Társadalmi funkciók*: a) egészségügy, b) lakás és városépítés, c) érdekvédelem és egyes társadalmi rétegek védelme, d) egyes társadalmi struktúrák védelme és átalakítása.
- D. *Kulturális és nevelési funkciók*: a) tudományos kutatás, b) oktatás, c) tájékoztatás d) műemlékvédelem.

Miután feladatok összevonásáról, koncentrált kifejezéséről van szó, melyek időben is gyakran eltérő hangsúlyt, jelentőséget kapnak, továbbá változnak is, mindkét osztályozás akceptálható, mert átfogja gondolatilag az állam rendeltetését, melyet funkciói megvalósításán keresztül gyakorol. Az osztályozásokon belül, de az osztályozások között is vannak átfedések,

¹⁹ Ereky István a hatalmi állami közigazgatás öt alapvető területét különböztette meg, melyek az állam állami mivoltából következnek. Itt a külügyi-, hadügyi-, igazságügyi-, pénzügyi- és rendészeti közigazgatásként klasszifikálódnak a hagyományos tevékenységek – ismerteti Patyi (Patyi–Varga Zs., 2008, 138.) „A modern magyar közigazgatási jog kialakulása” Pécs (1942). című művet.

melyek alighanem kiküszöbölhetetlenek. A változásokra jó példa közjogi osztályozásban a belső szuverenitás *rendvédelmi* funkciója, vagy a Szilágyi-féle osztályozásban szereplő, a *társadalom és a természet viszonyának befolyásolása* funkció (1998, 168). Nézzük először a rendvédelem problematikáját (Szilágyi államtani felosztásában ez C része, míg Patyi felsorolásban A belső oldala) – ez ugyanis hazánkban érintette a rendszerváltás folyamatát.

Az államszocializmusban az állami szervek rendszerébe illesztették a fegyveres testületeket, melyeket külön alkotmányos fejezetbe foglaltak. A klasszikus jogállami fejlődésben a belső és külső rendvédelem is alapvetően elválik egymástól, de még inkább a belső közbiztonságot fenntartó, őrző tevékenység szakad el a bűnüldözéstől. Azért mert a társadalom és a gazdaság rendezett működési feltételeinek biztosítása, az e működést akadályozó körülmények elhárítása rendészeti tevékenységet igényel. *Akadályelhárítás* képezi ezen a területen a rend előfeltételeit. Szemben a bűnüldözéssel, amely a társadalomra legveszélyesebb cselekedeteket a legsúlyosabb, szabadságvesztő *büntetésekkel pönlizálja*, nem szabálysértésekkel, kihágásokkal szemben lép fel, hanem az állami büntetőhatalom jegyében *büntet*. Egyik tevékenység a *rendészeti igazgatás eszközeivel* hárítja el az akadályokat, *a kormány és a közigazgatás szervezetrendszerében*, míg a bűnüldözés az igazságszolgáltatás terepére lesz, *nem a végrehajtó-, hanem az igazságszolgáltatás hatalmi ágához* kapcsolódik – ahogy ezt a szembeállítást a téma klasszikusa, Concha Győző kidolgozta (1903). Nem a fegyveres testületek eszközrendszere lesz a csoportképző, felosztási kritérium – mint korábban, 1949-1989 között.

Ebből, a hatalommegosztási logikából következik, hogy a polgári demokratikus jogállamban a rendőrség rendészeti tevékenysége nem büntető hatalom körébe tartozik, jogkorlátozásának alapja nem a büntetőeljárás, hanem az Rtv. (1994. évi XXXIV. törvény). Tevékenysége annak a rendészeti igazgatásban meghatározott módszerein, eszközein alapul. A közbiztonsági rendészeti tevékenység a közigazgatás része. Továbbá, a tevékenységét szabályozó törvénynek és magának a rendőri szerveknek a tevékenysége sem sértheti az alapvető emberi jogokat²⁰.

A magyar rendszerváltás alkotmányjogi követelményeit az AB 1991-es híres határozata ekként foglalta össze:

---

²⁰ Megjegyzem: az államszocializmus is aláírta az Emberi Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát nálunk, de *nem építette ki az annak megfelelő jogvédelmi intézményrendszert* (részben a rendes bíróságok gyakorlatában, részben az alkotmánybíráskodással, részben a strasbourgi Emberi Jogi Európai Bírósághoz folyamodás individuális jogvédelmi lehetőségével, illetőleg a vélelmezetten tömeges-típusos jogsértéseket alkotmányos jogok érvényesülése szempontjából vizsgáló ombudsman intézményével).

„Az 1989. október 23-án kihirdetett alkotmánymódosítással gyakorlatilag új Alkotmány lépett hatályba, ami az államnak, a jognak és a politikai rendszernek a korábitól gyökeresen különböző, új minőségét vezette be azzal a meghatározásával, hogy "a Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam". Alkotmányjogi értelemben ez a tartalma a "rendszerváltás" politikai kategóriájának. Ezért a rendszerváltás megkövetelte állami intézkedések értékelését nem lehet elválasztani a jogállamiságnak az alkotmányos demokráciákban történelmileg kikristályosodott és az 1989. évi magyar alkotmányrevízió során is alapul vett követelményeitől. Az Alkotmány meghatározza a jogállami államszervezet alapvető intézményeit és működésük fő szabályait, valamint tartalmazza az emberi és állampolgári jogokat alapvető biztosítékaikkal együtt.

Magyarország jogállammá minősítése ténymegállapítás és program egyszerre. A jogállam azáltal valósul meg, hogy az Alkotmány valóban és feltétlenül hatályosul. A jog számára a rendszerváltás azt jelenti, és *jogi rendszerváltás kizárólag abban az értelemben lehetséges*, hogy a jogállami Alkotmánnyal összhangba kell hozni, illetőleg - az új jogalkotást tekintve - összhangban kell tartani az egész jogrendszert. Nemcsak a jogszabályoknak és az állami szervek működésének kell szigorúan összhangban lenniük az Alkotmánnyal, hanem az Alkotmány fogalmi kultúrájának és értékrendjének át kell hatnia az egész társadalmat. Ez a jog uralma, ezzel lesz az Alkotmány valóságossá. A jogállam megvalósítása folyamat. Az állami szervek számára alkotmányos kötelesség ezen munkálkodni.” (11/1991 (III. 5.) AB határozat)

A honvédelem és a rendvédelem egymással szorosan összekapcsolódó állami funkcióit kell kibontanom. Ezek részben akkor is érintkeznek, illetve érintkezhetnek egymással, miután a rendészet a kontinensen elvált a hadseregtől és a központi közigazgatás részévé vált. Rendkívüli helyzetekben azonban a két funkció közeledik egymáshoz, együttesen is alkalmazhatóak bizonyos típusú veszélyek elhárításánál a honvédelmi és a rendészeti képességek (pl.: nemzetközi terrorizmus vagy természeti katasztrófa elhárítás esetén). Békés, kiegyensúlyozott társadalmi állapotokban – normálformájában – viszont élesen elkülönül a két állami funkció. Miért? Finszter Géza válasza szerint azért, .. „mert csak ilyen módon érvényesíthetőek a demokratikus rendszerek működési alapelvei (a jog uralma, a hatalmi ágak elválasztása és az emberi jogok tisztelete). Azaz az Alkotmánybíróság által megkívánt, jogállami programnak kell eleget tenni,- de ez nem kis feladat. Közjogi következményei lesznek:

- „A rendészeti erőszak a jog uralma alatt áll, alkotmányos jogszabály határozza meg alkalmazásának feltételeit és formáját. A honvédelmi erő bevetése ellenben nem a jog,

hanem a veszély keltette szükségletek szerint történi, ilyenkor a közjog nem korlátoz, hanem felhatalmaz.²¹

- A rendészeti veszélyelhárítás, mint igazgatási intézkedések foglalatosa osztozik a közigazgatás általános elveiben (társadalmi részvétel, átláthatóság, szubszidiaritás, jogorvoslati elv, törvényességi kontrollok, az igazságszolgáltatás függetlensége), ezért ezen a területen a végrehajtó hatalom irányítási jogosítványai többszörösen korlátozottak. A haza fegyveres védelme ezzel szemben a közigazgatás általános elveinek felfüggesztését követeli meg, jelentősen megnövelve ezzel a kormány cselekvési szabadságát és felelősségét.²²
- A rendkívüli helyzeteket kivéve a Magyar Honvédség nem láthat el rendészeti feladatokat, a rendvédelem pedig nem rendelhető alá a honvédelmi igazgatásnak.
- A rendészeti szervezet hierarchiája és a parancs elsődlegessége nem kerülhet ellentmondásba a rendészet társadalmi rendeltetésével és rendészeti eljárások joghoz kötöttségével. A militarista struktúra a fegyveres erők rendeltetésszerű használatának, a harctevékenységnek adekvát kifejezője. (A 2004. évi CV. törvény 204. § /1/ bekezdés a./ alpontja.)” (Finszter, 2007, 41-42.).

Ezeknek az alkotmányossági követelményeknek a betartásától beszélhetünk *alkotmányos rendvédelemről*, amelyet a 2004. évi CIV. alkotmánymódosító törvény alkotmányi rangra emelt normatív fogalomként tett. A rendvédelem jogtudományi fogalmát pedig Szamel Lajostól idézhetem: „A közigazgatás azon ágáról van szó, ami jogsértőnek minősített emberi magatartásoktól a hatósági kényszer eszközeivel védi a társadalmat” – írja (1992, 11.). Következésképpen sem a jogsértőnek minősítettség, sem a hatósági kényszereszközök nem ütközhetnek az alkotmányos alapjogokba, értékrendbe, az élő alkotmányosság doktrínájába. Ezen tartalmi, alkotmányos keretek közé kellett szorítani a magyar állam belső védelmi, rendvédelemi-rendészeti funkcióit. Ezt hozta magával a jogállami forradalom a rendvédelem területén, egy nagyon is hagyományos, ősi állami funkcióval kapcsolatban.

²¹ Külső fegyveres csoportoknak Magyarország területére történő váratlan betörése esetén a támadás elhárítására, illetőleg az ország területének a honi és szövetséges légvédelmi és repülő készütségi erőkkel való oltalmazására, az alkotmányos rend, az élet- és vagyonbiztonság, a közrend és a közbiztonság védelme érdekében a Kormány a köztársasági elnök által jóváhagyott védelmi terv szerint - a támadással arányos és erre felkészített erőkkel - a szükségállapot vagy a rendkívüli állapot kihirdetésére vonatkozó döntésig azonnal intézkedni köteles. (Alkotmány 19/E. §)

²² Lásd a honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2005. évi CV. törvény XIV. fejezetét a megelőző védelmi helyzet, a rendkívüli állapot, szükségállapot, az Alkotmány 19/E. §-a szerinti eset és veszélyhelyzet idején alkalmazható szabályokról.

Rátérve egy másik hagyományos funkció változásainak jellemzésére: a társadalom és a természet viszonyát befolyásoló funkcióra. Ennek kiemelt említése akár fontossági elsődlegességet is jelenthet. Az állam ugyanis egy meghatározott természeti környezetben, és egy meghatározott népesség vonatkozásában fejt ki hatását. (Mindkettő jelentős visszahatással van egyébként az állami élet számos területére – annak felépítésére, működésére). Idetartozó funkciók: a kedvező természeti adottságok védelme vagy megteremtése, a természet átalakítása, környezetvédelem, a társadalom által okozott természeti károk helyreállítása stb., vagyis a természet megvédése a társadalomtól.

A másik oldalon a társadalmat is meg kell védeni a káros természeti behatásoktól, pl. árvíz, földrengés, járványok, tűzvész stb. A védelem megszervezése állami funkció, pl. előrejelzés és mentőrendszerek kialakítása és fenntartása (működtetése). További szervezőmunkát igényel e funkción belül a születésszabályozás (öszöntzők, a szülési kedv növelésére, illetve visszaszorítása), az egészségügyi ellátás, a fizikailag és mentálisan egészséges társadalom kialakítása (modern államok célkitűzése).

Mintegy 4 évtizede, de különösen a XXI. században kiegészül és jellegváltáson megy át ez a funkció, amikor *a fenntartható fejlődés funkciójává* válik. Hosszú történetről van szó, a Római Klub jelentésétől (A növekedés határai, 1972.) Schumacher „Small is beautiful”-ján át a Brundtland–bizottság jelentéséig (Közös jövőnk, 1987.). Ebben szerepel a fenntartható fejlődés talán legelterjedtebb meghatározása: „A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generációk szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk hasonló igényeinek kielégítését”. Mindez csak akkor lehetséges, és ettől állami funkció, ha a gazdasági fejlődés *összeegyeztethetőnek* bizonyul a környezeti erőforrások megóvásával (újratermelhetőségével) és a társadalmi jóléttel. A gazdasági növekedésnek ugyanis vannak természeti korlátai, nemcsak az anyag és energia-igény (input), hanem a kibocsátott termékek környezetszennyező hatásai révén, az externáliák elhelyezése (output) révén is. A globális környezeti hatások (pl.: üvegházhatás, bio-diverzitás veszélyeztetése, édesvíz készletek, stb.) pedig egyenesen kezelhetetlenek nemcsak helyi, hanem nemzetállami szinten is, ezért az államok nemzetközi együttműködését is feltételezi a probléma kezelése. Tipikusan a globalizáció előtérbe állította állami funkcióról van tehát szó. A közigazgatás meghatározóan az egészséges környezet-védelme érdekében tud fellépni, de a gazdasági érdekeket – és főleg a mamutcégek, transznacionális társaságok érdekérvényesítő képességét – igen nehéz ellensúlyoznia a kormánynak. Itt az állam a pártokon kívül a civil-szervezetekre, azok

támogatására tud támaszkodni. Csakhogy a zöldmozgalmak is megszülték saját disszfunkcióikat, minek következtében fellépéseik némelykor igen problematikusak²³.

Az állami funkciók tárgyalásánál ki kell még térnünk a Közép Kelet Európában, s így nálunk is, a rendszerváltás után kibontakozó új fejleményre. Nevezetesen arra, amikor az állami (köz-) feladatokat nem állami, nem közigazgatási és nem önkormányzati szervek útján látják el, hanem a közfeladatot piaci alapon, magánszervezetek (vállalkozások) tevékenysége révén valósítják meg. A hagyományos racionális igazgatás, bürokrácia helyére lép itt az akár állami megrendelés (szerződéses jogviszony), akár PPP formájában (Public Private Partnership) fellépő *New Public Management*. Itt a végrehajtó hatalom nem a végrehajtó, hanem a megrendelő-koordináló, és a törvényességi kritériumokat ellenőrző szerepbe kerül, mert közvetlenül a közfeladatot ellátó tevékenységet a magánszféra végzi, azt arra bízva. Előnyös oldala e megoldásoknak, hogy versenyeztetni lehet a magáncégeket az olcsóbb, jó minőségű feladatellátás érdekében, aminek gyakorlati módszere a pályáztatás. Ugyanakkor ez a politikai technika korrupciós melegágygyá is válhat. A jog oldaláról további vonzata a *New Public Management*-nek (NPM), hogy a közjog és a magánjog határai tovább relativizálódnak, a közjog magánjogiasodik, a magánjogba közjogi elemek kerülnek. „A közszolgáltatások privatizációja és versengő cégekre bízása ugyanis elmosza a határokat a kormányzat és a magánszféra között, a szabályozás egyre kevésbé a kormányzás egyik funkciója, sokkal inkább egy olyan kormányzási forma, amelyben a két szféra osztozik” – írja a nemzetközi szakirodalomra támaszkodva Varga (Pátyi–Varga Zs. 2008, 35.). Mindenesetre a hagyományos kormányzás és az annak stratégiai döntéseit végrehajtó-operacionalizáló közigazgatás kapcsolatába új felelősségi (ellenőrzési) viszonyok kerülnek. Talán nem is a kormányzás alkotmányossága dimenziójában kell keresnünk az átvilágítást igénylő problémákat, mert az alkotmánybíráskodás intézménye révén ez elvileg megoldható. Sokkal inkább a végrehajtó hatalom törvényességi ellenőrzése szorul új módszerekre, ahogy cselekvési kompetenciáját a magánszféra felé nyitja ki, annak érdekében, hogy a közfunkciók valóban a köz érdekét szolgálják. Példának erejével szólva: a közbiztonságot hivatni szolgáló rendőrség mellett olyan mértékben terjedtek el a biztonsági magánszemélyzetek és azoknak a

²³ Egy szomorú példán szemléltetve: a Bős-Nagymaros vízlépcsőről szóló 1977-es államközi szerződés felmondása igazi civil tett volt a hazai rendszerváltás menetében. Egykor hálás téma a politikai küzdelmekben. Mára tudjuk: kissé sokba került és kerül az országnak. 1997. december 1-én a miniszterelnök az Országgyűlésben megmondotta: 163 milliárd forintjába került az országnak. – addig. Ami 2008 májusi árszintre átszámolva 1452 milliárd forintot tesz ki. A további 10 év költségei és az elmaradt hasznok nélkül... (Dialektika, 2008/10-11. 11. o.) .

Egy másik számítás szerint máig 2900 milliárd dollárba, ami 200Ft/dollárral véve közel 3 billió forintnak felel meg (Kerényi A. Ödön: “Sokmilliárdos kárt okozó tévedés”. Magyar Energetika 2008/1.). Persze tudom: ez bizonyos zöld civilek szemében csak a víz- és energiaügyi lobby szerint van így?!

PPP-révén a közfeladatok ellátásába történő bevonása,²⁴ hogy az ilyen megrendelések szakmai indokoltsága, gazdaságossága, hatékonysága és a lebonyolítás ellenőrzése (felelősségi dimenziójával), igen nehezen átlátható viszonyokat teremt.

Látható volt, hogy akár egy hagyományos állami funkció, mint amilyen a társadalom és a természet viszonyának befolyásolása, mennyire új karaktert vehet fel. Ezt fejezi ki a fenntarthatóság funkciója. Látható továbbá, hogy a NPM megváltoztatja és kiterjeszti a végrehajtó hatalom kompetenciáját, amikor új módszereket alkalmaz a közfeladat ellátásban. Hasonló a helyzet a gazdaságszervező és a szociális funkciók vonatkozásában is. Történelmileg új problémákat vetnek fel. Ezeket a magam részéről a fejlesztő állam közgazdaságtanban kiművelt álláspontja alapján kívánom tárgyalni, tehát elsősorban államelméleti aspektusait kidolgozni.

A nemzetközi versenyképesség és az EU integrációban való sikeresség előfeltétele – egy globális szabadkereskedelmi helyzet figyelembevétele mellett is –, a helyi versenyképesség, amelyet újra és újra elő kell állítani. A verseny globális, tehát *az eredményesség mércéit a világgazdaság definiálja*, de a szereplőknek lehetetlen kivonulniuk helyi létfeltételeikből –ahogy ezt egy ízben Altvater frankfurti kutató szellemesen megmutatta. Ezért a helyi, nemzeti társadalmakat kell alkalmassá tenni, versenyképességük fenntartásával, növelésével: lett-légyen szó alkalmazottakról, bér munkásokról vagy nagy- közép- és kisvállalkozásról. Igaz, mint ezt előző fejezetben taglaltam, hogy a globalizáció sok vonatkozásban *gyengítette az állami cselekvőképességet*. A globális kapitalizmussal, a transznacionális szervezettségű és hatókörű vállalatok megjelenésével sok minden megváltozott. Artner megmutatja, hogy a tőkevonzó képesség világméretű versenyeztetésében a szociális ellátórendszerek károsodtak. A termelési bérhányad terhére és/vagy az államkassza kárára (a tőkejövedelmek adóztatási szintjének csökkentése révén) nőni kezdett a GDP arányában mért profithányad (Artner, 2006, 28-29., 80-83.). Mindez a tőke túlélési képességének neoliberalizmus elvei által vezérelt megoldásait hozta magával. Azonban a gazdasági és a társadalmi folyamatokban semmi sem lehet végleges. Minden alá van vetve a változások szakadatlan folyamatának, történetiségének. Az elmúlt húsz év megszülte az uralkodó gazdaságelmélet kritikáját, újragondolási folyamatát. Szemben a neoliberális felfogásokkal, ma már egyre kevesebben fogadják el, hogy az államot makroökonómiai szempontból külső, exogén tényezőnek kezeljék. Farkas Péter (2006) mutatja be ennek az államfelfogásnak a korlátait és az állami szerepvállalást illető *újragondolási folyamatot*. A

---

²⁴ Tömeges részvétel mellett zajló rendezvények biztosítása (közrend fenntartó állami funkció), például egy labdarúgó mérkőzésé, vagy politikai demonstrációé.

túlságosan sterilnek bizonyult, piaci, neoliberális szemlélet egyik kritikáját a „*fejlesztő állam*” és az *ahhoz köthető neoinstitucionalizmus* képviseli, a másikat az *evolucionista gazdaságtan* (amire a későbbiekben térek ki). Az említett neoliberális kudarcokat Robert *Gilpin*, a Princeton University professzora: Nemzetközi politikai gazdaságtan (2001, magyar kiadás 2004.) című művében foglalta össze. Hosszabban idézem kritikáját, mely szerint a neoliberális ... „közgazdaságtan egyik legfontosabb tudományos korlátja a fentiekén túl azonban mégis csak az (és a nemzetközi politikai gazdaságtan szempontjából talán ez az elsődleges), hogy az állam gazdasági kapcsolatokban játszott szerepétől egyszerűen eltekint, különösen a nemzetközi gazdasági fejlődés terén. A diszciplína a személytelen piaci jelzésekre válaszoló autonóm egyének és vállalatok viselkedésére és kölcsönhatására egyszerűsíti a komplex társadalmi, gazdasági és politikai folyamatokat. Természetesen a közgazdászok maguk is tudatában vannak annak, hogy a nemzeti politikák hatással lehetnek a gazdasági teljesítményre. Csakhogy az ilyen politikai megfontolásokat mindinkább ignorálják vagy egyszerűen elfelejtik. A közgazdászok úgy alkotják meg a gazdaság viselkedésére vonatkozó szabályaikat, törvényeiket, hogy abban csak a piacoknak szánnak szerepet, az állam(ok)nak pedig egyszerűen nem jut hely” (Gilpin, 2004, 58-59.).

Gilpin gyakorlati példát is említ, azt hangsúlyozva, hogy *az egyes országok történelmi sajátosságai az államok szerepén keresztül is nagymértékben hatnak a gazdasági folyamatokra*, amivel arra is utal, hogy különböző, történelmileg kialakult modellek léteznek. Ezt írja: „A közgazdászok azon feltevése, hogy a közgazdaságtan univerzális tudomány, amely minden időben és minden helyen alkalmazható, torzulásokhoz és helytelen gazdaságpolitikai ajánlásokhoz vezetett. Az, hogy nem képesek és nem hajlandók felismerni az államok és a társadalmak közötti különbségek jelentőségét és/vagy a kulturális és történelmi háttér befolyását, egyértelműen korlátozza a közgazdaságtan hasznosságát. A délkelet-ázsiai pénzügyi válságot követően a Nemzetközi Valutaalap (IMF) által összeállított gazdaságpolitikai receptek például jól példázzák, hogy a közgazdászok érzéketlenek a helyi gazdasági és politikai viszonyok iránt” (Gilpin, 2004, 61.).

Ehhez teszi hozzá Farkas, más munkákra is támaszkodva, hogy: „A *neoinstitucionalizmus* irányzata szerint a társadalomban sok szervezet „kumulatív sokoldalú meghatározottságban”, bonyolult viszonyban van egymással. A krízisjelenségek, egyensúlyhiányok a mai modern gazdaságban arra vezethetők vissza, hogy az institutionális kapcsolatok nem megfelelően egyeztetettek. Így egyes szereplők – a jóléti állam idején a szakszervezetek, napjainkban pedig a transznacionális vállalatok szövetségei – túlhatalomhoz juthatnak. A megoldás az institutionális kapcsolatok regulálása, ahol „a politika ellenőrzést

gyakorol a gazdaság felett”. A közmegegyezésen alapuló társadalom „szigorú trösztellenes törvényeket léptetne életbe mindenfajta kartell és hallgatóságos egyezés ellen, amely a kompetitív szint feletti árak és munkabérek megszerzésére használja fel a befolyását” mondja Olson. A neoinstitucionalizmus elágazásának is tekinthető *public choice* és a *public economics* irányzat a piac és az állam szerepét teszi patikamérlegre. Miként a piacnak, az államnak is vannak szükségszerű kudarcai (például a felelőtlen választási ígéretek miatt). Az állam és a piac megfelelő egyensúlyának megteremtését igyekeznek meghatározni. ...

A vázolt új elméletek bázisán, a neoliberális gondolat kritikájaként, az 1980-as évek végétől erősödött meg a *fejlesztő állam elmélete*, mely elsősorban az ázsiai fejlődés titkait részletesebben elemző szakemberek körében vert gyökeret. Ez az elmélet Japán és az újonnan iparosodó országok eredményeire hivatkozik. Hívei a térség sikereinek háttérében kifejezetten a gazdaság központi állami irányítását, *az irányított piacot emelik ki, melynek keretében a kormány meghatározza a stratégiai ágazatokat és ösztönzők alkalmazásával ezek felé tereli a magántőke-befektetéseket*. (Hasonlóan az általam bemutatott kínai modellhez, melyet esetenként fejlesztő államként írnak le). A késői fejlődésre hivatkozva jogosnak tartják az eseti kereskedelmi protekcionizmust, a kormányzati szubvenciókat, a szelektív hitelallokációt, a kamatlábak torzítását, stb. Az azonban nyilvánvaló, hogy e politika megvalósíthatóságának feltételei lényegesen megváltoztak az elmúlt évtizedekben. A nemzetközi kereskedelem (WTO-s) szabályai, a liberalizáció és a regionális integrációs folyamatok csökkentették a kormányok rendelkezésére álló gazdaságpolitikai eszközöket, illetve azok hatékonyságát. A fejlesztő állam megvalósításának lehetősége lényegesen *szűkült, de nem szűnt meg*. Az ötvenes-hatvanas évek sikermodelljeihez már nem lehet visszatérni, de van lehetőség a világgazdasági hatások által meghatározott új feltételek között is a fejlődési és alkalmazkodási folyamatok befolyásolására” (Farkas, 2006, 4- 6., kiemelések Tőlem –V. I.).

Hasonló következtetésekre jut Benczes István is, amikor tanulmányában leszögezi, hogy a fejlesztő állam a nyugati világban is jelen van (például Skandináviában és Írorszában, ahol az erős állam-erős társadalom dualizmusa adottság), és pedig – szemben jó néhány délkelet-ázsiai példával (Korea, Tajvan, Thaiföld, Malajzia) – nem autoriter, hanem demokratikus politikai rendszerekben működve. „Ma már a főáramú közgazdaság-tudományban is teret nyerni látszik az a meggyőződés, hogy immár többről van szó, mint a neoklasszikus minimalista állam tételeinek túlhaladásáról. Természetesen mindez nem azt jelenti, hogy az államot úgy kellene kiterjeszteni, hogy egyben maga alá temesse a piaci allokációs mechanizmusokat. Az állam azonban mind több helyzetben szembesül új vagy újszerű kihívásokkal, melyeket az újfajta piaci kudarcok – úgymint nem tökéletes informáltság, nem

teljes és nem tökéletes piacok, dinamikus externáliák, méretgazdaságosság, többszörös egyensúly –, a közjavak vagy a meritokratikus javak (oktatás, egészségügy) előállítás, fizikai és humán infrastruktúra fejlesztése, a környezet védelme stb. igényelnek. Az állam e felfogás szerint nem a piac alternatívája az erőforrásallokáció során, hanem annak hol helyettesítője, hol pedig *kiegészítője*. Az állam feladata, hogy megtalálja azokat az ösztönzőket, amelyekkel a magánszektor kezdeményezéseit, a problémamegoldást támogató új és effektív intézmények létrejöttét ösztökélheti ahelyett, hogy minden körülmények között önmaga próbálná meg kezelni a piaci kudarcokat (Benczes, 2009, 62-63.)”. Ezen fejlesztő állam alapvető jellemzői, melyeket szerzőnk Leftwich (1995) nyomán tárgyal, pedig magukba foglalják: a) *a határozott fejlesztő elitet*, melynek céljai egybeesnek az ország hosszú távú érdekeivel, amely leginkább a gazdasági felzárkózásban, a versenyképesség-növelésében érhető tetten. b) egy ilyen államnak *viszonylagos autonómiája* kell, hogy legyen, ahol a bürokrácia ’irányít’, a vezető elit pedig politikailag ’uralkodik’, „a rendszer stabilitása végső soron az állam viszonylagos autonómiáján és politikai egyensúlyán áll.” A külső járadékvadászatot le kell szerelni, s az autonómia nem elszigeteltséget, hanem éppen társadalomba beágyazottságot, tehát sűrű hálót jelent, amely átszövi az állami és a nem állami szektort is. c) Ehhez *kompetens, elkülönített, de nem elszigetelt bürokrácia* szükséges, amely nemcsak felvilágosult döntésekre, hanem azok végrehajtására is képes. Egyfajta professzionális közvetítő (és végrehajtó) közeg az irányító elit és a társadalom (magánszektor) között (Benczes, 2009, 52-54.). Amíg a globalizáció előtt a gazdaságfejlesztési politikában szelektív és rugalmas iparpolitikára volt szükség – teszi ehhez hozzá Csáki (2009, 11.) – addig napjaink globalizált világgazdaságában szelektív szolgáltatásfejlesztés és az aktív tudomány- és technológiapolitika vette át a korábbi főszerepet, nyitottabb nemzetgazdasági keretek között.

Ezen új paradigmák következményeit, először Gilpinnel összefoglalva azt mondhatjuk: „a kormányok – akár beszélnek róla, akár nem –, közvetlen vagy közvetett ösztönzőkkel és nemzetközi politikai és gazdasági kapcsolataik mozgósításával „megkísérlik befolyásolni a piacot saját állampolgáraik (vagy legalábbis egyes állampolgáraik) hasznára, valamint előmozdítani az ország nemzeti érdekeit... Az új elméletek felhívják a figyelmet a nemzeti kormányok és a hazai gazdaságok világgazdaságban játszott szerepének jelentőségére. Segítenek megmagyarázni, hogy a neoliberális és az erősödő *globalizáció látható győzelme ellenére miért létezik még mindig a gazdaságba történő állami beavatkozás*. Egy olyan világban, ahol a gazdasági növekedés, az ipar földrajzi elhelyezkedése, és a komparatív előny gyakran önkényes döntések és kumulatív folyamatok eredménye, a nemzeti kormányok majdhogynem egyértelmű felhatalmazást kapnak a hazai gazdaságokba való beavatkozásra.

Ipari, stratégiai és más beavatkozó politikákon keresztül minden állam megpróbál hatást gyakorolni a nemzetközi munkamegosztásra. Növekvő érdeklődés jellemzi azt, hogy melyik állam mit termel, és hogy hol helyezkednek el a csúcstechnológiai iparok és munkahelyek” (2004, 129-130).

Ezen megfontolások nyomán próbáljuk meg konkretizálni – a megváltozott körülmények között – azokat az állami funkciókat, amelyek egyfelől *egy fejlesztő állam (developmental state) gazdasági*, másfelől pedig *szociális funkciói* maradnak a globális kapitalizmus körülményei között is. A fejlesztő állam kérdésköre ugyanis – hivatkozhatok egyetértően – a társadalmi-gazdasági modernizáció, a világgazdasági felzárkózás, az állam és a társadalom gazdaságfejlesztő szerepét tárgyalja (Csáki, 2009, 10.).

- ad 1. *A termelés ösztönzése* a versenyképes, továbbá az olyan hazai szektorok és vállalatok esetében, amelyek ideiglenes támogatása fenntartja és kifejleszti a világpiaci versenyképességet. Ebben az összefüggésben válik érdekessé M. Porter nagyhatású fő műve (*The Competitive Advantage of Nations*, 1990), melyre ki fogok térni.
- ad 2. K + F támogatás az innováció érdekében és a licenccpolitika összehangolása.
- ad 3. Környezetvédelem és élelmiszerbiztonság megfelelő szinten tartása, innovatív fejlesztése és normáinak szigorú ellenőrzése és betartatása. Erre ma és a jövőben is, EU szabványok és szintek is köteleznek minket és más tagállamokat.
- ad 4. A gazdaság stratégiai jelentőségű ágazatainak – energetika, közlekedés, szállítás, posta – menedzselése. Elég a kőolajellátás és vezetékek stratégiai kérdésére utalnom itt. Vagy pedig a vasúti és a közúti közlekedés optimális összehangolásának azon nehézségeire, melyeket egyes teljesen gazdaságtalan szárnyvasutak bezárásakor kiéleződő viták mutatnak meg napjainkban. Azonban elképzelhető, hogy egy államnak (kormányzatnak) legyen FDI (Foreign Direct Investment) stratégiája, azaz a külföldi működő tőkére vonatkozó elgondolása is. (Ezért mutatjuk majd be a kérdést operacionalizálhatóvá tevő Thünen-féle telephely modellt). Vagy éppen valamilyen *régionális-központ* kiépítési stratégiája – bank- és pénzügyi központ vagy éppen konferencia központ –, melyekre a globalizációs nyomás körülményei és lehetőségei miatt kell gondolni.
- ad 5. A versenyszféra bizonyos támogatása a monopolizálódással szemben. Ez hagyományosan állami feladat. Egyfelől a versenyjog szabályozó erejével, másfelől bizonyos gazdaságpolitikai eszközökkel (támogatások, kedvező fejlesztési pályázatok, stb.). A hazai kis- s közepes vállalkozások fejlesztésére nemcsak termelési, hanem

foglalkoztatási, belső fogyasztási és egyéb szempontokból (például bedolgozói vagy szolgáltatói output miatt) is szükség van.

- ad 6. A piaci kudarcok hatásainak kivédése, tovagyűrűző, nem kívánatos hatások elhárítása-mérséklése (például bankcsődök esetében).
- ad 7. A munkáltatók, a munkavállalók és a kormányzat közötti háromoldalú, intézményesített (un. tripartit) egyeztetés a gazdaság stratégiai célok érdekében, amely nemcsak hatékonysági szempont, hanem a demokratikus legitimáció erejével is bír. A feladat nehézségére jellemző, hogy 20 év alatt sem sikerült Magyarországon nyugvópontra juttatni a kérdést, s alkotmányos szinten szabályozni az elvi alapokat. (Amit egykor a mai vezető kormánypárt kezdeményezett 1996-ban, azt ma az az ellenzéke követeli tőle, amelyik kormányzati pozícióban (1998-2002) maga sem élt a tripartit egyeztetéssel megfelelően. Ráadásul a két nagy, bal és jobboldali néppárttal szemben, melyek elvileg az egyeztetés hívei, csak éppen mindenkor ellenzékként a másik gyakorlatát bírálják, a liberális párt erősen kritikus ezzel a megoldással szemben. Ugyanis valaminő nemkívánatos koorporativizmust látnak benne, amely – szerintük – a parlamentarizmussal ellentétes rendező-elv).

A szociális integrációt elősegítő funkciók:

- ad 8. A *munkaerő reprodukciós színvonalának* lenyomása, a belső fogyasztás visszafogásával hosszú távon nem járható út, tévút. A munkaerő képzettségét csak a jó színvonalú és széles tömegek számára hozzáférhető alap, közép és felsőfokú oktatás biztosíthatja. A munkaerő képzettségében, szaktudásában és munkakultúrájában meglévő relatív, térségi versenyelőnyünket nem adhatjuk fel az oktatás teljes piacosításának és az elit oktatás kialakulásának folyamatában és oltárán.
- ad 9. Az oktatási és képzési rendszer állami összetevőjének fejlesztése egyben olyan funkció, amelyet – túlmenően a munkaerő reprodukciós színvonalát jelentő szemponton – különösen a *demokratikus esélyegyenlőséget* növelni kívánó politikai formációknak kell, vagy legalábbis kellene támogatniuk. Azoknak, amelyek az *alulról-felfelé irányuló társadalmi mobilitás elősegítésének* eszközeként ismerik el a humán tőkébe való befektetést. Ez az állam oktatási és kulturális szerepvállalását egyaránt jelenti. Hosszú *civilizációs folyamat eredményeként a népegészségügy, az alfabetizáció*, majd az alap, közép és felsőfokú állami *oktatás kiszélesedett*. Egy diverzifikált és piaci mechanizmusokra építő oktatási rendszernek is biztosítania kell e tömeges és elérhető tudást, az esélyek olyan egyenlőségét, amely a humántőkét

(„Bildungsbürgertum” – a Besitzbürgertummal szemben) a nem-vagyonos emberek számára is kiképezi. A munkaerő-tulajdonosát humán-tőke tulajdonossá téve.

- ad 10. A *kulturális funkcióra* nevesítettem és a fentiekén túlmenően azért van szükség, mert a kulturális értékekhez való hozzájutás – ami feltételezi részben a kultúra állami támogatását, részben pedig a kulturális infrastruktúra működtetését – nélkül a képzettség és a korral adekvát szocializációs szint nem érhető el. Nyilván itt az államnak támogató és intézmény-fenntartó kötelezettsége van.
- ad 11. *Szociálpolitikai funkciók*, melyekre a társadalom integráció fenntartása végett egyfelől *preventive*, másfelől az egészségromlást, balesetet, urbanizációs és civilizációs ártalmakat elszenvedettek és munkanélküliek *utólagos kompenzációja* és reszocializációja miatt kell fenntartani.
- ad 12. A széles értelemben vett társadalmi és gazdasági infrastruktúra fejlesztésében és a közszolgáltatások fenntartásában játszott szerep.²⁵ Utóbbi vonatkozásban foglalkoztam a New Public Management tendenciájával, amely széles tevékenységi területekre terjedhet ki, s át is vezet a társadalmi integráció keretébe illeszkedő utolsó funkcióhoz.
- ad 13. A társadalmi rend védelmében (közrend, közbiztonság), a társadalmi egyensúly fenntartása érdekében végzett tevékenységek.

”Ha a világ változik a szabályozó piac körül – márpedig változik -, nyilvánvalóan változnia kell magának a piaci szabályozásnak is”.
(Szabó Katalin: *A lágyuló gazdaság /1989/*)

²⁵ *Simai Mihály* négy feladatot sorol fel. „1. Az állam, mint a társadalmak működésének, rendjének, biztonságának intézményrendszere... 2. Az állam, mint a jövedelmek megosztását, elosztását, a közös kockázatvállalást befolyásoló eszköze... A globális verseny és a transznacionális társaságok működése aláásta ennek a funkciónak a lehetőségeit... A szociális problémák növekedése nyomán ugyanakkor... növekedett ennek a funkciónak a politikai fontossága. 3. Az állam, mint a gazdaságot stabilizáló vagy a gazdasági fejlődést előmozdító eszköz... A piaci forradalom aláásta a fejlesztő állam lehetőségeit. Ugyanakkor a globális verseny új követelményeket fogalmazott meg... a nemzetközi versenyképesség erősítésében. 4. Az állam, mint az adott ország versenyhelyzetének, kompetitív előnyeinek érvényesítője”. (2006, 53-54. o.)

3.5. Az állam gyakorlati szerepe, a nemzeti gazdaságpolitikák feladatai a totális globalizációban: jogi szabályozás - gazdaságfejlesztés - beruházás ösztönzés és a szociális helyzet hatótényezői²⁹

Napjainkban már szinte természetes dolog, hogy az állam beavatkozik a gazdasági életbe. Ennek hatását mindenki érezheti. Általában jellemző, hogy egy-egy gazdaságban, az állam, a kormányzatok a legnagyobb pénzköltők. Az nemzetállamnak teljesítenie kell feladatait egy globalizált világban és az Európai Unió tagjaként. Ezek olyan általános szerepek, mint a gazdaság fejlődése, stabilizáció megteremtése a jövedelem újraelosztása és az allokáció. Mindezt, úgy, hogy közeledjen a maastrichti kritériumokhoz – már amennyiben hazánk a teljes jogú taggá válás után (2004. május 1.), potenciálisan, de nem minden áron, és nem előfeltételek nélkül, kívánatosnak tartja a monetáris unióba történő belépést is.

A változtatások mára már elkerülhetetlenné váltak. A rendszerváltás óta nem eldöntött, hogy Magyarország a svéd példát követi és magas elvonások mellett széleskörű ellátásban részesíti a lakosságot, vagy az amerikai gyakorlatot folytatva, amely ennek fordítottja és a lakosság öngondoskodására épít.

Rá fogok mutatni, hogy bár a jelenlegi Uniós szabályozás miatt az állami támogatások alapvetően korlátozott formákat ölthetnek csupán, azonban így, közvetetten is elérhető jelentős gazdasági élénkítés. Míg a tényleges élénkítés a külföldi működőtőke befektetés hatásaként jelenik meg, maga az FDI a társadalmi tőke megfelelő hasznosítása révén nagyobb eséllyel választja hazánkat. A társadalmi tőke fejlesztése és hasznosítása pedig természetesen már szabadon lehet célja az állami támogató jellegű beavatkozásnak.

3.6. Az állami támogatások jogi szabályozása és versenyjogi megítélése

Az állami támogatásokat és beavatkozásokat a gazdasági folyamatokba a jog meglehetősen korlátozza, mivel az állami támogatás versenyelőnyhöz juttathat egy céget a többi piaci szereplővel szemben, ezért torzítja a szabad versenyt illetve, nem termelés-hatékony gazdasági folyamatokat indukálhat (pl.: járulékvadász stratégia, „rent seeking”). Az állami támogatások korlátozását alapvetően az uniós közösségi versenyszabályozás keretei között találjuk meg.

---

²⁹ A totális globalizáció fogalmát, valamint a nemzeti gazdaságpolitikák változását Veress József, az MTA doktora fejtette ki a BME 2005.szeptember 1-én tartott konferencián

Az állami támogatásokkal már a Római Szerződés 87. [92.] – 89. [94.] cikkei is foglalkoznak. Magyarország esetében azonban a konkrét jogforrás a Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai között társulás létesítéséről szóló, Brüsszelben, 1991. december 16.-án aláírt Európai Megállapodás kihirdetéséről rendelkező 1994. évi I. törvény (EM.) 2. §-ában foglalt 62. Cikk (1) „A megállapodás megfelelő működésével, amennyiben érinthetik a Közösség és Magyarország közötti kereskedelmet, összeegyeztethetetlenek a következők: [...] (iii) bármely állami támogatás, amely azáltal, hogy előnyben részesít egyes vállalatokat vagy egyes áruk termelését, torzítja a versenyt vagy azzal fenyeget.” Ezt a Római Szerződés 87. cikke következőképpen mondja ki: „[...]any aid granted by a Member State or through State resources in any form whatsoever which distorts or threatens to distort competition by favouring certain undertakings or the production of certain goods shall, in so far as it affects trade between Member States, be incompatible with the common market.”

Mint láthatjuk, az Unió alapvetően tiltja az állami támogatásokat, mivel azok jelentős veszélyt jelenthetnek a közös piacra. Azonban mi is az állami támogatás? Az európai közösségi értelmezés alapján a következő ismertetőjegyekkel rendelkezik: *előnyben részesíti azt, akinek juttatják, közpénzekből folyósítják, szelektíven vagy szektorspecifikusan folyósítják, kihat a tagállamok közötti kereskedelemre.* Számos formája létezhet az állami támogatásoknak, mint például a kedvezményes kölcsönök, tőkeinjekciók a kamattámogatás vagy akár az adókedvezmény is. A helyi és regionális szervektől kapott juttatások is ebbe körbe tartoznak, tehát nem csupán a központi támogatás állami támogatás, hanem a lokális is. Egy államban, amilyen mértékben az önkormányzatok jól szervezettek és gazdaságilag erősen – saját jövedelmeket tudnak termelni – olyan mértékben válhatnak a vállalkozások támogatóivá.

Természetesen számos kivétel van, amely az állam szociális feladataival függ össze, s ennyiben nem érintik a versenykorlátozás tilalmi körét. Közülük csak párat emelek ki: a természeti csapások és kivételes események esetén kárenyhítő jellegű támogatások, regionális fejlesztések, gazdasági fejlesztések olyan területeken, ahol az életszínvonal nagyon alacsony vagy a munkanélküliség nagyon magas, foglalkoztatási és képzési támogatások, kis-és középvállalkozások támogatása. (A kivételek listája felettébb hosszú és túlnyomórészt nem kötődik szervesen a dolgozat témájához).

Az Európai Unióban az állami támogatások tiltása illetve engedélyezése az Európai Bizottság kizárólagos jogköre. A következőkben az Európai Bizottság egyes *eseti döntéseit ismertetem*, hogy ezzel rávilágítsak az Unió jelenlegi versenyjogi gyakorlatára:

A német és osztrák állam a Landesbank-ok számára állami garanciát biztosított csóddal szemben, amely ezen bankoknak lehetővé tette, hogy sokkal kedvezőbb feltételekkel

nyújthassanak hitelt versenytársaikhoz képest. Az Európai Bizottság megállapította, hogy az állami támogatás illegális volt, mivel az torzította a bankok közötti versenyt.

Az olasz Fiat cég 38 millió eurós továbbképzési állami támogatását az Európai Bizottság nem találta illegálisnak és általában kedvezően ítéli meg az oktatási és továbbképzési támogatásokat. A fent említett esetben azért volt szükség erre, mivel a Fiat hatékonyság racionalizálását, ezáltal a veszélyeztetett munkahelyek megmentését szolgálta.

Az Európai Bizottság pozitívan áll a kutatás fejlesztés állami támogatásához is. 2003-ban 293 millió eurós támogatást talált helyénvalónak, amelyet a Motorola, Philips és ST Mikroelectronics cégek közös kutatási projektje kapott, amely új nano-metrikus integrált áramkör kifejlesztését tűzte célul. Nyilvánvaló, hogy a high-tech, a csúcstechnológiák kifejlesztése roppantul erőforrás-igényes tevékenység, ugyanakkor összhangban áll az Unió céljaival, ezért ezen a területen a támogatás legitimnek számít.

Az SCI Systems holland támogatását egy gyár felállítására az Európai Bizottság illegálisnak minősítette, mivel az a cég országba csábítását szolgálta, amely gyakorlat a tagországok versenyét eredményezné az állásokat jelentő mobil befektetési projektekért. Egy ilyen verseny a piac torzulását eredményezné, hiszen a nagyobb gazdasági lehetőségekkel rendelkező tagországok könnyedén felül ígérhetnék a szegényebbeket és általában sokba kerülne az adófizetőknek.

3.7. Az evolúciós szemléletű közgazdaságtan szükségessége

Az exogén növekedési elmélet alapján az FDI pozitív hatásai csak ideiglenes növekedést eredményeznek, azonban hasonlóan az evolúciós megközelítéshez az endogén növekedés elmélet dinamikusan közelíti meg az FDI-t, így érvényesül a jövőre vonatkozó növekedés. Az extern hatások, mint például a kiszivárgó tudás, a humán tőke minőségének javulása, a megrendelések piacra jutásának finanszírozási feltételeinek javulása a termelékenység javulását az ipari szerkezet optimalizálódását eredményezi. Mindez könnyíti a technológiák terjedését, a technológiai transzfert és így pozitív hatás hosszabb idő intervallumban is megfigyelhető.

A neoklasszikus közgazdaságtan vizsgálati, elemzési módszereit, elméleti rendszerének hiányosságait, leegyszerűsített modelljét tekintve, nem alkalmas a mai gazdasági valóság leírására, a kérdések, problémák megválaszolására. Meyer Dietmar elmélettörténeti elemzésében mutatja meg, hogy *Adam Smith* érvelésében szerepelnek

evolúciós gondolatok. Világosan felismerhető az egyének szerepének hangsúlyozása a nemzeti fejlődés előmozdításában (‘értelmes önzés és közhaszon’), kirajzolódnak a stabil keretfeltételek, illetve megjelennek a különböző folyamatok eltérő időhorizontjai, a rendszer nyitott, s a ‘legalkalmasabb túlél’ sztochasztikus mozgásformában érvényesülő szelekciós elve stb. Ennyiben A. Smith joggal tekinthető tehát az evolúciós közgazdaságtani gondolkodás úttörőjének. Az evolúciós megközelítésekhez mind a mikro(ökonómiai), mind a makro(ökonómiai) szint figyelembevétele szükséges, de elégtelen az, hogy a mikroszint szereplőit a racionális döntések jegyében jellemezzék, ahogy ezt egykor A. Smith is tette. (Megjegyzendő: makroökonómiai szinten az evolúciós elméletben nem feltétlenül a nemzetgazdaságtani szint értendő, hanem aggregátumok elemzése is, lásd például Lévainál, 2006).

A gazdaságelmélet evolúciós modelljében sokkal inkább *a szubjektív megközelítés következetes alkalmazása történik meg, éppen az emberi tényező bevonása az előrelépés, mert a gazdasági szereplők döntéseiket a bizonytalanság körülményei között hozzák meg. Ez pedig „folyamatos korrigálást” is jelent. Hiszen nem csak a mikroszinten folyamatosan végbemenő mozgás a döntő tényező. Legalább ugyanolyan mértékben szükséges a környezet viszonylagos stabilitása. Ugyanis a cselekvő mikro-szintű szereplők számára csak ennek révén létezik a fejlődéséhez elengedhetetlenül fontos irányadó támpont, ti. hogy mihez is alkalmazkodjanak. „A környezet relatív stabilitása – vagyis az, hogy nagyságrendekkel lassabban változik, mint a benne lévő populáció – megakadályozza a káosz kialakulását, de egyben megadja az evolúció egyfajta – legalábbis ideiglenesen érvényesülő – irányultságát.”* „Gazdálkodni” – Carl Menger, az iskola előfutára számára - szükségképpen *„folyamatos korrigálást” is jelent. Ez a gondolat szöges ellentétben áll a Walras-féle homo oeconomicus optimalizációs eljárásaival, amelyek az egyszer hozott döntés változatlan formájú megvalósulását implicálják. (D. Meyer, 2003, 12.).* Mengernél a gazdasági szereplők döntéseiket bizonytalan környezetben, saját tudásukra támaszkodva, és egymásra kölcsönhatással hozzák meg.

Minden vállalkozás arra törekszik, hogy minimalizálja a bizonytalanságot. Saját üzleti tervei elkészítéséhez egy vállalkozásnak jövőbeli előrejelzéseket kell készítenie. A tervek megvalósítása pedig annál valószínűbb, minél kisebb a bizonytalanság. Az árak, az energia stb. alakulására, az értékesítés volumenére, a termelési tényezők árára vonatkozó előrejelzések eleve nem teljesen kiszámíthatóak. Bizonytalanságot bizonytalanságra azonban nem lehet halmozni. A gazdaságban lévő kiszámíthatatlan vagy kevésbé kiszámítható tényezőkhöz képest a környezet viszonylagos állandóságában játszik jelentős szerepet a

jogbiztonság. Ez többé-kevésbé jobban kalkulálható, de igényli a széttöredezett jog helyén a jogegységet, az azonos elbírálást. Erre jogviták, konfliktusok esetén, a szerződéses kapcsolatok meghibásodása esetén pedig a felek kölcsönösen számíthatnak. Különösen a több országban tevékenykedő multinacionális vállalatok számára jelentős gazdasági érdekeik védelmében ez a jogegység. Ezt azonban aligha hordozhatják nemzeti hatóságok, sokkalta inkább a nemzetközi kereskedelmi jog szokásai, szabványai és ezek bírói alkalmazása. Az ehhez való igazodás már csökkenti a komplexitás bizonytalanságát a jogi környezet egységes és kiszámítható természetével.

A XXI. század tőke koncentrációs- és centralizációs folyamatai során megjelent nemzetközi konszernek, multi- és transznacionális vállalatok, regionális integrációk komplex folyamatainak elemzéséhez a hagyományos közgazdaságtani fogalom és eszközrendszer már nem alkalmas. Egymás döntéseit áthatják, kölcsönösen befolyásolják ezek az új szereplők (a multik nagy szervezetei), szemben az individuális vállalkozás során egymástól elszigetelten tevékenykedő egyéni vállalkozók kalkulációjával.

Napjaink piacait és a vállalatokat egyaránt a diverzifikáció jellemzi, amelyet a keresleti- és a kínálati oldal változásai (technikai haladás, az egyre figyelemfelkeltőbb környezeti károk, piaci korlátok, az erőforrások kimerülésének a veszélyei) tesznek szükségessé. A termékdifferenciálással a homogén tömegtermékek helyett, az egyéni igényeket elégítik ki, specifikus termékek és szolgáltatások gyártásával próbálják a fogyasztók diszkrecionális jövedelmét „megcélozni”. A „mass customization, „tömeges testreszabás”, mint új termelési módozat jelenik meg a gazdaságban, amely termelés versenyelőnyt biztosít a vállalat számára. Szabó Katalin a „lágyló áruk” és a „keményedő szolgáltatások” (A lágyló” gazdaság (1989) kifejezésekkel érzékeltette, hogy a termékek, szolgáltatások tulajdonságaikat tekintve is megváltoztak. Így a hagyományos áruk kiegészülnek szolgáltatás-nyújtással, például szervíz szolgáltatás, házhoz szállítás stb. A termékek „áruköteg”-ként (termék és szolgáltatás „egységcsomagban”) „áruk és szolgáltatások egymásba csúszásaként” (Szabó 1989, 24.) jelennek meg kínálati oldalon. Termelés, kereskedelem és szolgáltatás teljes vertikumát fogják át a világcégek, amelyek gyakorta éppen ezáltal hatalmasabbak a kis és közepes országok nemzetgazdaságainál, s épp ezért tudják alárendelt versenyre kényszeríteni őket. Eközben hosszú-távú érdekérvényesítő stratégiákkal terveznek, működnek együtt al- és leányvállalataikkal, kereskedelmi hálózatokkal és befolyásolják a piaci nyereségeséyleket, versenyképességet.

3.8. Evolúciós közgazdaságtan és a jog alakulása: a törvényi jog antitézisei a nemzetközi kereskedelmi jog területén

Az állami beavatkozásra vonatkozó változó elképzelések mellett ma napjainkban a jogi szabályozás szerepének felfogását illetően is versengő megközelítéseknek lehetünk tanúi. Figyelmem most két ilyen rivális felfogásra összpontosítom: némi sematizációval az egyik a jog gazdasági elemzése irányzat, a másik pedig a gazdaság jogi elemzése.

A ma létező jogfelfogások közül többen kísérletet tettek arra, hogy a jogi jelenségek legújabb fejleményeit elméletileg tudatosítsák³¹. Ezek a magyarázatok nem függetlenek a globalizáció korának gazdasági és társadalmi folyamataitól. (Ezért és ennyiben is érintik az átmeneti gazdaságok jogi környezetét.) A Richard A. Posner nevével fémjelzett – a jog gazdasági elemzése –irányzat (Posner 1996, és Cserne 2004), egyértelműen az elmúlt negyedszázad uralkodó neoliberais közgazdaságtan bizonyos megfontolásait érvényesíti elemzésében. Hiszen a láthatatlan kéz doktrínája jegyében a piackonformitás kritériumait, a jogintézmények költség/haszon gazdaságossági elemzését állította vizsgálódásai középpontjába.

A jog gazdasági hatékonysági és piackonformitási szempontokat előtérbe állító elemzése mellett – sőt, részben azzal szemben – felléptek olyan törekvések (G. Teubner, Okruch, Vörös, Szilágyi, Szigeti), amelyek a globális gazdaság, a világkereskedelem jogi jelenségeiben új momentumokat fedeznek fel. Günther Teubner (Zur Emergenz eines transnationalen Rechtspluralismus) reflexív jogról alkotott felfogása kapcsolódott a szabadjogi mozgalmakhoz, és a globalizáció körülményei között fedezte fel az új, globális szabadjogot, a „Globale Bukowina”-t, amely a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban a lex mercatoriához vezetett.

Okruch tanulmánya (2003) pedig egy spontán rend intézménye központi alakjának tekinti a bírót. Itt a rend keletkezésének, és ebben a bírónak egyaránt fontos a szerepe. Olyan jogfejlesztő tényezőnek tekinti ugyanis a bírót, aki a német versenyjog ítélkezési praxisának általános klauzuláihoz kapcsolódva új megoldásokkal, variánsokkal oldja meg a gazdaságban felmerült konfliktusokat. Mi ennek a jelentősége? Az, hogy szerzőnk a rend spontaneitását és annak evolutórikus nyitottságát – Hayek nyomdokain – vizsgálja. Ezért állít szembe egymással kétféle jogot. Egy merev, hatalmi jellegűt – és mondjuk így – egy rugalmas,

³¹ Témakezelésemben – közgazdászként – támaszkodom az SZE Multidiszciplináris doktori iskola „A jogállamiság kialakulása és jellemzői” 2005-ös stúdiumán megismertekre. Ezt egészítettem ki a jogi szakirodalom jellegzetes forrásszemelvényeivel.

legitim képződményt. Amíg a parancsok (theseis) mindig egy egységes terv kifejezései, és egy gazdasági vagy társadalmi szervezet (taxis) képzésére irányulnak, tehát hatalmi értelemben rendelkeznek, addig velük szemben a tényleges törvények az igazság szabályai (nomoi), azok létesíthetnek a "spontán rend" értelmében vett harmonikus szabályozást. Egy kollektív cél kötetlensége révén egy spontán rend (kosmos), ugyanakkor lényegesen nagyobb belső komplexitással rendelkező, magasabb rendű viszonyok koordinálására, kooperálására is alkalmas, szemben az előíró paranccsal, annak külsődleges természetével. Miközben tehát egy spontán rend közvetlen rendelkezések (parancsok) általi vezérlése gyakran megghiúsul (papírjog marad), addig mintaadó normák, törvények igen különböző módokon jöhetnek létre és fejthetik ki szerepüket, gazdasági cselekvéseket befolyásoló, legitim kooperációjukat. Ebben a megközelítésben pedig a szokásjogi jogképződésnek és a bíró alkotta jog szabályszerűségeinek spontán-evolutív eredete van, ami értékes tulajdonságuk, s ezért sokszor alkalmasabbak a komplexitást meghatározó, egyes alkotóelemek viselkedésének hatékony szabályozására.

Ugyanezek a reflexiós jogi nézőpontok és megoldások nemcsak a jogelméleti megközelítésekben érvényesülnek. A nemzetközi magánjog kiváló magyar szakkutatója, Vörös Imre (2003) mutatta meg, hogy: „A lex mercatoria fogalmilag a Compania Valenciana eset ICC (International Commercial Chamber, Nemzetközi Kereskedelmi Kamara) választott bírósági részítélete (1988) óta, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok „azon szabályainak összessége, amelyeket a nemzetközi gyakorlat, különösen a választottbírói gyakorlat folyamatosan alakított ki, és amelyek annak révén váltak jogszabályokká, hogy a nemzeti bíróságok határozatai szankcionálják azokat” (Vörös, 2003, 369). Amennyiben a felek nem élnek a nemzetközi magánjogi jogválasztás jogával vagy a cég székhely szerinti jogrendje lehetővé teszi, hogy függetlenítsék magukat a nemzeti kollíziós jogoktól, akkor a nemzetközi választottbírói gyakorlat nagymértékben támaszkodhat a lex mercatoriára. Arra a joganyagra, amely tartalmilag egy jogszabályi és egy nem-jogszabályi szintből szerveződött. Szerzőnkél „a lex mercatoria tartalmába tartoznak:

- I. a jogegységesítés eredményeként létrejött nemzetközi szerződések, mint a szerződő államok által megalkotott jogszabályok (amennyiben tárgya „magánjogi” természetű),
- II. a nemzetközi kapcsolatok joga jogszabálynak nem minősülő jogforrásai:
  - nemzetközi gazdasági kapcsolatok körében kialakult /főleg kereskedelmi/ szokás és szokvány

- az általános szerződési feltételek, és a mintaszerződések, valamint a felek egymás között kialakított tartós gyakorlata,
- a választott bírósági gyakorlatban állandósult jogtételek,
- valamint egy új elem: a nemzetközileg általánosan elismert és alkalmazott szerződési jogi elvek; ilyenek pl. a *jóhiszem*, a *pacta sunt servanda*, és az azt korrigáló *calusula rebus sic stantibus*, a szerződés tárgyának a vevő általi használatba vétele megdönthetetlen vélelmet jelent a dolog átvételére”, ... (Vörös, 2003, 368).

Jogelméleti általánosítással szólva, a *lex mercatoria* jogmegkettőződéshez vezet a nemzeti kollíziós normák és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szereplői között kialakult, saját autonóm szabályrendszert követő megoldásai között, ahol utóbbi államon kívüli, de a felek és az állam által elismert – tehát nem illegitim – joganyag. Létrejött a nemzetközi kereskedelemben, annak szereplői között egy saját autonóm szabályrendszer, amely államon kívüli (tehát nem *theseis-szerű* rendelkezés), de a felek és az állam által elismert joganyag. Spontán-evolúciós folyamatok vezetnek ezzel a jog képződéséhez (ami tehát nem norma-bevezetés, nem rendelkezés természetű). Ugyanakkor olyan érvényes magatartási minta, olyan reális elvárás, amelyekre jogviták eldöntését lehet alapozni. A jogképződés formái kerülnek így előtérbe a jogalkotással, a nemzetállamok által kibocsátott jogszabályi szintű szabályozás alternatívájaként (anti-téziseként).

Francesco Galgano (2006) olasz professzor éppen a régi középkori és az új *lex mercatoria* között tesz különbséget. Utóbbit a globalizációs folyamathoz köti, és spontán egységes jogként jellemzi. Azonban konkretizációiban tovább is megy, amikor egyetemes jogfejlődési tendenciát lát a globalizációs folyamatra adandó válaszként. Ez az, ami az üzleti és gazdasági világ új jogi megoldásaiként összefüggésbe hozható az evolúciós közgazdaságtannal. Mintegy Posner alternatívájaként ő nem a jog gazdasági, hanem a gazdaság jogi elemzésére vállalkozik. Ezzel a jog kerül közel a gazdasághoz, annak mintegy belső, endogén tulajdonságaihoz idomul. Ugyanis az absztrakt-általános, előre szabályozó állami jogtételekkel, törvényi joggal állítja szembe a jogfejlődés két, ma igazán jellemző tendenciáját: a nemzeti törvényhozók által kibocsátott jogforrásokat (törvényt) egyfelől az atipikus szerződések világméretű elterjedése váltja fel (vagy legalább is korlátozottabb érvényességűre szorítja vissza; 2006, 92-97.). Másfelől a nemzetileg széttöredezett jogalkotás nem tud megfelelni a kereskedelmi jog területén a világban kialakult gyakorlati igényeknek, megoldásoknak. Ezt az űrt pedig a „*iurisdictio*” *primátusa* a „*legislatio*” felett gyakorlata tölti ki (2006, 108-128). Tehát a jogalkalmazói jog rugalmas és gyors, menet közben született

evolútív mértékei oldják meg azokat a problémákat, amelyekre a törvényhozó hatalom *ex ante*, az esetekhez képest előre alkotott rendelkezéseivel nem képes reagálni. A bírói precedensjog flexibilitása kerül előtérbe a jog szerkezetében (jogalkotás – jogértelmezés – jogalkalmazás szerkezeti hármasságában), amely a nemzetközi kereskedelmi szokásokra és szabványokra építi megoldásait. A spontán előálló tapasztalat szülte evolúciós variánsok adják a joggyakorlat mértékeit, mintáit, amikor a gazdaság jogszolgáltatási igényeire kell reagálni.

Abból következően, hogy a *nemzetileg széttöredezett jogalkotás, illetőleg annak tipikus szerződési mintái* nem tudnak megfelelni a kereskedelmi jog területén a világban kialakult gyakorlati igényeknek, megoldásoknak, az a *hipotézisünk*, hogy az átmeneti országokban a szerződési szabadság a gazdasági növekedés egyik forrása lehet.

A szerződéskötés szabadságán jelen vizsgálódásomban azt értem, hogy bármely két gazdasági szereplő, nemzetgazdasági hovatartozásától függetlenül, önkéntesen szerződést köthet egymással. Másrészt pedig a szerződéskötés szabadsága azt is jelenti, hogy a felek szabadon választhatják meg a szerződés tartalmát és teljesítésének feltételeit. Ez a maximális szabadság teszi lehetővé, hogy bizonyos nemzetközi intézmények versenyezzenek a potenciális tagokért, vagy éppen a felek jogot és választott bíróságot köthessenek ki maguknak.

A szerződéses intézmények ezen rugalmas változása, flexibilitása mindezeknek megfelelően, elősegítheti a piaci kapcsolatok gyors fejlődését, kooperatív bővülését, amely egyben egyik meghatározó forrását képezheti a gazdasági növekedésnek.

A tanulmányomban elemzem, hogy mit mondanak a verseny és a gazdasági növekedés kapcsolatáról a növekedést és az intézményi változást általában magyarázó elméletek, *hogyan és milyen feltételek mellett alakul ki olyan intézményrendszer, amely elősegíti a hatékony cserét (azaz, csökkenti a tranzakciós költségeket) és így a gazdasági növekedést, valamint elősegíti az FDI áramlását*. A növekedést itt tulajdonképpen az intézményi hatékonyság mércéjeként, a hatékonyságot pedig nem a statikus (paretoi), hanem dinamikus (adaptív) értelmében kell használni. Az adaptív hatékonyság éppen arra vonatkozik, hogy mennyire képes az intézményrendszer az új technológia kifejlesztésére és alkalmazására ösztönözni a szereplőket (North 1990: 80-81, 1992:479).

3.9. A mérőszámok és a valóság

Visszatérve az ökonómia szűkebb problémáira, rámutatok arra, hogy a szokásosan elfogadott nemzeti fejlődési mérőszám, a GDP általánosan növekedett és a világ egy főre jutó bevétele megháromszorozódott 1950 és 1992 között. Azonban nem felel meg a valóságnak, hogy ennek „arányosan” örüljünk, amire számos alternatív mérőszám készítői mutatnak rá. Ugyanis a GDP csak a termelés léptékét méri, és nem veszi számításba a termelés költségeit és tényleges hasznait. A GNP/GDP mutató paradoxonait igen szellemesen vesézte ki Robert Kennedy, egykori tragikus sorsú amerikai elnökjelölt. „Nem esik egybe a nemzet céljaival, és személyes megelégedettséget sem hoz magával a gazdasági növekedés pusztá folytatása, a világ javainak vég nélküli hajszolása. A nemzet szellemét nem tudjuk lemérni a Dow Jones-indexen, vagy a nemzeti teljesítményt a nemzeti össztermék összegével. A nemzeti össztermék ugyanis magában foglalja a levegőszennyezést is és a mentőautókat, amelyek elszállítják a halottakat az autópályáinkról. Benne vannak a különleges záruk az ajtóinkra, és a börtönök azoknak, akik ezeket betörik. A nemzeti össztermék magába foglalja a vörösfenyők kiirtását, és a Felső-tó halálát. Növekszik akkor is, ha napalmot, rakétákat és atomtölteteket gyártunk... magába foglalja... az olyan televíziós műsorok sugárzását, amelyek az erőszakot istenítik, hogy el tudják adni termékeiket gyermekeinknek” (Mark Kurlansky: 1968 Egy év, amely felrázta a világot. HVG könyvek, 2006, 132-133.). Vigyáznunk kell tehát a növekedés szemlélet ezen, sokszor túlságosan is abszolutizált mutatójával. Akkor is, ha komplex gazdasági folyamatokat sokszor jobb híján, csak a GNP/GDP mutatóval tud a közgazdaságtan operacionalizálni.

A hagyományos módszerek azt sugallják, hogy a globalizáció önmagában növekedést idéz elő. Az információs társadalom számos olyan eredményt ért el, ami egy évtizede még a tudományos fantasztikus irodalom területére szorítkozott. Az emberi genetikai térkép, a telekommunikációs forradalom, az információ akadály nélküli áramlása olyan perspektívákat nyitottak, amelyek gazdasági hatásai ma még pontosan nem mérhetőek fel. Ezek a tendenciák ugyanakkor nem tűnnek lassulni, sőt fejlődési ütemük gyorsulni látszik. A világkereskedelem növekedése, bár nem olyan arányban, mint a fejlett országokban, de jelentős ösztönző és gazdaságilag előnyös környezetet teremt a közepesen fejlett, s néhol az elmaradott országok számára. A Világbank 22 ország összesen 32 milliárdnyi adósságát engedte el, amely szintén az elmaradott országok versenyképességének kialakulását segíti elő. Ugyanakkor hiába van jelen ez a számos tényező, ha pontos hosszú távú hatásait csak hiányosan vagyunk képesek felmérni eszközeink szűkösége és alkalmazkodó-képtelensége miatt.

A 20. századvégi globalizáció által kiváltott világgazdasági verseny, valamint a demográfiai folyamatok változásai miatt a szakirodalmak a Nyugat-Európában kiépült jóléti állam (és az államszocializmus) jóléti intézményeinek válságáról írnak, azok „lélekarangját kongató” álláspontjaikat olvashatjuk a nemzetközi irodalomban. A globalizáció eredményeképpen számos jóléti állam kénytelen szociális intézményeit fokozatosan a magánszféra támogatásával kiegészíteni. Az International Labor Office (ILO, nemzetközi munkaügyi hivatal) egy tanulmánya rávilágít, hogy mind Magyarországon mind Lengyelországban az előre jelzethez képest sokkal nagyobb a magánnyugdíj pénztárat igénybevevő alkalmazottak száma. (Bár a nyugdíjpénztárak eredményessége nálunk nem igazolódott). Ez alapvetően arra mutat rá, hogy sokkal nagyobb ütemben kénytelen az állam versenyképessége, hatékonysága érdekében a szociális állami beavatkozások mértékét csökkenteni és szerkezetén változtatni, éppen a makrogazdasági egyensúly fenntarthatósága érdekében. (Elég itt a 2006-ra kialakult magyarországi egyensúlytalansági állapotok előidézésére utalnunk, melyek következtében restriktív gazdaságpolitikai fordulatra kellett, hogy sort kerítsenek).

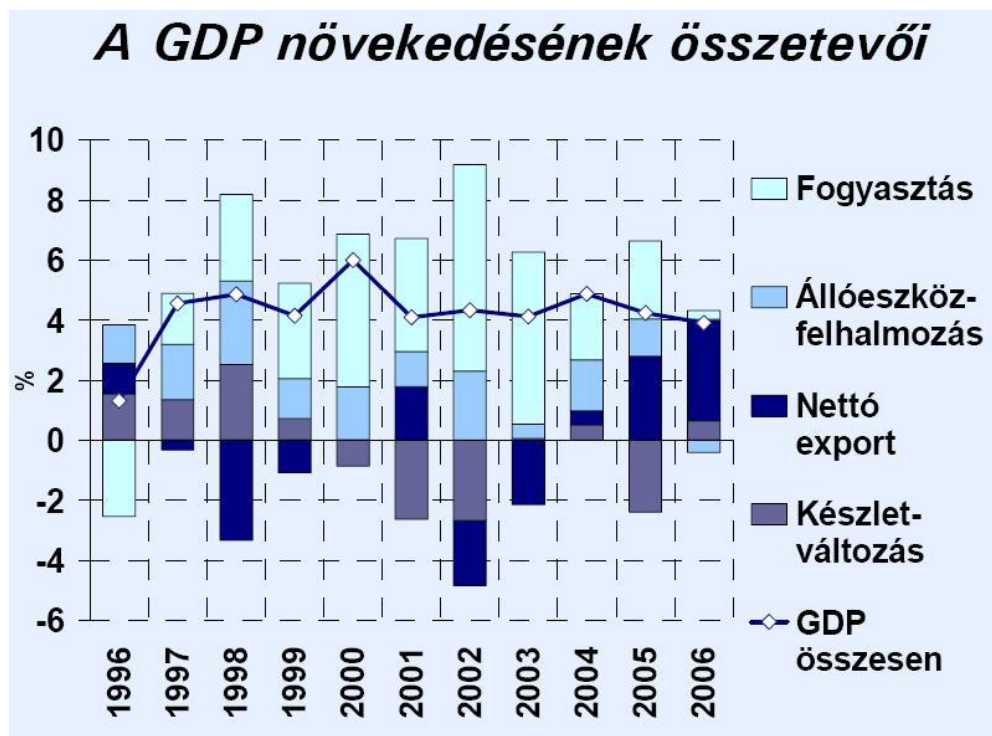
Számos alternatív mérési rendszer készült, amelyek megpróbálnak pontosabb képet alkotni a globális gazdasági helyzetről. Az egyik ilyen eszköz az ISEW (Index of Sustainable Wellfare), amelyet a Világbank két közgazdásza készített. Ez a mérőszám figyelembe veszi a környezeti károkat, a nem megújuló források kimerülését és a bevételek eloszlását. Ez alapján például Nagy-Britannia esetében 1980-ban az ISEW, azaz a tényleges jóléti szám csupán csak a fele volt a GNP-nek.³³ Sokkal frissebb mérőszám a GPI (Genuine Progress Indicator) amely a GDP 20 különféle módosításával, többek között a fent említett három tényező figyelembevételével készült, és amely folyamatos csökkenést mutat 1970 óta.³⁴ Jelentős győzelemként könyvelhető el két hivatalos alternatív mérőszám kialakítása, amelyek az Egyesült Nemzetek Emberi Fejlődés Indexe (HDI) és a Világbank Vagyon Indexe. A HDI várható élettartam, oktatási színvonal, felnőtt analfabetizmus figyelembevételével és a GDP oly módon történő változásával kerül kiszámításra, hogy csökkenti a nagy keresettel rendelkezők súlyát a képletben (amely a társadalmi egyenlőtlen vagyonmegosztás okozta torzulást hivatott kompenzálni). A Világbank Vagyon Indexe azon számos kritika nyomán született, melyek szerint a Világbank döntéshozása során túlzott mértékben támaszkodik a GDP növekedési mértékére. Ez a mérőszám tartalmaz tradicionálisan kihagyott tényezőket is,

³³ Joan Hoffman: Maintaining the roots of Economic Development in an Era of Globalized Production 814.o., Elsevier Science Ltd. 1997,

³⁴ M. Breslow: Is the US making progress? Dollars and Sense 1996

mint infrastruktúra, pénzügyi vagyon, környezeti tőke, emberi tőke és szociális tőke (közösségek).

A fentiek mellett számos más felmérés bizonyítja, hogy a piaci alapú mérőszámok hamis nyugalomra adnak okot és komoly gazdasági problémákat rejtenek el. Kornai rendszerparadigmája vagy a humán-gazdaságtan éppen az elrejtett gazdasági, kulturális, társadalmi vagy éppen politikai összetevőkre hívják fel a figyelmet. Ezeket erőm szerint, megpróbálom elemzéseimben érvényesíteni. A GDP lentebb ábrázolt növekedési összetevői éppen egyoldalúságukban példa értékűek. Ennek négy faktora közül, a fogyasztás, állóeszköz, nettó export és a készletváltozás közül ugyan a fogyasztás elvileg lehet humántőke fejlesztő – amennyiben a munkavégző képességek bővített reprodukcióját, a termelőképesség fogyasztását (ismeretekhez, kulturális javakhoz való hozzájutást) szolgálják, de éppígy ettől teljesen függetlenül nő a GDP fogyasztás összetevője akkor is, ha materiális javakat, vagy éppen pazarló luxus javakat fogyasztanak. Valóban hamis nyugalom áraszthat el minket, ha a növekedés-eufória bűvöletében eltekintenénk ezektől a distinkcióktól.

2. ábra: A GDP növekedésének összetevői

Forrás: http://www.gkm.gov.hu/data/cms660383/macro_20070412_HUN.pdf

3.10. A globális gazdaság aktuális problémái – a térség és Magyarország vonatkozásában

Számos olyan globális probléma jellemzője korunknak, amelyek leírása nagy nehézségekbe ütközik. Az egyik ilyen globális kiterjedésű folyamat az egyre növekvő egyenlőtlenség. Ez természetesen magába foglalja a nyugati jóléti államok és a szegény harmadik világbeli államok közötti hatalmas különbséget³⁵, azonban magukban a jóléti államokon belül is egyre növekvő egyenlőtlenségek találhatók. Ennek hatására a családokat szinte nem védi a szociális háló, nincs elegendő forrásuk egészségügyi beavatkozásokra, vagy tanulmányok folytatására és a világ számos helyén saját környezetüket kénytelenek rombolni mindennapi megélhetésükért. A hatalmas mértékű szociális különbségek társadalmi ellentéteket szülnek, amelyek egyrészt jelentősen növelik a bűnözés mértékét. Másrészt olyan individuál- és szociálpszichikai hatásokat, frusztrációkat váltanak ki egyének tömegeiben a mindig jelenlévő magas-szintű igények (presszionáló elvárások), amelyek kielégítéséhez nem állnak rendelkezésre megfelelő jóságok, hogy ennek következtében a deviáns magatartásformák sokasodnak (alkoholizmus, kábítószerfüggés, öngyilkosság, mentális elmebetegségek).

Nemzetközi viszonylatban fontos nem szem elől téveszteni, hogy: a világ szegényebb ötöde csak 1% erejéig vett részt a világkereskedelem megtriplázódásában 1965 és 1990 között. A világ népességének szegényebb 75 %-ára csak az összes bevétel 16%-a jut. A nyomorban élők 70%-a nő, ami a nemek közötti egyenlőtlenség aktualitását bizonyítja.³⁶

A terrorizmus kérdésköre a korszak egyik jellemző és fenyegető jelensége. A terrorizmus eddig nem ismert és kiszámíthatatlan gazdasági tényezővé vált. A veszély okozta félelem, jelentős gazdasági hatásokat eredményezhet, gondoljunk itt fegyver és információs eszközök kereskedelmére, vagy a szeptember tizenegyedik merénylet után az Egyesült Államokban bekövetkezett tőzsdeárfolyam ingadozásra, amely az állam beavatkozása hiányában tovább fokozódhatott volna. A terrorizmus illetve az ezzel kapcsolatos nyilatkozatok, államok által tett lépések rombolják az egyes országok közötti viszonyokat, amely negatív hatással van a világkereskedelem stabilitására és fejlődésére.

³⁵ Ignacio Ramonet két évszázadot átfogó adataiból az látható, hogy ha a leggazdagabb (1 egység értékűnek vett) és a legszegényebb országok nemzeti össztermékének hosszú távú alakulásában 1816-ban mindössze 3:1 volt közöttük az arány, ez 1950-re már 35:1-re nőtt, és a differencia szakadatlan növekedését mutatja. Nevezetesen 1973-ban 44:1 arányt mutat, az 1992-es arány 72:1, majd 2000-re pedig már 86:1 -re nőtt. (forrás: Le Nouveau capitalisme 2003-2004, Le Monde diplomatique, Maniere de voir 72.)

³⁶ A témával Simai Mihály professzor foglalkozott „A XXI.sz.világgazdasági változások és európai hatásaik” c. Doktori Iskolában tartott előadásában

Korszakunk további jelentős témája az iszlám világ elhatárolódása a nyugati világtól. Alapvetően *nagy kulturális különbségek* álltak fenn eleve a két oldal között, azonban a globalizált világ által közvetített érdekharc és értékrend-eltérések ezeket a különbségeket kifejezetten élessé tették. A globalizációnak a világon mindenhol hasonló hatásai vannak, amelyek egyike az önidentifikálási, önmeghatározási kényszer, amely fokozottan jelentkezik az egységesülő kultúra ellentétéként. A közel kelet elhatárolási eszköze a vallás lett és ezt a határt minden erejével fenntartani igyekszik. Ez a nyugati kapitalista-demokratikus világnézet teljes tagadásává és hagyományok makacs, olykor erőszakig eljutó megtartásáig fajult, amely jelentősen megnehezíti az iszlám országok nemzetközi gazdasági vérkeringésbe való bevonását.

Az iszlám országok elhatárolása egy további problémával szövődik össze, mégpedig a kőolaj újra és újra felmerülő kérdésével. Ez az energiahordozó jelentős mennyiségben található meg az iszlám országok területén és így ezek stabilitása fontos gazdasági kérdés. A kőolaj talán az egyik legfontosabb fosszilis energiahordozó, hiszen többek közt az üzemanyaggyártás alapanyaga, így bármilyen mértékű ingadozása szinte minden gazdasági szektorba begyűrűzik. Tovább fokozza a problémát, hogy mint nem-megújuló energiaforrás a készletek korlátozottak és jelenleg nincs más gyakorlatban alkalmazható alternatív meghajtási módszer, ami le tudná váltani. A nagy olajkitermeléssel és feldolgozással foglalkozó cégek nem támogatják, sőt kifejezetten megpróbálják lehetetlenné tenni esetleges alternatív meghajtások elterjedését a profitjuk megőrzésének érdekében. Ezzel a gondolattal meg is érkeztünk egy másik jellemző problémához, a nemzetközi óriásvállalatok jelenségéhez.

A nemzetközi óriásvállalatok jelentős veszélyt jelentenek a fenntartható gazdasági növekedésre egy adott országban amellet, hogy jelenlétük sokban növelik az adott ország gazdasági termelését és ezen keresztül az általános jólétet, a munkaerő minőségét illetve a K+F mértékét. Ezek a cégek hatalmas anyagi és politikai befolyással rendelkeznek, bevételeik gyakran meghaladják egyes nemzetállamokét. (Ezt hamarosan igazolni is fogom egy táblázattal). Míg azonban egy állam kötelezettségeit állampolgáraival szemben sokkal nagyobb mértékben kéri nemzetközi és belföldi fórumok számon, amelyek számos módon képesek az államot politikájának módosítására kényszeríteni, addig egy mamutcég szintisztán profitorientált szervezet, amelytől erkölcsi, jóléti intézkedések közvetlen érdekein túl nem várhatóak el. Ezek a cégek jelentős piaci és politikai befolyásukat felhasználva ki tudják használni az egyes államokat és meg tudják fojtani az esetleges kis-középvállalkozások potenciális konkurenciáját. Jellemző a fentiekben említett cégekre, hogy a haszonoptimalizálás érdekében termelési kapacitást helyeznek ki olyan területekre, ahol

kedvezőbb gazdasági feltételek mellett működhetnek. Az ilyen külföldi működő tőkebefektetés (FDI) jelentős gazdasági fellendülést hozhat egy régió számára, azonban ez a fellendülés ugyan olyan gyorsan el is tűnhet, amilyen gyorsan érkezett, mikor a cég kedvezőbb területet talál.

Fentebb említettem, hogy ezeket az óriási cégeket a piac irányítja. Nem szabad azonban feltétel nélkül pozitívnak elfogadni a piac általi irányítottságot. Hiszen a piac számos kérdés irányában vak. Ilyen például a környezetszennyezés. A piac önoptimalizáló tulajdonságának és az árak természetes kialakulásának vélelme a gazdasági verseny egyensúlyának elvéből eredeztethető. Azonban már maga ez az elv sem támasztható alá a gyakorlatban. Maga Adam Smith is a monopolisztikus gazdasági befolyás jellemzőjének tekintette a keresletnél kisebb kínálatot, amellyel nagyobb árak érhetőek el. Maga Walras az elv kidolgozója matematikai elvként dolgozta ki és bizonyítását is matematikai módon tekintette értelmezhetőnek. Azonban a modern káoszelmélet segítségével mai matematikusok rámutattak, hogy még a walrasi rendszer idealisztikus feltételeit elfogadva is az egyensúlytól inkább el, mint felé tolódik a rendszer. Az óriáscégek kizárólag piaci törvényeknek való alávetettsége – szemben más erkölcsi, hasznon túlmenő megfontolásokkal – tehát csupán egy kényelmes kifogás, hogy humánus, szociális megfontolásoktól mentesen tudják ezek a vállalatok hasznukat növelni.

A térbeli politikák esetében jelenleg a kínálatoldali megközelítések uralkodnak, azonban ez visszas helyzetet eredményez az esetek többségében. Ugyanis ha egy önkormányzat például nem ad kedvezményt, akkor mindenképp csökkennek az esélyei a befektetőkért folytatott versenyben. Ugyanakkor amennyiben kedvezményt ad, akkor sem kerül előnyösebb helyzetbe csupán egyenlő versenytársává válik a többi hasonló támogatást nyújtó önkormányzatnak. A végeredmény az, hogy az önkormányzatok csökkenő bevételekhez jutnak, anélkül, hogy tényleges befolyással lennének a telephelyválasztásra. Emiatt újabb és újabb kedvezmények kialakítására kerül a sor, amely tovább rontja bevételek mértékét. A keresethez igazodó gazdaságszervezettel és gyártmányfejlesztéssel is lehet gazdaságélénkítő és munkahelyteremtő hatást elérni. A legsikeresebb keresetoldali stratégiák technológiai innováción alapultak és helyi önkormányzatok együttműködésére épülnek, így áttéve a versenyt regionális szintre.³⁷

A 90-es évek elejétől, a nemzetközi folyamatok elemzéseiből kapott információk arra a felismerésre utaltak, hogy a globális gazdaságban a térbeli elhelyezkedés egyre nagyobb

---

³⁷ Dr. Faragó László, Regionális gazdaságfejlesztés „kereslet-oldali” stratégiák segítségével Comitatus 1994.

hangsúlyt kapott.³⁸ A középpontba került két közgazdaságtani irányzat, amelyek képviselői eltérő szempontból ugyan, de mindannyian meghatározónak tartják a gazdaság térbeliségét, és az országon belüli térbeli koncentrációkat, régiókat tekintik a vizsgálat alapegységének. Mindkét irányzat a közgazdasági „mainstream”-hez tartozik, legalábbis sokan így vélekednek, miközben az egyik irányzat az elméleti közgazdaságtudományhoz (economics), a másik az üzleti tudományokhoz (business economics) sorolható.

A gazdaság térbeli működésének szerepét bemutató elméleti közgazdaságtudományi irányzat Paul Krugman nevéhez fűződik. A nemzetközi gazdaságtannal foglalkozott, és megfogalmazta a földrajzi koncentrációk gazdasági előnyeit, az externális gazdaságok jelentőségét, továbbá matematikailag megalapozott közgazdaság-tudományi modelleket dolgozott ki. Korunkban végbement, alapvető társadalmi-gazdasági folyamatok miatt a közgazdaságtudomány kiinduló feltevéseit újra kell fogalmazni, döntően az új térszerveződésből (új gazdaságföldrajzból) kiindulva. „Az egyik legjobb módszer a nemzetközi gazdaság működésének megértéséhez, ha azt kezdjük el vizsgálni, hogy mi történik a nemzetgazdaságokon belül. Ha meg akarjuk érteni a nemzeti növekedési ráták közötti különbségeket, egy jó kiindulópont a regionális növekedésben megfigyelhető különbségek elemzése; ha meg akarjuk érteni a nemzetközi specializációt, egy jó kiindulópont a lokális specializációk vizsgálata” (Krugman, 1991. 3.p.). „Az elmúlt években feltámadt az érdeklődés a fejlődés földrajzi aspektusai iránt. Talán csak az a meglepetés, hogy ez az érdeklődés ilyen hosszú idő után került a közgazdaságtan főáramába” (Krugman, 1999. 142.p.).

Paul Krugman azt hangsúlyozza a neoklasszikus konvergencia-elmélettel szemben, hogy a kezdeti történelmi helyzet, a már kialakult gazdasági-ipari fejlettség kumulatíván önmegerősítő folyamattá áll össze, amely megmerevíti az egy főre jutó jövedelemben (termelékenységben) kifejezhető fejlettségi különbségeket. Krugman egyféle centrum-periféria modellhez jut el, amelyet hierarchikus globális politikai és gazdasági struktúra jellemez, ahol a magasabb hozzáadott értékű tevékenységeket a „mag” országok tartják a kezükben, s mindent megtesznek a vezető iparok, technológiák birtoklása érdekében. Az *új stratégiai kereskedelem elmélet* pedig kiemeli az egyes gazdasági szektorok fontosságát a nemzetközi versenyben. Az ipart, azon belül a fejlett technológiát magasabb rendűnek tartja a

---

³⁸ Lengyel Imre-Rechnitzer János: Regionális gazdaságtan, Kézirat 2004.május

A szerzőpáros részletesen bemutatja, hogy a térbeliség, a környezet mekkora hatással van vállalatok növekedésére, a régió fejlődése, stagnálása vagy hanyatlása szempontjából mekkora jelentősége van az új gazdasági földrajz „visszacsempészésének” a közgazdaságtan tételei közé.

szolgáltatási szektornál. Ezen ágazatok és technológiák fejlesztésének támogatásából – ezen elmélet szerint – az egész gazdaság profitál. A piaci kudarcokra hivatkozva indokoltnak tartja a bajba került vállalatok közvetlen támogatását is, illetve importvédelmét (ezzel dühödt támadásoknak teszi ki magát, protekcionizmussal vádolják). Az új kereskedelemelmélet az oligopol skáláhozadékokat, az oligopóliumok piactorzító hatásait (a „profitelterelést”) is hangsúlyozza, ezzel a gyengébben fejlett országok részére hivatkozási alapul szolgál bizonyos növendék iparágak védelmére, a hazai vállalkozások támogatására. Az államok stratégiai magatartása – ugyancsak az új kereskedelemelmélet szerint – a nem tökéletesen működő piacon hozzájárul az ország kereskedelmi és fizetési mérlegének egyensúlyban tartásához, amivel a nemzeti jólétet növeli. (Ebben a vonatkozásban Krugmant jelentőségét, értékelését így Gilpin foglalta össze: 2004., 103-125, 142., 214.).

A XXI. század koncentrációs és centralizációs folyamatai során megjelent nemzetközi konsernek, multi- és transznacionális vállalatok, regionális integrációk komplex folyamatainak elemzéséhez a hagyományos közgazdaságtani fogalom és eszközök rendszer nem alkalmas. Ezek az új szereplők és tényezők ugyanis egymás döntéseit áthatják, kölcsönösen befolyásolják, tehát nem lokalizálhatóak nemzetgazdasági keretekben. Jól érzékelteti a szereplők és a nagyságrendek jelentős megváltozását R. Went táblázatának adatai. A világ 99 legnagyobb gazdasági egységét közli, 1998-ból, amelyet a GNP/forgalom millió dollárban vett mutatójával fejezett ki (2002, 43-45.o.).

	Ország / Vállalat	GNP/forgalom (millió USD)
1	Egyesült Államok	7 922 651
2	Japán	4 089 910
3	Németország	2 122 673
4	Franciaország	1 466 014
5	Egyesült Királyság	1 263 777
6	Olaszország	1 166 928
7	Kína	951 178
8	Brazília	758 043
9	Kanada	612 332
10	Spanyolország	553 690
11	India	421 259
12	Hollandia	388 682
13	Mexikó	380 917
14	Ausztrália	380 625
15	Dél-Korea	369 890
16	Oroszország	337 914
17	Argentína	324 084
18	Svájc	284 808
19	Belgium	259 045
20	Svédország	226 861
21	Ausztria	217 163

22	Törökország	200 505
23	Dánia	176 374
24	<i>General Motors</i>	161 315
25	Hongkong	158 286
26	<i>DaimlerChrysler</i>	154 615
27	Norvégia	152 082
28	Lengyelország	150 798
29	<i>Ford</i>	144 416
30	<i>Wal-Mart</i>	139 208
31	Indonézia	138 501
32	Thaiföld	134 433
33	Finnország	124 293
34	Görögország	122 880
35	Dél-Afrika	119 001
36	Irán	109 645
37	<i>Mitsui</i>	109 373
38	<i>Itochu</i>	108 749
39	<i>Mitsubishi</i>	107 184
40	Portugália	106 376
41	Kolumbia	106 090
42	<i>Exxon</i>	100 697
43	<i>General Electric</i>	100 469
44	<i>Toyota</i>	99 740

45	Izrael	95 179
46	Szingapúr	95 095
47	<i>Royal Dutch/Shell</i>	93 692
48	<i>Marubeni</i>	93 569
49	<i>Sumitomo</i>	89 021
50	<i>IBM</i>	81 667
51	Venezuela	81 347
52	Malajzia	79 848
53	Egyiptom	79 208
54	Fülöp-szigetek	78 896
55	<i>AXA</i>	78 729
56	<i>Citigroup</i>	76 431
57	<i>Volkswagen</i>	76 307
58	<i>Nippon T&T</i>	76 119
59	Chile	71 294
60	<i>BP Amoco</i>	68 304
61	<i>Nissho Iwai</i>	67 742
62	Írország	67 491
63	<i>Nippon Life</i>	66 300
64	<i>Siemens</i>	66 038
65	<i>Allianz</i>	64 875
66	Pakistan	63 159
67	<i>Hitachi</i>	62 410
68	Peru	61 079
69	<i>US Postal Service</i>	60 072
70	<i>Matsushita Electric</i>	59 771
71	<i>Philip Morris</i>	57 813
72	<i>ING Group</i>	56 469

73	<i>Boeing</i>	56 154
74	Új-Zéland	55 787
75	<i>AT&T</i>	53 588
76	<i>Sony</i>	53 157
77	<i>Metro</i>	52 126
78	Csehország	51 843
79	<i>Nissan</i>	51 478
80	<i>Fiat</i>	50 999
81	<i>Bank of America</i>	50 777
82	<i>Nestlé</i>	49 504
83	<i>Crédit Suisse</i>	49 143
84	<i>Honda</i>	48 748
85	Egyesült Arab Emírátsok	48 666
86	<i>Assicurazioni Generali</i>	48 478
87	<i>Mobil</i>	47 678
88	<i>Hewlett-Packard</i>	47 061
89	Algéria	46 461
90	Magyarország	45 623
91	<i>Deutsche Bank</i>	45 165
92	<i>Unilever</i>	44 908
93	<i>State Farm Insurance</i>	44 621
94	<i>Dai-ichi Mutual Life</i>	44 486
95	Banglades	43 970
96	<i>Veba Group</i>	43 408
97	<i>Hsbc Holdings</i>	43 338
98	<i>Fortis</i>	43 200
99	Ukrajna	42 731

4. Táblázat: A világ legnagyobb gazdasági egységei

Látható a táblázatból, hogy bár az első 23 helyen nagy nemzetállamok gazdaságai állnak, azonban az országok és az óriáscégek közötti arány már csaknem fele-fele (50-49). Olyan közepesen fejlett és közepes nagyságú ország, mint hazánk, csak 90. a listán, vagy a nagy országnak számító Ukrajna csak 99. Magyarországot 41 transznacionális cég előzi meg, s ezek jelentős részének (13) legalább kétszer akkora a gazdasági ereje, mint nekünk. A globalizált gazdaságban ez jól mutatja a versenyképesség nehézségét.

A szükségletek ³⁹ (a magasabb rendű szükségletek kielégítésének minél nagyobb térnyerése főként a gazdaságilag fejlett országokban) valamint a preferenciák változása, a piaci szerkezetek változása, a döntéshozók ugyanolyan feltételrendszer mellett megfigyelhető különböző magatartása, egy adott időpontban már nem magyarázható az uralkodó közgazdaságtan *homo oeconomicus*-t jellemző haszonmaximalizálási elvével. Itt ugyanis azonnal a mainstream közgazdasági irányzat hiányosságaiba ütközünk, úgymint tökéletes és természetesen ingyenes információ feltételezése, (a piaci szereplő jellemzője, aki a rendelkezésére álló információ birtokában a döntésének várható eredményét egyértelműen

³⁹ Dr. Solt Katalin: Gondolatok az evolúciós közgazdaságtanról Tudományos füzetek IV. kötet 105.old. SZE, Győr, 2003.

meghatározza), ugyanakkor tudjuk, hogy az információ, a tudás bekerült a termelési erőforrások közé. Az információ megszerzése rendkívül költséges és időigényes, másrésztől nem minden egyes gazdasági szereplőnek van szüksége valamennyi információra.

„A probléma inkább az, hogy miként biztosítsák a társadalom egyes tagjai által ismert erőforrások legjobb hasznosítását olyan célok érdekében, melyek relatív fontosságát csak maguk az illető egyének ismerik. Röviden: a probléma az, hogy miként hasznosítsák a tudást, aminek a maga összességében egyetlen egyén sincs a birtokában.”

(F.A. von Hayek: Piac és szabadság (1995)242.old.)

A piac, mint alapvető gazdasági intézmény egyidejűleg jelen lévő „állandósága és folyamatos változása”, ellentmond a hagyományos (statikus) elemzési kereteknek, és ez által szükségessé teszi a dinamikus vizsgálatokat.⁴⁰

Számolnunk kell azzal, hogy a piacot folyamatként kell értelmeznünk és a gazdasági folyamatoknak az eltérő, tényleges időszükségletét kell figyelembe venni. Például a környezetvédelem és az oktatásba történő befektetés hatása a beruházás pillanatában nem határozható meg.⁴¹

Mindezek arra engednek következtetni, hogy a környezet és a dinamika nélkül általános egyensúlyról nem beszélhetünk. Jogosan merül fel tehát az a kérdés, hogy megmaradhatunk-e a megszokott, elemzési keretek között? Alapjául szolgálhat-e így az elmélet, kiszolgálhatja-e a gazdaságpolitikát?

Az elmúlt évtizedek társadalmi-gazdasági-technológiai változásaira, a változások okozta bizonytalanságokra valamint ezek hatásaira közgazdaságtudománynak is reagálnia kell.

A gazdaságot, a piaci szereplőket az „életben” maradásért folytatott verseny jellemzi, amely versenyből csak az innovációra, a rendkívül gyorsan változó környezethez való alkalmazkodásra képesek kerülnek ki sikeresen.

⁴⁰ Dr. Daruka Magdolna: Adalékok a piac evolúciós elemzéséhez (Doktori értekezés 2004)

⁴¹ Dr. Daruka Magdolna: Gondolatok a piacról – érvek az evolúciós elemzések szükségessége mellett, Tudományos Füzetek IV.kötet, (2003) 123.old).

Ezért a társadalom számára egyre fontosabbá válik az oktatás, mivel a tudás a gazdasági fejlődés fő hajtóereje és ez által válik az oktatás, a kutatás a legfontosabb gazdasági ággá. A fejlődéshez nélkülözhetetlen a minél nagyobb szakmai ismeretekkel rendelkező, a változásokhoz rugalmasan alkalmazkodni tudó, újításokat létrehozó munkaerő.⁴²

Az oktatási intézményeknek, mint „szolgáltatást” nyújtóknak több irányú igényeket kell kielégíteniük. Úgymint: a tanulókat, szülőket, fenntartó intézményeket, a munkaerőpiacot. Az elhelyezkedési esélyeket nagymértékben befolyásolja az oktatási intézmény által nyújtott képzés minősége, és az ott alkalmazott oktatási, nevelési módszerek milyensége.

A tudás és szakképzettség, a helyi társadalmi kapcsolatok, a helyi intézményi háttér, a speciális infrastruktúra stb. a vállalati versenyelőnyök forrásainak egy része és ezeknek természetesen a lokális sajátosságai vannak.

Az EU-bővítés, a globalizáció, a versenyképesség által támasztott kihívásoknak csak magas színvonalú, jelentős hozzáadott szellemi értéket képviselő termékek, szolgáltatások létrehozásával leszünk képesek megfelelni.⁴³

„Paradox módon, a globális gazdaságban gyakran erősen lokálisak a tartós vállalati versenyelőnyök, amelyek a magasan specializált szakértelem és tudás, az intézmények, a versenytársak és az igényes vásárlók földrajzi koncentrációjából származnak az ország egy adott részén vagy egy régióban. A földrajzi, kulturális és intézményi feltételek (térbeli) sűrűsödése elősegíti az egyedi hozzáférést (elérhetőséget), a speciális kapcsolatokat, a jobb informálódást, az erőteljes motivációkat és egyéb, a termelékenységi szint és növelése szempontjából előnyöket nyújtó lehetőségeket, amelyek a távolság miatt csak helyben használhatók ki. A lokális ügyek a 21. század fordulóján teljesen más módon jelennek meg, mint a korábbi évtizedekben”

(Porter, 1998 c 10. p.)

A nemzetgazdaságok nemzetközi versenyképességének fontosságát állította a figyelem középpontjába *Michael Porter* (The Competitive Advantage of Nations, 1990). Legalapvetőbb mondandója Farkas szerint (2006, 7.) az, hogy a hagyományos nemzetközi munkamegosztás komparatív előnyeinek helyébe egyre inkább a versenyelőnyök, a „*kompetitív előnyök*” lépnek. Porter tisztában van azzal, hogy a piacokon oligopol

42 „E Denison (1967) kimutatta, hogy az iskolai végzettség emelkedése lényegesen hozzájárult a fejlett országok gazdasági fejlődéséhez, nemzeti jövedelmének emelkedéséhez” (Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába 1997, 387.old).

43 „Egy tudásalapú társadalomban a legfontosabb dolog a tudáshoz való hozzáférés.” (www.om.hu Az európai oktatási és képzési rendszerek célkitűzéseikhez kapcsolódó részletes munkaprogram 17.old.)

szerveződések versenyeznek egymással. Szemlélete nagyvállalati, illetve ágazati, amennyiben a nem nagy számú hazai ágazati szereplő kiélezett versenyét tekinti a társaságok nemzetközi versenyképessége zálogának. Nyilvánvaló, hogy *elsősorban a vállalatok stratégiáján múlik*, hogy a technológiai lehetőségeiket, az újításokat, a méretgazdaságosságból adódó előnyöket, a termelés szervezését és telepítését milyen mértékben tudják kihasználni a nemzetközi versenyképességük növelése érdekében. Ugyanakkor Porter azt is hangsúlyozza, hogy a *kormányok is sokat* tehetnek a hazai gyökerű cégek versenyképességének növelése érdekében. Támogathatják, szubvencionálhatják a technológiai fejlődést, az innovációs folyamatokat, a technikai újítások importját, s őszintén azt is megemlíti, hogy az állam segíthet megvédeni a szellemi tulajdont a külföldi versenytársakkal szemben, hogy az a hazai jövedelmet gyarapítsa. Arról is szól, hogy az állami gazdaságpolitika befolyásolni tudja a piaci keresletet-kínálatot, védheti az új, erősödőben lévő iparágakat a nemzetközi konkurensaitól. Általában véve az állam hosszú távú gazdaságpolitikai döntéseket hozhat a nemzetközi versenyképesség növelése érdekében.

Áttekintve azokat az elméleteket, paradigmaváltásokat és tényeket, amelyek az új világgazdasági kihívások természetét jellemezték, most már rátérhetek – a magyarországi átalakulás további jellemzése után – bizonyos gazdasági és állami feladatok vizsgálatára.

4. Magyarország: a politikai és jogi rendszer átalakulása és a tőkeátcsoportosító rendszerváltás vizsgálata

4.1. A politikai és a jogrendszer átalakulásának fő jellemzői hazánkban

4.1.1. Az MK politikai rendszerének kialakulása az átmenetben

Amikor egy politikai rendszerről és egy jogrendszerről értekezem, figyelembe veendő, hogy ez a terminus az egyedi intézményesülést jelenti, egy nemzeti társadalom konkrét megoldásait. Ebből a szempontból nincs két egyforma politikai rendszer, nincs két egyforma jogrendszer. Ha azonban a térség átalakulási folyamatainak egészét nézzük, akkor jelezni kell, hogy a mind a politikai- mind pedig a jogrendszer szintjén az egyedi konkrétumok hordoznak olyan különös és általános vonásokat, amelyek már nem csak a magyarországi, hanem a cseh, szlovén, szlovák, lengyel stb. átalakulásokban is jelen van. A különös ugyanis az országcsoport-szintű azonosságokat, (például a köztársasági elnök gyenge vagy félerős funkciói parlamentáris rendszerben, nálunk vagy Csehországban, vagy ugyanez a félprezidenciális berendezkedésekben) az általános pedig minden átalakulásban jelenlévő, forma-meghatározó tulajdonságok szintjét jelenti (például a parlament és a többpártrendszer léte, vagy az állami tulajdon lebontása-átalakítása mindenütt érvényesült). Az egyedi mellett tehát különös és általános meghatározottságok is benne vannak a magyar esetben is, amelyek a nemzeti átalakulás, végső soron a nemzeti történelem termékei.

Kiindulóponton, az 1958 utáni magyarországi politikai rendszer leírásában kétféle interpretációt mutatok be. Szigeti Péternek és Bihari Mihálynak az interpretációját. Az átmenet ugyanis ezen a talajon fogant meg. Mindkettőt értékesnek és érdekesnek tartom, s vannak közös érintkezési pontok jellemzéseikben. Szigeti értelmezése sok szempontból a Konrád-Szelényi (eredetileg 1978, Bern, majd itthon 1989-es kiadás) könyv hatalmi-politikai rendszerre vonatkozó fejezetére támaszkodik, ami szerinte összhangban áll a Wiatr-Narojek lengyel gazdaságszociológia leírásaival. Míg Bihari a totalitarizmus elmélet alapján fejti ki a diktatórikus szocializmus vonásait (A Kádár rendszer, 1956-1988/89, Bihari, 2005, 235-316). Ugyanakkor a társadalmi berendezkedést egyikük sem azonosítja egy meghatározott politikai rendszerrel, ami elemzéseikben közös elméleti sajátosság. Mivel részletesebb, elemző-érvelő

kifejtéseik után mindketten össze is foglalják álláspontjaikat, érdemes hosszabban idéznem ezeket.

„Az egypártrendszerű hatalomgyakorlás a lenini élcsapat típusú, új, forradalmi pártban – a *Mi a teendő?*-től (1902) a politikai végrendeletét képező levelekig (1922) – kapta meg egykor igazolását. Bizonyos értelemben furcsa is volt, hogy az 1936-os Alkotmány után, az általános választójog bevezetésével épült ki az egypártrendszerre + parlamentarizmusra + a transzmissziós szakszervezeti munkára épül a politikai rendszer, amelyet a közép- és dél-európai népi demokráciákban is átvettek a fő vonalat illetően. Egyáltalán, minek parlament, ha nincs minőségileg eltérő érdekeket ütköztető politikai mozgás? Ahol viszont parlamentarizmus van, ott eleve kizárt a forradalmi élcsapat, a forradalmi párt.

A magyarázatot az adja, hogy egyfelől a munkásmozgalomban fél évszázadig harcoltak az általános választójogért, amit nem lehetett félretenni. Másfelől a parlament némi legitimációs erővel pártharcok nélkül is rendelkezik, mert alkalmas *a területi érdekképviselet* funkciójára és *a törvényhozó hatalom legitimálására*. Ezért intézményesítik, noha a kormányzást ellenőrző szerepe alig-alig volt, hisz ezt e rendszerek a pártirányításon és a népi ellenőrzés kiépítésén keresztül végezték, az ügyészség általános törvényességi felügyeletet betöltő ellenőrző funkciója mellett. Viszont, bár nem elhanyagolhatóak, egy politikailag integrált tervező társadalomban aligha a területi szintkülönbségek jelentik a fő érdek-összeütközéseket, hiszen egy sereg fontos ágazati és funkcionális részérdeket is ütköztetni és rangsorolni kellett. Hogyan oldotta meg a politikai rendszer a közérdek megformálását?

Az államszocializmus politikai mechanizmusában a legfőbb döntéshozó (törvényhozó), végrehajtást irányító és ellenőrző szerv a Párt. A részbürokráciák közötti valóságos konfliktusok eldöntésére, a rendelkezésre álló erőforrások elosztására, a politikai stratégia kidolgozására a Párt központi szerveiben és a KB-ben kerül sor. Társadalmi érdekharok a nyilvánosság elől rejtetten, a párt fórumain zajlanak. Itt mérkőznek meg a partikuláris érdekeket képviselő szakbürokráciák, s itt alakul ki, sokszor csak a KB szintjén, az a konszenzus, amely döntéseivel lezárja az aktuális politikai harcokat. Ez egyben azt is jelenti, hogy az állami végrehajtó hatalom legfelsőbb szervei, a kormányzati szervek (funkcionális és ágazati minisztériumok) és a pártközpont apparátusai között párhuzamos funkciók és feladatok vannak. A pártközpont éppúgy szakembereket von és foglalkoztat apparátusába, mint a minisztériumok, de terjedelmében korlátozottabb mind emberfők tekintetében, mind pedig döntéshozatali eljárásában. Ennélfogva homogénebb, egyszerre képviseli a szakágazatokat, pénzügyet, munkaügyet, tervehivatalt, egyszerűsített döntéshozatalra képes. Ezen keresztül végezheti el a részbürokráciák közötti konfliktusok

eldöntését, amire a kormányzati munka nem mindig lenne alkalmas. A pártközpontnak, amikor a különféle, egymással szembenálló részérdekeket egyeztetni, rangsorolja, végső soron önmagával kell megegyezésre jutnia. Párton belüli munkamegosztásban a pártközpont apparátusa, élén a titkársággal, rutin jellegű napi érdekkonfliktusokat dönt el, olyanokat, amelyek a szakszervezetek között még nem dőltek el. A stratégiai szintű döntéseket, irányváltásokat a központi szakapparátus sohasem hozza meg, csak előkészíti. Megfogalmazza a lehetséges döntésvariánsokat, érv és információs anyagokkal ellátva. A legfőbb döntéshozó hatalom a KB, döntései a formalizált jogszabályrendbe nem illeszkedő határozatok, amelyek szükséges konzekvenciáit a parlament törvény formájában recipiálja – foglalhatjuk össze Konrád-Szelényi jellemzését.

A politikai döntéshozatal centruma tehát a Párt: integráló, érdekkifejező-kijáró és ellenőrző szerepén keresztül, melyet a Központi Bizottság, a Politikai Bizottság testületi szervei és a párt főtitkára gyakoroltak, a személyi kultusz felszámolása után a kollektív vezetés elve nevében. A párt főtitkára – bár személyi karizmával (Tito, Kádár, Jaruzelski) rendelkezhetett személyi kultusz nélkül is – megosztotta hatalmát a PB-vel, s tagjaival, mint ahogy a PB a szélesebb testületet és a rendszer körülményei között alapvető és valós reprezentációt jelentő KB-val. Az érdemi politikai viták színtere, a körülbelül négy évenkénti pártkongresszusok mellett/helyett e két testület volt; a reszortfelelős-irányító PB tagok valóban nagy hatalommal rendelkeztek a gazdaság, a kultúra, a pártirányítás vagy a sajtó felett. PB-taggá csak jelentős politikai életút után, az első ember bizalmát élvezve válhatott valaki, ha végigment a politikai szocializáció folyamatán. A redistributív hatalom legfontosabb gazdasági, társadalmi és politikai irányvonalat szabó döntései elsősorban a KB ülésein születtek meg, ahol mindenki részt vett, aki számított. A KB tehát nem fiktív, hanem a valóságos reprezentáció szerve volt, ahol ágazati, funkcionális, területfejlesztési érdekek és politikai alternatívák jelentek meg, a törvényhozó hatalomra és a kormányzásra nézve politikailag meghatározó módon. A KB összetételét és szerepét is jól jellemzi a szerzőpár: 'A Központi Bizottság ülésein részt vesz az uralkodó rend minden reprezentatív tagja – szinte automatikusan tagja a Központi Bizottságnak a pártközpont valamennyi titkára és osztályvezetője, a párt és az állam nagyobb területigazgatási szerveinek vezetői, minden minisztérium és minden országos hatáskörű igazgatási szerv vezetője (a Nemzeti Bank elnökétől a Statisztikai Hivatal elnökéig és a Tudományos Akadémia főtitkáráig), minden napilap főszerkesztője, a rádió és a televízió elnökei, a legnagyobb vállalatok vezetői, s nem utolsósorban a hadsereg és a rendőrség főnökei, ott van tehát mindenki, aki hivatalánál fogva

kiemelkedő hatalommal rendelkezik, s ennél fogva országos jelentőségű redistributív döntések részese lehet.’ (Konrád-Szelényi, 1989, 203–204).

A KB határozatai, aktusai a törvényhozói akarat politikai előfeltételét jelentették, mert az egypártrendszerben a parlament nem hozhatott olyan törvényt, amely ellenkezett volna a legfőbb párttestület akaratával, a Párt alkotmányosan is rögzített vezető szerepével. A törvényhozó hatalmat gyakorló, de politikailag nem ügydöntő helyzetben lévő, területi reprezentációt jelentő parlamentre elsősorban – amelynek képviselőit a Népfront jelöltje (1985-ben jelöltjei) közül az általános választójog alapján választották meg – a törvényhozó hatalom legitimitása miatt, kisebb részt a parlamenti bizottságokban folyó szakmai-törvényhozói előkészítő munka miatt volt szükség. A politikai rendszer a hatalom egységére épült, s ez az elv abban a megoldásban is kifejeződött, hogy a KB-tagok felelős állami szervek vezetőiként a saját maguk iniciálta törvényhozás végrehajtóivá váltak. Vezető állami funkcionáriusokként feleltek a területükre eső döntések végrehajtásáért, s egyben közvetíthették tapasztalataikat a törvényhozást mozgató párttestületek felé. Egyfelől a KB tagság és az állami, szakigazgatási apparátus vezetése, másfelől a pártapparátus részvétele és informális nyomást gyakorló hatalma az állami végrehajtó tevékenységre, jelentette a hatalmi ágak elválasztásának hiányát, relatív egységét. A KB-tagokat az állami szerv vezetéséből fakadó fegyelem mellett tehát a pártfegyelem is kötötte a döntések megvalósításában. Az állami és pártfegyelemmel olyan kettős szerep és fegyelmi kötelezettség állt fenn, amelyen keresztül hatékonyan érvényesült a párt vezető szerepe, még a nyolcvanas évek látens politikai pluralizmusának körülményei között is” (Szigeti, 2007, 34-37.).

Bihari nem államszocializmusról, hanem diktatórikus rendszerről, diktatórikus szocializmusról ír. Valóban, a rendszer önlegitimációjában is nagy szerepet kapott a proletárdiktatúra fogalma és elmélete, s ennyiben találó is fogalomhasználata. Az élcsapat, az állampárt „messianisztikus küldetéstudata” ugyanis mind-mind kötődik ennek az államnak az elméleti, ideológiai alapjaihoz. A hatalom monopolisztikus birtoklása kizárta a versengő karaktert, bár az is igaz, hogy a politikai rendszerben, a döntéshozatali központokban az utolsó két évtizedre nemcsak egyfajta ‚érdekbiszámítás’ (Bihari, 2005, 259.) alakult ki – ami nem azonos a demokratikus érdekképviseléssel – hanem valamiféle látens pluralizmus is. Korlátozott racionalitásos mérlegelés és döntéshozatal. Bihari külön tárgyalja az 1956 novemberétől 1963 –ig vett terror, megtorlás, bosszúállás időszakot az utána következő konszolidációs szakasztól. Ennek hatalmi összetevőit és alrendszereit, a proletárdiktatúra államát ideológiája és az állam nyolc funkciója szerint mutatja be (Bihari, 2005, 247-248.). Több mint hatvan oldalon át jellemzi a 32 éven át fennálló proletárdiktatúra politikai hatalmi

rendszerét, a hatalmat kizárólagosan birtokló bolsevik típusú kommunista pártot, annak szervezeti és működési rendszerét, a politikai rendőrség és a nomenklatura szerepével. Az ideológiai uralmat szellemesen „kollektív agitátor”-ként mutatja be, ahol az agitáció, a propaganda, a cenzúra és a sajtó egyaránt szerepet kapott. Sok-sok dokumentummal, ábrával, szociológiai jellemzővel bizonyítja elemzéseit. A minden korábbi megelőző és a tőkés rendszer totális tagadásaként létrejött szocialista társadalmi rendszer ideológiai alapja a marxizmus-leninizmus elmélete, amely: „koherens gondolati rendszerben foglalva tartalmazza a kapitalista rendszer kritikáját, az osztályharc megvívásának és a kapitalista rendszer kritikáját, az osztályharc megvívásának és a kapitalizmus megdöntésének forradalmi útját, a kapitalista rendszer megdöntése után felépítendő új társadalmi rendszer felépítését és működésének alapvető elemeit.

A „felfegyverzett gondolat” (Burke) ideológiája történelmi szükségszerűségként fogja fel a kapitalizmus világméretű vereségét és a szocializmus világméretű győzelmét. A „történelmi szükségszerűség szakértői” (Bibó István) a forradalmi osztály, a munkásosztály élcsapata: a bolsevik (lenini) típusú párt vezetői, annak apparátusa, a „teleologikus redisztribútorok” (Konrád-Szelényi) és társadalomirányítók...

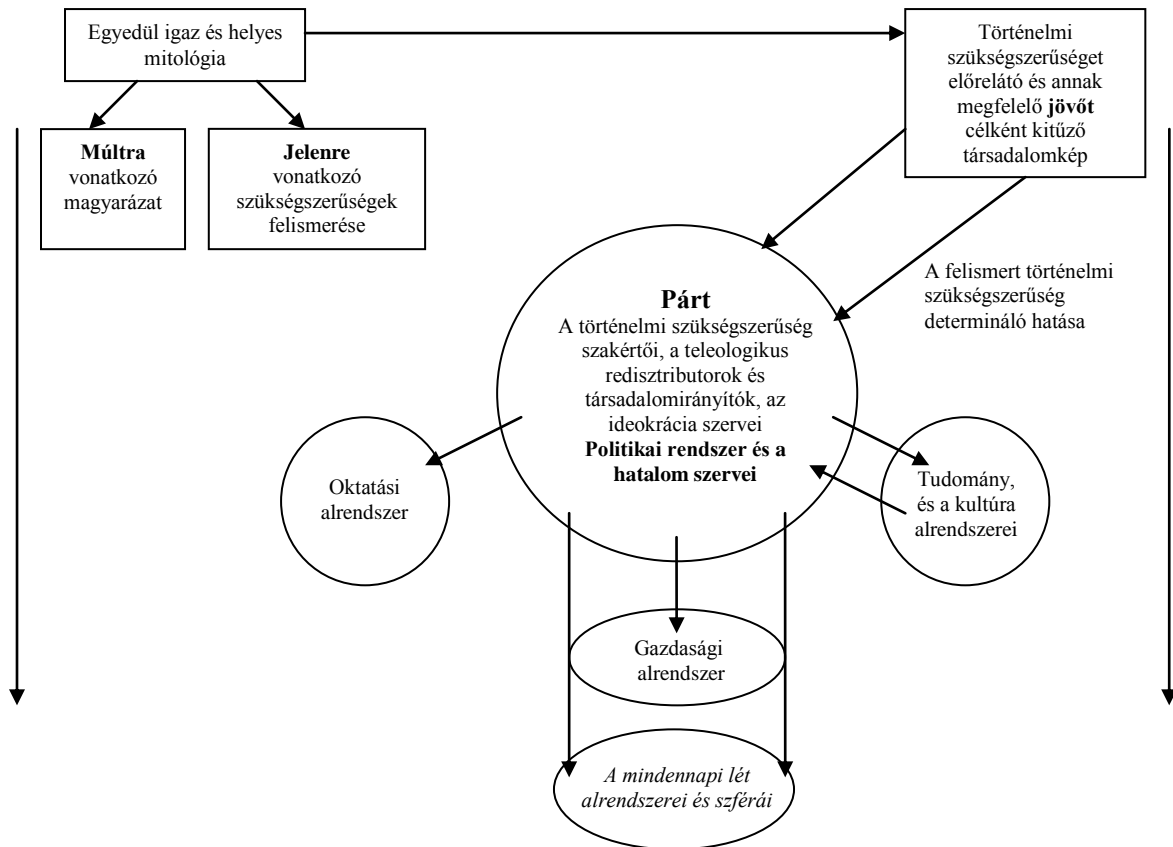
Az ideológia uralma a hatalom megszerzése után, a proletárdiktatúra funkcióinak ellátása révén a forradalmi erőszak, a terror, a tömegpropaganda útján érvényesült.

A politikai hatalom kizárólagos birtoklása és gyakorlása révén a politikai alrendszer minden más alrendszert meghatározó szerepe érvényesült a társadalmi rendszer egészén belül. A politikai alrendszer determináló elsőbbsége háttérbe szorította a többi alrendszer törvényszerűségeit, érték- és szakmai logikáját.

A szocialista rendszer politikai uralkodó osztálya a hatalom egységének elvét vallja, tagadva a hatalommegosztás rendszerét. A hatalom egységének alapja az egyetlen igaz és helyes ideológia, a „teleologikus szükségszerűség” feltétlen megvalósításának kommunista kategorikus imperatívusza, feltétlen „észparancsa”.

A szocialista rendszer legitimitációja axiomatikus, eleve bizonyítottként elfogadott és megkérdőjelezhetetlen tételeken, önlegitimáción alapul” (Bihari, 2005, 314.).

Az axiomatikus önmagukba záródó, koherens legitimitációs elvek zárt rendszert alkotnak, s ekként állnak kapcsolatban a többi alrendszerrel: gazdasággal, oktatási alrendszerrel, a mindennapi életszférákkal, tudománnyal, kultúrával, de úgy, hogy dominánsan egyirányú meghatározottsággal irányítják azokat. Szerzőnk ezt egyenirányított nyilakkal ábrázolja, a következőképpen:

3. ábra: A hierarchikusan és determinisztikusan zárt rendszer és társadalomszervezés sémája
 Forrás: Bihari, 205, 315.

Azt azonban az ábrázoláshoz hozzáteszem, hogy minden környezet valamilyen módon befolyásolja a politikai rendszert, még ha ez nem is szimmetrikus, hanem valóban aszimmetrikus kapcsolatot képez. A politikai rendszer centrális helyzete a szocializmusokban sem feledtetheti ezt a kétirányú, bár nem vagy nem feltétlenül egyenértékű összefüggést. „A rendszeren belüli változások – a rendszer szigorú hierarchizáltsága, politikai és ideológiai determináltsága és szigorú zártsága következtében – igazán csak a rendszer saját logikája alapján lehetnek sikeresek. Minden változtatási igény az ideologikus korlátokba és a rendszer hatalmi és politikai tehetetlenségébe ütközik. Belső változások és változtatások csak a rendszer logikájának megfelelően lehetnek sikeresek: először az ideológiai elfogadtatás, majd a centralizált döntéshozatal rendszerén belül kell a pártvezetéssel az innovációt, a reformot jelentő beleegyezést elfogadtatni. A reform, az újítás gondolata mindaddig rendszerellenesnek számít, amíg a pártvezetés el nem fogadja.” (Bihari, 2005, 315.).

Bihari szerint végső soron a berendezkedés ezért megreformálhatatlannak, zsákutcának bizonyult, s átadta a helyét a rendszer radikális megváltoztatása programjának.

A zárt rendszerű államszocialista kísérlet tehát negyven év után felbomlott, s új mintáit a létező kapitalizmusban találta meg: politikai rendszerét illetően többpárti politikai

demokráciában, hatalommegosztásban, illetőleg társadalmi berendezkedésében a zömében magántulajdonosi rend piaci alapú integrálásában. Bihari a rendszert demokratikus újkapitalizmusként jellemzi. Ezzel helyesen mutat rá arra is, hogy a rendszerváltás a társadalmi berendezkedés megváltozása, s nem pusztán annak egyik alrendszeréé (például a gazdasági vagy a politikai alrendszeré). Magam – közgazdászként – a gazdasági átalakulás jellemzését a következőkben külön tárgyalom. Itt most elsősorban Bihari nyomdokain járva a létrejött új politikai rendszer fő jellemzőinek bemutatására törekszem, ami politológiai szempontú megközelítés. Ezért a magyar demokrácia stabilitását, változékonyságát-rugalmasságát, elitizmusát állítja vizsgálódása homlokterébe. A pártrendszert és a nálunk kialakult politikai törésvonalakat, illetőleg a Köztársaság államrendszerét – tehát a politikai rendszer belső intézményes kereteit, folyamatait – szintén bemutatja.

A nemzetközi rendszerben a fő változás irányairól már én is írtam az állami funkciók átalakulása kapcsán, amikor a KGST orientációt az Európai Unióhoz való csatlakozási törekvésként, majd 2004. május 1-vel sikeres csatlakozásként jellemeztem. Míg a (kül)biztonság, politikai, geopolitikai orientációnak a Varsói Szerződéstől (1955-1990) az euró-atlanti szövetségi rendszerhez történt csatlakozásunk jelölte ki cölöpjeit. Egy ország életében a belső stabilitás biztosításához hozzá tartozik a szilárd szövetségi rendszer, amely kiállja az idő próbáját. Ezért fontos politikatörténeti tény, hogy az utóbbit az 1997-es népszavazás erősítette meg. Az Alkotmány 28/C.§ (6) bekezdése szerint: „Az ügydöntő országos népszavazás eredményes, ha az érvényesen szavazó állampolgárok több mint fele, de legalább az összes választópolgár több mint egynegyede a megfogalmazott kérdésre azonos választ adott.” Ez az eredményességi küszöb pedig megvalósult, mert bár csak az állampolgárok 49,24 %-a jelent meg, viszont ezek 85, 33 %-a igenlelte ehhez a szövetségi rendszerhez való csatlakozást. Tehát az érvényesen szavazók meggyőző többsége.

Rátérve a magyar politikai rendszer jellemzésére, Bihari, egyébként hasonlóan a már bemutatott Kornai János-féle állásponthoz, abból az értékelésből indul ki, hogy a magyar történelemben páratlan békés, demokratikus átalakulás ment végbe, erőszak nélkül, példátlanul sikeres módon. A magas fokú stabilitást pedig három új társadalomszervező elvnek tudja be. A piacgazdaságnak, a parlamenti demokráciának és a versengő többpártrendszernek. A vállalkozások szabadsága és a sokszereplős verseny piacgazdasági integrációban valósult meg. A periódikusan ismétlődő szabad választások pedig megkérdőjelezhetetlen alkotmányjogi legitimitást biztosítanak a politikai rendszernek a kormányzati váltógazdálkodás intézményesítésén keresztül, és egyben maradéktalanul érvényesítik a képviselő funkcióit. Az alkotmányos berendezkedés a sarkalatos törvényekkel

és az alkotmányreformmal szilárd közjogi kereteket teremtett a politikai élet számára. Életképes politikai és állami intézményrendszert, melyet csak csekély mértékben kellett ez ideig korrigálni. A magyar demokrácia stabil szervezeti és intézményi elemeit szerzőnk szerint hét fő intézmény adja (Bihari, 2005, 430-432.)

1. Az Országgyűlés (szervezeti és munkarendje, döntéshozatali és hatalmi szerepe).
2. A Kormányzati hatalom, az erős pozíciót jelentő kancelláriai típusú miniszterelnökséggel.
3. Az igazságszolgáltatás és a Legfelső Bíróság függetlensége és jogegységi tevékenysége
4. Az Alkotmánybíróság, erős jogosítványokkal, széles hatáskörrel, alkotmányvédelmi funkciójával.
5. A köztársasági elnök intézménye és hatásköre.
6. Az önkormányzatok szervezeti és hatalmi rendszere, az, hogy a központi hatalomnak hatalommegosztásos ellensúlyát képezik.
7. A politikai részvételt alapjogként biztosító népszavazás és népi kezdeményezés intézménye, amely a képviselői demokrácia komplementer, kiegészítő eleme.

Megjegyzem itt *a könyv megírása óta eltelt újabb 4 esztendő tanulságait* is: az utolsó három intézmény fokozatosan nyerte el helyét szerepét, és ma sem változásmentes. Az *államfő* szerepfelfogása nemcsak a semleges hatalom informális befolyását növelheti, mint ahogy ez egy leleményes, aktív szerepfelfogás következménye lehet, hanem ahogy ez az elmúlt három évben történt, az államfő a hatásköreit is bővíthette. AB döntés nyomán (mérlegelési jogkör a kitüntetések adományozásában), vagy anélkül: a jelölési jog gyakorlása a parlamenti ágensekkel történő, szokásjogi alapú egyeztetés nélkül.

Az önkormányzatoknál a középszint jelent kihívást, sőt, ahogy ezt majd bemutatom Verebélyi Imre helyzet jellemzése nyomán, a törvényességi ellenőrzés megoldatlansága következtében alkotmányos válsághelyzetet eredményezett. A megyei szint kiürülése, a kistérségek integrációja, a saját alapú források megteremtésének nehézségei ezt a területet úgyszólván a kezdetek óta mozgásban tartják. Kísérletekkel, de eredményes reformok nélkül.

A népszavazás (vizitdíj, napidíj eltörlése) olyan erővé vált 2008. március 9-én, hogy a kérdés politikai súlyánál fogva a kormánykoalíció felbomlásához vezethetett.

Az igazságszolgáltatási reform (1997-98, 2002-2005) pedig a magyar államszervezet ez ideig legátfogóbb változását hozta 1989 óta. Nemcsak a négyszintű fórumrendszer (az 5 ítéletábra) bevezetésével, hanem a bírák szakmai önkormányzatának, az OIT-nek a

megteremtésével, s azzal, ahogy a reform elvágta a végrehajtó hatalom köldöksinórját igazgatási és anyagi kérdésekben – miközben az igazságszolgáltatás teljesítményeit illetően nagyon sok tekintetben nem teljesítette a hozzá fűzött várakozásokat.

Az állandóságban tehát jelen voltak a nem lényegtelen, szükséges, de intézményi-alkotmányjogi alapstruktúrákat nem felülíró változások, mert *maradtunk a parlamentáris köztársaság kormányformájánál. Megtartottuk közjogi berendezkedésünk alkotmányos alapjait, stabilitását*, s ezen a kereten *belül* került sor elmozdulásokra. Így az állampolgári jogok egy újabb biztosának, a jövő nemzedékeiért felelős országgyűlési biztos 2008-as létrehozására (melyről majd a jogrendszer kapcsán írok). Mindez pedig egy pluralisztikusan szervezett, nyitott politikai rendszerben történt, amelynek főszereplőit az állampolgárok választják meg.

Alkotmány-bíróság <i>Elnök</i> 11 tagú A bírakat az Országgyűlés választja 9 évre.	Köztársasági elnök <i>Elnök</i> Az Országgyűlés választja 5 évre	Országgyűlés <i>Elnök</i> 386 tagú. 4 évre egyéni választókerületekben vagy listán megválasztott. <i>Szervezetei:</i> - Képviselőcsoportok (pártfrakciók) - Az Országgyűlés plénuma - Országgyűlési bizottságok <i>Parlament ellenőrző szervei:</i> 1. Állami Számvevőszék 2. Országgyűlési biztosok (általános, adatvédelmi, kisebbségi, jövő nemzedék biztosok) 3. Országos Választási Bizottság	Miniszterelnök <i>A kormány testülete</i> Minisztériumok Miniszterek Államtitkárok Szakállamtitkár Főosztályok Osztályok	Bíróságok Legfelsőbb Bíróság elnöke Legfelsőbb Bíróság <i>Íelőlőtblák</i> Budapest Győr Pécs Szeged Debrecen Fővárosi, megyei bíróságok	Ügyészség Legfelsőbb ügyész Legfelsőbb Ügyészség Fellebbviteli főügyészségek Fővárosi, megyei főügyészségek
		Önkormányzatok Fővárosi Önkormányzat Megyei közgyűlések, városi, fővárosi, kerületi önkormányzatok, községi önkormányzatok	Helyi közigazgatási szervek Főjegyző Szakigazgatási szervek Jegyző Szakigazgatási szervek Jegyző Szakigazgatási szerv	Városi, fővárosi, kerületi bíróságok	Városi, fővárosi, kerületi ügyészségek

4. ábra: Az állami szervezetek rendszere
Saját ábra

Ahogy a stabilitás tényezőinél alárendelt mozzanatként négy intézménynél felvillantottam a változás elemeit, azonképpen a változás tényezőinél is beszélnem kell az állandóság alárendelt momentumairól. A kapitalista piacgazdaság felgyorsított modernizációs útjának elemzésén kívül – mellyel külön fejezetben, saját elemzésekkel foglalkozom – tehát a

gazdasági folyamatok elemzésén kívül, Bihari két tényezőt emelt ki a változás és a változékonyság összefüggésében: a politikai rendszer ideológiai és értékvilágának változásait, illetőleg a kormányzati politikai stratégiákat (Bihari, 2005, 432-433.). Mindkét tényezőt viszony-jellege is állandó mozgásban tartja: a pártok és mozgalmak ideológiái is egymásra vonatkoztatottak, változó prioritásaikat a versengés nagymértékben befolyásolja, és a társadalom értékrendje, uralkodó eszméi is dinamikus természetűek. Mindeközben az ideológiai centrumok változatlanul megmaradtak (változó szereplőik, pártok, mozgalmak és belső tartalmi módosulások ellenére):

- Szocialista, szociáldemokrata pozíció
- Konzervatív-keresztény polgári centrum
- Nemzeti radikális pozíció
- Liberális felfogás
- Kommunista pozíció

Ezek az ideológiai centrumok nem esnek egybe a párttagoltsággal, a parlamenti és a parlamenten kívüli törésvonalakkal, s társadalmi jelentőségük is meglehetősen különböző súllyal esett latba. Ugyanakkor végig jelen voltak az elmúlt 20 évben ezek az eszmék. A pártrendszerhez kötődő *tartós és domináns eszmei centrumához azonban csak három irányzat tartozott*: a konzervatív-keresztény-polgári ideológia, a szocialista-szociáldemokrata- és a liberális ideológia. Ezek az orientációk a meghatározóak társadalom nagy többsége és a kormányzati hatalom szempontjából.

Ami a kormányzati stratégiákat illeti: az uniós elkötelezettséget és a külpolitikai szövetségi rendszert fő vonalaiban minden eddigi magyar kormányzat stratégiája elfogadta. Hangsúlyeltolódások voltak bizonyos kérdésekben (pl.: nemzetállamiság szerepe az EU-ban, vagy éppen a magyarságpolitika felfogásában), de ezek közel sem voltak olyan távol egymástól, mint a rendjére egymásnak feszülő belpolitikai álláspontok (pl.: a gazdaságpolitika liberális versus konzervatív elgondolása, az agrárszektor kezelése, fiskális és monetáris politika eszköz- és célrendszere, szociálpolitika, stb.).

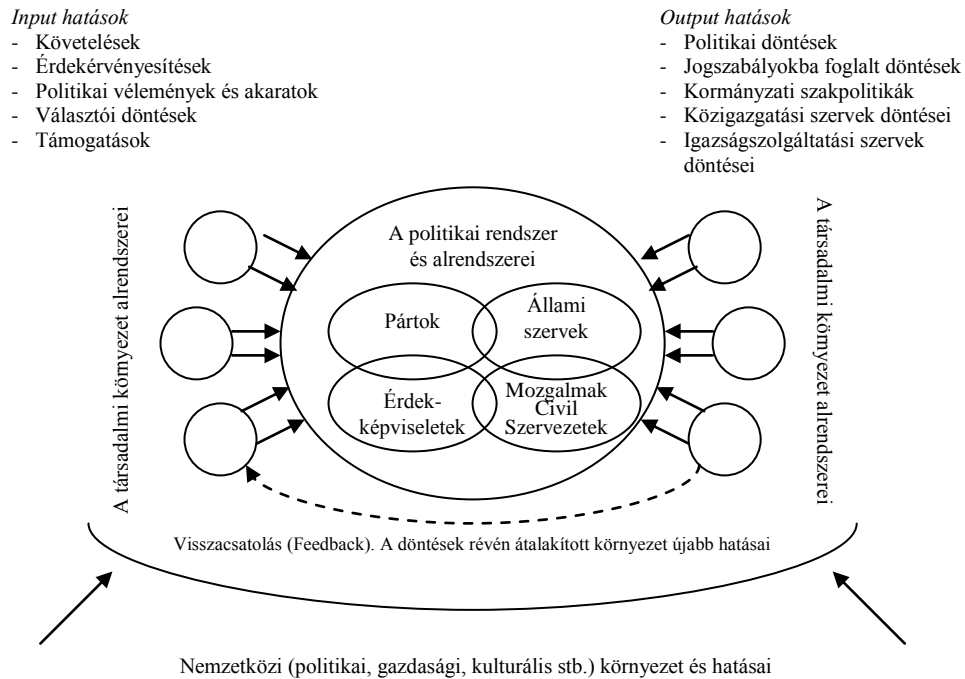
Müller György monográfiája (Kormányról kormányra a rendszerváltás utáni Magyarországon, 2008) végigelemzi a kormányzás szervezetét, a kormány, a kormányfő, a miniszterek és az államtitkárok jogállását, a kormány szerkezet változásait és jogi szabályozását. Megmutatja, hogy *a politika és a közigazgatás elválasztásának kísérlete* közel sem hozott teljes sikert, mert nem sikerült elválasztani és állandósítani azt a szintet, amely az államigazgatási szakmai-igazgatási tudást és szolgálati ismereteket hordozva függetleníthető a

politikai váltógazdaságtól, attól a politikai kormányzati szinttől, amely a többség változása nyomán szükségképpen maga is kell, hogy változzon. A pártpolitikától semlegesített és mentes közigazgatás eszménye 2006-ig jelen volt, de roppant ellentmondásosan, és maradéktalanul nem érvényesült. Sem a szak- és a politikai elem elválasztásában, sem a hivatalvezetés rendjében, sem a kiemelt közigazgatási vezetői posztok állandóságában (Müller, 2008, 235-257.).

A 2006.évi LVII. törvény, a státusztörvény új modellt alkotott, és hiányosságaival együtt is *egybefogja a kormányzati szervezet jogi kereteit*. Ez pedig először van így. Az új szabályozási modellt megvalósító törvény lényege, hogy: a) a minisztériumot politikai és szakmai értelemben is a miniszter vezeti, b) egységesen a jelző nélküli Államtitkári posztot vezette be (a politikai, a közigazgatási és a címzetes államtitkári posztok megszüntetésével). A minisztert a minisztériumokban az államtitkár teljes jogkörrel helyettesíti - (hozzáteszem, a kancelláriai típusú kormányzásban különleges hatalommal rendelkező Miniszterelnöki Hivatal kivéve, ahol akár tíz államtitkár is működhet). Szerzőnk rámutat arra is, hogy tapasztalatai szerint az egységesség mellett mindinkább a politika elsőbbsége válik egyértelművé a kormányzati viszonyokban (Müller, 2008, 259.).

Ez lehet problematikus a központi közigazgatás szakszerűsége tekintetében, vezethet (szak)igazgatási deficithez, de nem áll ellentétben azzal az alkotmányos elvvel, szokásjoggal és jogszabályi háttérrel, hogy a mindenkori kormányzat a kormányzás szervezetrendszerét saját koncepciója szerint alakíthatja ki vagy át. Emiatt került sor a szakállamtitkári pozíció visszaállítására.

A politikai rendszer folyamat ábrakénti bemutatása a következő:

5. ábra: A politikai rendszer folyamatábrája
Forrás: Bihari, 2005, 440.

4.1.2. A pártrendszer jellemzői a politikai rendszerben

A gyors pártosodás évei (1988-1989) után került sor az első szabad parlament megválasztására, 1990 márciusában-áprilisában. A háromcsatornás (egyéni választókerületek, területi- és országos kompenzációs listán szerezhető mandátumok) választási rendszer és a parlamentbe bejutást szabályozó (nehezítő) küszöb (1994-ig 4%-os, majd attól kezdve 5%) jól szolgálta a *kormányozhatóság* érdekeit. Mégpedig a II. világháború után 1945-1947 között működött koalíciós kormányzati rendszer mintaként való sikeres megcélzásával. Ez sem afféle fél-prezidenciális, sem pedig westminszteri típusú két-párti váltógazdálkodást eredményező parlamentarizmust nem kívánt intézményesíteni (Halmai, 2007), hanem egy harmadik fajtát: amely a parlamenti többszínű politikai tagoltságnál fogva sem túlzottan sok pártot, sem pedig a két-párti versenyre redukálódó állapotokat nem preferál. Ebből pedig a koalíciós kormányzás konszenzus-kényszere felé vivő megoldások születtek. Hatott a felszabadulás utáni magyar tradíció, amelyet az 1946. évi I. törvény, a Köztársaság kikiáltásáról szóló törvény célzott meg (Kukorelli, 2003). És eddig eredendően mindig koalíciós kormányzás jött létre, két rövid, kisebbségi kormányzástól eltekintve: a Fidesz (2001) és az MSZP utolsó másfél évét.

A pártok professzionalizálódása után, amelynek során kialakítják funkcióik gyakorlását (érdek- és vélemény aggregáció, képviselő, frakció-alapítás, kormányzati és ellenzéki szerepek), nálunk *mérsékelt pluralizmus és relatív stabil többpártrendszer* alakult ki és szilárdult meg – értékelte Bihari. Sohasem került be 6 pártnál több a parlamentbe, és sohasem volt kevesebb 4-nél (2002-2006 között MSZP-SZDSZ koalíció és Fidesz-MPP, MDF ellenzék). Stabil kormányozhatósággal és az ellenzéki szerep erős kontrasztjával. Ennek következtében, csak egyetlen egyszer, 2006-ban fordult elő, hogy a korábbi kormányzó erőket a társadalom ne váltsa le. Igaz az is, hogy a pártrendszer merevségére utal az a tény, hogy új párt sohasem került be 1990 után, kívülről a parlamentbe (legfeljebb a bent-lévőkből váltak ki politikai formációk, így a MIÉP vagy a KDNP egyaránt parlamenti elődpártból keletkezett).

Az is megállapítható, hogy a népesség elég magas fokú támogatottsága jutott kifejezésre a 2002-es és a 2006-os (71 és 73%-os) parlamenti választásokon megmutatkozó részvételi adatokban. Hasonlóan a két nagy, bal- és jobboldali néppárt, sokszor drámai erejű versengésében, amely 2002-ben minimális, mindössze 10 mandátumos különbséget eredményezett a későbbi szociál-liberális koalíciónak. Ez azonban de facto nem okozott nehézséget a kormányzati többség parlamenti biztosításához.

Ugyanakkor a párt- és politikaellenesség léghőre rontja a közbizalmat, amely részben a pártok pénzügyi forrásainak megoldatlanságából, a korrupciós esetekből, de elsősorban a makrogazdasági-egyensúly megbomlását követő 2006-os restriktív intézkedésekkel, majd 2008 őszétől a krízis-menedzsmenttel magyarázható. A kisebbségi kormányzás 2008 nyarától alkotmányjogilag stabilnak mutatkozik, miközben folytatódik a pártpolitikai csatározások marakodó, betartásos demokráciája, amely az elégséges mértékű belpolitikai, hatalmi stabilitást is alááshatja. Valószínűleg a politikai rendszer probléma-megoldó képességét is csökkentette ez az öszödi beszéd a pro po-ja kapcsán kialakult helyzet. Az embernek gyakran az a benyomása, és ezt híres kutatók is megírták (Kulcsár, 2006), hogy a pártok többet törődnek egymással, mint az ország valós problémáival.

4.2. A Magyar Köztársaság jogrendszerének fő jellemzőiről

Mintha magyar jogrendszert átfogóan értékelő, mérlegre tevő munkák is igazolnák a nagy német filozófus, Georg Wilhelm Friedrich Hegel ismert mondását „Minerva baglya csak az alkonyat beálltával kezdi meg röptét.” A tudomány a bekövetkezett események, jelenségek de facto állapotok után kezdené vizsgálni ismerettárgyát. Egy csipetnyi sóval azt mondhatom, hogy a magyar jogrendszerrel is ez a helyzet, egy vastkos kétkötetes szakjogi, szaktudományos tanulmánykötet (szerk.: Jakab-Takács) 2007-ben jelent meg, míg Szigeti Péter monográfiája „A Magyar Köztársaság jogrendszerének állapota 1989-2006. Komplex jog- és alkotmányelméleti, jogszociológiai és szakjogi elemzés” tavaly (2008). Utóbbi alkotmányelméleti és jogelméleti perspektívákból elemzi a változásokat, előbbi kötet ágazati megközelítésű. Igaz, rész tanulmányokat sokan és sokat írtak, de mintha csak napjainkban jött volna el a szintézis alkotás ideje. Néhány – elsősorban a közjogi berendezkedésre koncentráló – alapösszefüggés felvázolása tűnik számomra szükségesnek, a magyar átmenet ezen alrendszerének leírásával.

Egy polgári demokratikus jogállam kontinentális jogrendszere egy funkcionálisan tagolt intézményrendszerrel kell, hogy rendelkezzen, továbbá tartalmi (materiális) és formális követelményeknek kell, hogy eleget tegyen. Az alkotmányos értékrendnek való megfelelés és a minden közhatalmat korlátozó, az abszolút hatalmat kizáró hatalommegosztás kölcsönös ellensúlyai és fékjei közepette kell érvényesülnie a jogrend jogbiztonsági követelményeinek. Éspedig üzemszerűen, kiszámíthatóan kell kezelnie azokat a konfliktusokat, amelyek a gazdaságban vagy a mindennapi életben keletkeznek. *Konfliktusfeloldó* funkcióján túlmenően *regulatív* funkciói is vannak, amelyek a jogalanyok közötti koordinációval részben megelőzik, részben minimalizálják – azonban sohasem kapcsolhatják ki teljesen – a gazdasági és társadalmi konfliktusokat. Itt a jogalkotás ‚normavilágosság’ jogbiztonsági követelményét kell kiemelni – több magyar AB határozat nyomán. A jogrendszer konfliktusfeloldó és regulatív alapfunkciójának együttes érvényesülése mutat egy harmadik, szintén fontos funkció felé: a *társadalom-integráló* felé. A jog ugyanis nemcsak norma és nemcsak döntés (bírói vagy hatósági jogalkalmazói), hanem az emberi együttélésnek keretet, formát adó intézményesülés is. A rend, a rendezettség az elvárható – megengedett, túrt, tiltott – cselekvési mértékek összetartják az embereket, jogalanyokat. Előmozdítják az együttélést.

A jogrendszer, mint alrendszer ugyanis egy gyakorlatias képződmény, amelynek fogalmi kifejezése rendszerelméleti keretekben tehető meg. Hiszen egy rendszer „*elemek funkcionális összességét, egy tagolt és működő egészt és egységet eredményez. Olyat,*

amelynek egységét a jogszolgáltatásra, tehát az Alkotmánytól mint alapszabálytól a jogszabályok megalkotására és alkalmazására való formális felhatalmazás adja, s ahol az alkotó elemek (részek) egymással kölcsönös függésben állnak. Ebben a függésben nyerik el jogi értelmüket, jelentésüket, és válnak a jogász érvelés dogmatikai alapjaivá – úgy a jogalkalmazásban mint a jogalkotásban” – írja Szigeti (2008, 231). A jogrendszer és benne a jogrend – tehát az egész joganyaggal, minden magatartásra vagy döntésre irányuló autoritatív útmutatással (R. Pound) – tehát jogász műveleteket takaró fogalom. A jogrendszer egységének végső érvényességi alapja pedig éppen az Alkotmány. A műveletek, eljárások (jogalkotói és jogalkalmazói döntések) és az Alkotmány alapjogai, alkotmányos jogai és értékrendje ebben az értelemben alkot formális és materiális egységet, integrációt.

Amikor a magyar jogrendszer átalakulásának fő sajátosságait keresem, akkor éppen a jogtípus – az általános társadalmi alapot, berendezkedést jogilag jelölő fogalom – megváltozása nyomán előállott új tartalmakra irányul figyelmem. Arra, hogy milyen újfajta jogi értelemmel, jelentéssel ruházódtak fel az egymással összefüggő jogszabályok és az azokat konkretizáló jogesetek, vagy éppen milyen jogágak és jogterületek haltak el és keletkeztek mások az átalakulás folyamatában. Az elsőként említett szempont elsősorban intézményi, jogdogmatikai szintű (tehát a jogi doktrínák felőli) megközelítést kíván, a második a jogrendszer tagozódásának nézőpontját. Teljességre nem törekszem, hiszen az önálló, terjedelmes, leginkább monografikus megközelítést igényelne – különösen a jogrendszer tagozódás (jogágak, jogterületek) témája. Azonban csomópontokat, elágazásokat és ennek nyomán kibomló fontos folyamatokat szeretnék jelezni jogunk átalakulásában.

4.2.1. Az intézményi, jogdogmatikai szintű csomóponti változásokról

A 'nem revolúciós, hanem békés, tárgyalásos úton történt alkotmányos rendszerváltást' – ahogy Kukorelli István nevezte (Alkotmánytan, 2007, 74.) az alkotmánymódosító és a sarkalatos törvényekkel kell kezdenünk. Ebbe a körbe tartozik, s cezúrát jelent, a III. Magyar Köztársaságot kikiáltó 1989. évi XXXI. Alkotmánymódosító törvény. Az ugyanezen évben született XXXII., XXXIII. és XXXIV. törvény sorrendben az Alkotmánybírósági törvény, a Párttörvény és a demokratikus, többpárti választásokat bevezető választójogi törvények voltak.

Az AB tv. az alkotmánybíráskodás kontinentális típusába illeszkedett, s német mintát követve az intézményt széles hatáskörökkel ruházta fel, s tette az *alkotmányvédelem* hatalommegosztás rendjébe illeszkedő szervévé. Itt a törvény hatásköri felhatalmazásai közül

különösen az absztrakt alkotmányértelmező, a mulasztásos alkotmányellenesség kérdésében döntő, az előzetes, továbbá az utólagos (konkrét) normakontrollt gyakorló funkciók biztosítják az Alkotmány megfelelő védelmét. Ezért válhatott az AB nemcsak konzervatív értelemben vett alkotmányvédő testületté, hanem „az alkotmányos forradalom letéteményeseként” (2001, Sólyom László) újítónak is. Igaz, nemcsak a törvények alkotmányosságát felülvizsgáló és alapjogi bíraskodást bevezető szerepe fontos, hanem egyben egy további hagyományos alkotmánybírói funkciót is ellátó szervként jött létre és üzemel, nevezetesen az *államszervezeti bíraskodás* szerve is.

A pártok szabad alakulását és működési feltételeiket definiáló törvény a polgári nyilvánosság és a parlamentarizmus fontos kelléke, mert a cenzúra eltörlése után, az egyesülési és gyülekezési törvénnyel együtt a polgárok közhatalomban való érdemi közreműködésének nélkülözhetetlen jogi feltételeit tartalmazza. Természetesen nem közvetlenül gyakorolnak közhatalmat a pártok, ez egyenesen tiltott is, éppen az államszocializmusbeli helyzet felszámolása miatt, ahol az élcsapat típusú párt pártirányítása kiterjedt az állami életre. Hanem az állampolgárok a pártok közegeiben, az eltérő politikai minőségek közötti versenyben fejezhetik ki általános és közpolitikai elgondolásaikat. Ahogy az Alkotmány 3. § (3) bekezdése fogalmaz: „A pártok közreműködnek a népakarat kialakításában és kinyilvánításában”

Közjogunkban kiemelkedő jelentőségű változások történtek a jogvédelmi intézményekben is: az igazságszolgáltatásra, a közigazgatási határozatok teljes körét lehetővé tevő bírói felülvizsgálatra és az állampolgári jogok országgyűlési biztosainak intézményére gondolok itt. Ami a közigazgatási bíraskodást illeti: köztudomású, hogy az előző, államszocialista rendszerben csak igen szűk körben (mindössze hat hatáskör vonatkozásában) kerülhetett sor bírói felülvizsgálatra. Ez semmiképpen sem volt kielégítő jogvédelem a polgárok számára. Ezt alakította át a rendszerváltás, a következőképpen: „Szervezetileg önálló közigazgatási bíraskodás nem jött létre, de a rendes bíróságok rendszerében *kiépült a közigazgatási határozatok általános, hatáskörében nem korlátozott bírói felülvizsgálata*, amelyre 1989 előtt csak szűk körű, nevesített esetekben kerülhetett sor. Ennek megvalósításáról már a teljes alkotmányrevíziót elvégző 1989. évi XXXI. Törvény 50. § (2) bekezdése rendelkezett, amit egy korai AB döntés (32/1990. /XII.22.) alkotmányossági szempontú határozata követett, majd az 1991. évi XXVI. törvény szabályozása némiképp részletezett. Anélkül, hogy a közigazgatási bíraskodás – e törvény által beígért – teljes körű megteremtésére’ sor került volna. Így a közigazgatási per ma a Pp. XX. fejezetében elhelyezett különös fajta polgári pernek minősül, amely semmiképpen sem ad az ügy

jelentőségéhez méltó, kódex szintű rendezést. A közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatára szinte áttekinthetetlenül sok törvény vonatkozik⁴⁴. A *de lege lata* helyzet semmiképpen sem elegáns” – jellemzi Szigeti (2008, 33-34.).

A honvédelemről szóló 1993. évi CX. törvény, a Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény pedig a rendvédelem területén vitt végbe alapvető változtatásokat, a jogállamisági követelmények érvényesítésén keresztül. Finszter Géza: „Alkotmányos rendvédelem” című tanulmánya (2007) alapján már korábban jellemeztem az ezen a területen végbement fordulatot, az állami belső, védelmi funkciói megváltozásának kifejtésekor. Azt, hogy – először is – a rendészeti erőszak a jog uralma alatt álljon. Másodszor, hogy a rendészeti veszélyelhárítás, mint igazgatási intézkedések foglalata osztozzék a közigazgatás általános elveiben. Ezek a társadalmi részvétel, az átláthatóság, a szubszidiaritás, a jogorvoslati elv, a törvényességi kontroll és az igazságszolgáltatás függetlensége elvei. Végül, hogy a rendkívüli helyzeteket kivéve a Magyar Honvédség nem láthat el rendészeti feladatokat (ahogyan ez fordítva sem megengedhető).

Meg kell említenem, hogy a jogrendszer átalakításában jelentős szerepet kapott a *deregulációs tevékenység* is. Hiszen 1989-90 során a joganyag 10%-át iktatta ki a jogalkotó, olyan szabályokat, amelyek a társadalmi tulajdon védelmét szolgálták vagy éppen szocialista államigazgatás sajátos tevékenységeihez kapcsolódó rendelkezések voltak, s ekként részben okafogyottá váltak, részben szemben álltak a szektor- és versenysemlegesség polgári társadalomra jellemző elveivel. Ahogyan a *halálbüntetés* híres, AB általi megsemmisítése sem szolgált más célt, mint jogunknak az európai elvárásokkal való összhangba hozását. Mivel a rendszerváltozás pedig az Európai Unióhoz történő csatlakozás jegyében fogant, ezért jogunk mozgását hosszú időn keresztül alapvetően befolyásolta a *jogharmonizációs tevékenység*. Horváthy (2007, 6-42.) vezette be az uniós jog és a magyar jog metszéspontjait kutatva az alkalmazkodási folyamat szakaszolását (egyoldalú recepció; gazdasági-, kereskedelmi érdekek kényszere által vezérelt (1968-1990), majd integrációs célkitűzés alapján végbement (1991-2004), végül a csatlakozást követő jogharmonizáció szakaszainak megkülönböztetését).

Jellemezni kell a *gazdaság* területéhez kötődő átalakulást is. Óriási joganyagról van szó. Az alapösszefüggéseket szerintem jól jellemezte egyhelyütt Szigeti monográfiája a tőkés piacgazdaság és intézményrendszerére való áttérésként. Ezért ebből indulok ki. „Az 1988-tól, a Társasági törvénnyel induló gazdasági rendszerváltás 5-6 év után már jelentősen átrendezte

⁴⁴ Patyi András több mint száz törvényről ír (Patyi-Varga: Közigazgatási jog Általános rész Ideiglenes jegyzet, Budapest, 2007, 206. Kiadja a dr. Németh, dr. Jéhn és Társai Ügyvédi Iroda).

a gazdálkodás módját, viszonyait és egyben konfliktusait is. A privatizáció és a kárpótlási folyamat a magántulajdon legkülönbözőbb formáit hívta életre a kötvényektől, a kárpótlási és befektetési papírokon és részvényeken keresztül a Kft-ktől, BT-ktől az Rt-kig, s ez az *áru-pénz és vagyongogi viszonyok jogi szabályozásában olyan új jogterületek kifejlődésével járt*, mint a társasági jog, a versenyjog, a tőzsde- és értékpapírjog, de a kereskedelmi jog és az ún. privatizáció jogterülete is a vagyongogi viszonyok felértékelődésével járt. Megsokszorozódtak a vállalkozások, mintegy 900 ezer kisvállalkozói létszámot ért el a gazdaság. A magánjogi szereplők és szerződéses kapcsolatainak mennyisége megsokszorozódott, kapcsolataik intenzitása és gazdasági súlya egyaránt a polgári jogi - gazdasági jogi viszonyok szabályozási formáit involválták. Az államigazgatás által irányított államszocialista (terv)gazdálkodást, s annak kollektív szereplőit (állami vállalat, állami gazdaság, szövetkezet) *a magánviszonyok és az elszigetelten termelő, specializálódott vállalkozások piacilag integrált rendje* váltotta fel. *Jelentősen csökkent az állami beavatkozás (irányítás)*, az ehhez adott felhatalmazások deregulációja következtében, amit a redisztribúciós hányad csökkenése is mutat. ... Úgy is kifejezhetjük a társadalmi-gazdasági alapviszonyok változásának jellemzését, hogy nemcsak a gazdálkodás mechanizmusa változott meg, a Kornai János által egykor bürokratikus koordinációnak nevezett irányítás csökkenésével, hanem az érintkezési formák alapjául szolgáló tulajdonosi viszonyok, tulajdoni rendszer. A szabályozás és irányítás jogi, közgazdasági és államigazgatási formáin messze túlmenően a magyar társadalom alapviszonyai változtak meg. *A formális jogi értelemben vett mellérendeltségi, autonóm viszonyok keletkeztek és reprodukálódtak – az egyenlőtlenek jog előtti egyenlősége – melyek szerződéses kapcsolatokon keresztül szerveződnek, s a gazdasági és vagyoni élet területén igényelték konfliktusaik kezelésének jogi formáit*, melyek közül a legfontosabb a per, a bíróilag eldöntött jogvita. Így alapozta meg az érdekek versenyének kiéleződésével, individualizációjával az igazságszolgáltatás előtt tornyosult feladatokat a jogtípus megváltozása” (Szigeti, 2008, 177-178). Ezeket a változásokat segítette elő a privatizáció jogának kidolgozása, az 1988-as GT (mindkettő Sárközy Tamás /2007, 591-606./ nevével fémjelezhető jogalkotás volt), de az ÁFA (1987) és az SZJA (1988) bevezetése, továbbá a kétszintű bankrendszerre való áttérés is óriási jelentőséggel bírt a piacgazdaság intézményrendszerének, illetve jogdogmatikájának kiépítésében.

4.3. A tőkeátcsoportosító rendszerváltás vizsgálata

A hazai változások fő irányának és arányainak a leírásában jól alkalmazható a magántulajdonosi dominanciájú, *piaci közvetítés – redisztributív (újraelosztó, szabályozó) hatalom – reciprocitás* Polányi Károly féle sémája. Emlékeztetve Kornaira is egyben, azt mondhatom, hogy az átmenet eleje a tulajdonosi rendszer megváltozása: az egymástól elkülönült magántulajdonos termelők piaci közvetítésű tevékenységcseréje válik a gazdasági és társadalmi integráció alapjává.

A *magántulajdon* szerepe dominánssá vált. Nagysága %-ban kifejezve:
1989= 5 % 1990=25 % 1994= 55 % 1996= 70 % 1998, 200, 2002 és 2004=80% , ahol ezideig stabilizálódott (forrás: Kornai, 2007, 118. oldalról)

Némileg eltérő arányokat kapok, ha a Gábor-Galsai szerzőpár második gazdaság – szintén releváns – fogalmához viszonyítok (1981, 17-23.), mert ott *a nem államilag szervezett* tevékenységek nagyságát kutatásaik 30% körülire tették. A tendencia azonban ekkor is világos: ma a közösségi szektor (állami és önkormányzati együtt) semmiképp sem teszi ki az egykori 70% *felét sem*.

Mindezzel párhuzamosan pedig hazánkban csökkent a *redisztribúció* mértéke, és megváltozott a tartalma is: fokozatosan ment le az említett egykor tipikus 63-64%-ról 1990-re 60 %-ra, 1995-re 49,3 %-ra, 1997-re 42, 5 %-ra, 1998-ra 40, 5 %-ra esett le, ekörül stagnált, majd némiképp újra emelkedett 44%-ig. Ma ez a redisztribúciós hányad az EU 45- 48 %- között változó mutatója alatt marad hazánkban. Dominánsan tehát magántulajdonosok hozzák a gazdaságban az allokációs döntéseket (egy árugazdaság csak ekkor és ettől lesz kapitalista jellegű). Tartalmát pedig nem az államszocializmusra jellemző makrogazdasági döntések, hanem a közepesen fejlett országokban eléggé egyértelműen előtérbe került *kínálati gazdaságtani prioritások jellemzik*.

Kevésé ellenőrizhető, de alighanem gyengültek a *reciprocitás* (kölcsonösség) jegyében szerveződő társadalmi kapcsolatok. A családon belül, a nemek- és nemzedékek között ez ma is természetes, hiszen ott nincs áruviszony szerinti elszámolás, de például a kaláka építkezési forma, az egyetemi studium generele-mozgalom, vagy szövetkezetekhez kötődött kölcsonösség egyértelműen visszaszorult.

Ezeknek az átalakulási problémáknak a kutatását végezte el a gazdaságszociológus Szalai Erzsébet. Sokat mond az átmeneti gazdaságokról és társadalomról, ha röviden – empirikus bizonyító anyagának ismertetése nélkül – összefoglalom mondandóját. „A gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban” című könyve ugyanis éppen

azt mutatja ki – véleményem szerint –, hogy az állam mozgáspályájának átfogó íve Magyarországot is elérte a rendszerváltással. Hazánkban az a gazdasági elit vált társadalmi struktúránkban és a politikai hatalomban való befolyását tekintve meghatározó helyzetűvé, amelyik a kulturális és politikai elittel szemben egyértelműen a globalizációs folyamat új lehetőségei mentén tevékenykedett. Így tudott megelőzni más eliteket és társadalmi csoportokat. Ennek a késő-kádári technokráciának (összetevői: a korábbi állami nagyvállalati vezetők, bankárok egy része, nagyvállalkozók és az állami gazdasági bürokrácia), illetőleg a hozzá kapcsolódó demokratikus ellenzéknek és új reformértelmiségnek nem voltak öröklött magánvagyonai, amellyel a gazdasági hatalmát megalapozhatta és kiterjeszthette volna. De volt szociális, kapcsolati és tudástőkéje, amelyet tőkefelhalmozása kiindulópontjául használhatott. Ezen az alapon lehetett P. Bourdieu *tőke-konverzió elméletét*, fontos pontokon némiképp módosítva, dinamizálni és a hazai folyamatokra alkalmazni. Ha Held-Mc Grew (1998) nyomán „Globalizációnak nevezzük azt a történelmi folyamatot, amely úgy alakítja át a társadalmon belüli viszonyokat és tranzakciókat, hogy ezáltal az interakció és a hatalomgyakorlás világrészeken átnyúló hálózatai jöjjenek létre” – akkor nálunk az említett hatalmi csoportosulás vitte ezt végbe és vált maga is egyben a hálózat konstitutív részesevé. A nemzetközi szakirodalomban és Lányi Kamilla által pénzügyi szuperstruktúrának nevezett képződménnyel együttműködve, sikeresen szervezte meg és szerezte meg a külpiaci nyitás körülményei között hatalmi dominanciáját. A politikai rendszerváltást követően – melyben a politikai elit volt a főszereplő és meghatározó – gyengültek az addigi domináns főszereplők társadalmi tőkéi. „Ez gazdasági hatalmi vákumot eredményez a „gazdasági mezőben”, melynek bázisán a késő-kádári technokrácia krémje sajátos habitusától és ideológiájától vezérelve (politikai és neoliberais értelmiségi szövetségeseitől is megtámogatva) és a „szuperstruktúra” elvárásainak megfelelően a vezető állami gazdasági bürokrácia és az állami nagyvállalati vezetők gazdasági tőkéinek nagy részét átszivattyúzza, döntően külföldi befektetők, kisebb részt a hazai nagyvállalatok számára. ... a külföldi befektetők dominánssá tételével – legalábbis első látásra – a maga gazdasági tőkéjét is veszélyezteti, hiszen korábbi vezető gazdasági pozícióját más szereplőknek adja át. De valójában a tőkeelemek cseréje történik....A késő-kádári technokrácia krémje lemond hazai gazdasági tőkéinek egy részéről azért, hogy egyrészt bővítse a nemzetközi, szociális és kulturális tőkéjét – a szuperstruktúra elismerje és honorálja teljesítményét –, másrészt, hogy egyes tagjai maguk is annak részévé válhassanak, és így hazai gazdasági tőkéiket nemzetközi gazdasági tőkévé konvertálhassák” (kiemelések – V. I., Szalai, 2001, 230.).

Mindez tehát a nemzetállam gazdasági integrációjának erodálódásával járt. Nemcsak azért, mert a privatizációs folyamatban termelési vertikumok és ágazatok (például állattenyésztés katasztrófális visszaesése) estek áldozatául, miközben új zöld mezős beruházások állnak a pozitív póluson. Hanem mert mind gazdaság, mind pénzügypolitikájában, mind külpolitikai nyugatos orientációjában ez a domináns csoport a globális összefüggések hatása alá kerül, annak jegyében hozza meg döntéseit. A gazdasági erőforrások átszivattyúzása a társadalom többségétől egy kisebbség, a gazdasági, politikai és kulturális elit számára történt meg, az eredeti tőkeátcsoportosítás magyarországi folyamatában, a nemzetközi erőviszonyoktól közel sem függetlenül. A viszonylagosan szabadon felhasználható külső erőforrások a kapitalista fejlődés beindításához csekélyek voltak. Ráadásul a nemzeti össztermék, a GDP 1997-ig gyakorlatilag zsugorodott, éppen az átalakulási (tranzíciós) válság hatására. Ezért és ennyiben is az elitek felhalmozását döntően belső erőforrás- és jövedelem-átcsoportosításokkal lehetett biztosítani. Ez – eltérően a klasszikus kapitalizmus kialakulásához vezető eredeti tőkefelhalmozástól – *eredeti tőkeátcsoportosítással ment végbe*. Kárvallottjai hol a társadalmi középrétegek (1994-98 és 2002-2006), hol pedig a társadalom legszegényebb csoportjai (1998-2002) voltak a hazai átalakulásban. Ennek arányait sok tekintetben a kormányzati gazdaságpolitika határozta meg. A magyar elit alternatíva keresése persze korlátozott mozgástérben ment végbe, sok-sok önhibával és társadalmi kárral, de erőforrás korlátos jellegével magyarázható, hogy *a külső tőkebevonás a multik tömeges becsalogatása révén* valósult meg – és pedig a kormányzati váltógazdálkodástól függetlenül – *s ezen szektor dominánssá válását eredményezte gazdaságunkban* (az elmúlt fél évtizedben már exportunk 65-70%-át kitevé). Következtetések levonásával azonban óvatossá kell lenni. A külföldi működő tőke szerepét, negatív és pozitív hatásait ugyanis részletesebben is elemeznem kell, mint ahogy ezt a gazdaságsszociológus Szalai Erzsébet tette. Ezen a ponton közelebb kell jutnom az ökonómiai problematikához.

Érzékeltetésképpen: a Magyar Nemzeti Bank által – a fizetési mérleg részeként – közzétett adatok szerint 2005 első negyedében 1 091 millió euró értékű külföldi közvetlen tőkebefektetés valósult meg Magyarországon, ami 430 millió euróval haladja meg 2004 azonos időszak adatát, és 2001 óta a legmagasabb érték. Részvény, egyéb részesedés és újrabefektetett jövedelem formájában 881 millió eurós, az egyéb (működő) tőkemozgások során pedig 210 millió eurós nettó beáramlás mutatkozott. A nemzeti jegybankok adatai alapján a visegrádi országok között Magyarországra érkezett a legtöbb működő tőke az első negyedévben. A GKM várakozásai szerint folytatódik a kedvező működőtőke-beáramlási

trend, és így 2005-ben (részvény, egyéb részesedés és újrabefektetett jövedelem formájában) 3,5-4 milliárd euró körüli értékű külföldi közvetlen tőkebefektetés történhet Magyarországon.

2005 első negyedévében a legtöbb új, részvénytőke formájú külföldi közvetlen tőkebefektetés Németországból (32 millió euró, 10%), Japánból (30 millió euró, 9,5%) származott. A külföldi közvetlen részvénytőke-tőkebefektetések legnagyobb része (216 millió euró) a szolgáltató ágazatokba – ezen belül is a szállítás, raktározás, posta és távközlés (115 millió euró), a kereskedelem, javítás (51 millió euró) és az ingatlanügyek, gazdasági szolgáltatás (35 millió euró) ágazatokba – áramlott. A feldolgozóiparba 51 millió euró részvénytőke formájú külföldi működőtőke-befektetés érkezett. Az 1990 óta Magyarországra érkezett külföldi közvetlen tőkebefektetések állománya 2005 első negyedévének végén meghaladta az 50 milliárd eurót; ebből 40,2 milliárd eurót a részvény, egyéb részesedés és újrabefektetett jövedelem formájú működőtőke-befektetések, 9,8 milliárd eurót az egyéb külföldi tőkebefektetések tettek ki. *Az egy főre eső magyarországi működőtőke-állomány ezzel változatlanul a legmagasabb a kelet-közép-európai térségben, 2005-ben.* Ha pedig ez így van, akkor ebben pozitívumok is vannak, továbbá a kormányzati törekvéseket is visszaigazolják ezek az adatok.

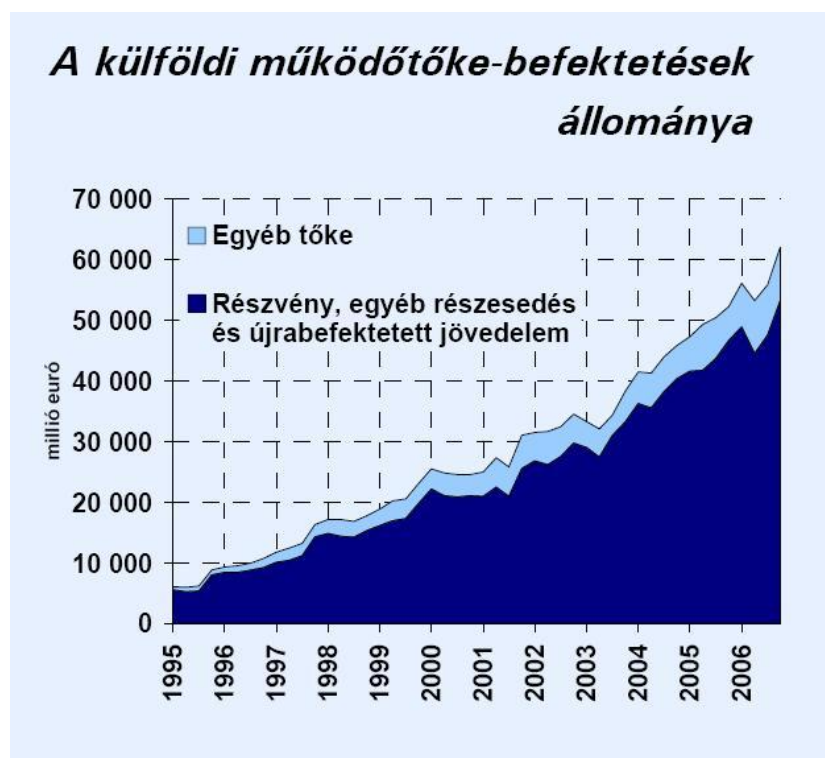
4.4. A külföldi működő tőke (FDI) szerepének vizsgálata az átalakulásban

Működőtőke-befektetésnek (FDI, Foreign Direct Investment) nevezzük, amikor egy külföldi személy vagy cég egy másik országban található produktív kapacitásba fektet be, például egy gyárat épít vagy vásárol. Azonban ez nem feltételez tőzsdei befektetést. Általában a teljes tulajdon vagy annak döntő hányada külföldi cég vagy személy tulajdonában van, de már 10%-os résztulajdon esetén is beszélhetünk működőtőke-befektetésről, mivel már ez is jelentős befolyást eredményez. Hogy miért is olyan fontos az FDI és az ahhoz kapcsolódó jelenségek vizsgálatával és azok közgazdasági hatásaival és hatásmechanizmusának modellezésével foglalkoznunk? A válasz egyszerű, mivel az 1970-es évek óta az FDI a kinyílt világgazdaság legmeghatározóbb hajtóereje!

Az FDI minden más világgazdaságra jellemző makró-mutatónál (világgazdasági termelés, beruházás, világkereskedelem) nagyobb ütemben növekedett az elmúlt néhány évben és az utóbbi évtizedekben egyaránt. 1985 és 1990 között megduplázódott, majd 1990 és 2000 között megháromszorozódott a világ beáramlott FDI állománya, értéke 2000-ben 6147 milliárd dollár volt. A növekedés 2001-ben és 2002-ben is folytatódott, az állomány 2002-re 7123 milliárd dollárra nőtt. Az 1990-es évek második felében, valamint 2000-ben a globális

vállalatfúziók és felvásárlások nagy lökést adtak a külföldi működőtőke áramlásnak. A komparatív előnyök további kiaknázását egyrészt – az országok közötti egyenlőtlen tényezőellátottság, eltérő technológiai feltételek, eltérő fogyasztási szerkezetek valamint újabb profitnövelési lehetőségek teszik lehetővé, melyek végett a multinacionális vállalatok világszerte növelték jelenlétüket, új stratégiai szövetséget fogalmaztak meg és jelentős szerepet vállaltak a feltörekvő piacok, valamint a fejlődő országok privatizációjában. A világméretű működőtőke áramlás felgyorsulása minden szektort érintett 1995-től, de a pénzügyi, a telekommunikációs és az üzleti szolgáltatás szektorokba áramlott legintenzívebben a közvetlen működőtőke. 2000 jelentette az említett folyamatok csúcspontját, majd azt követően a világgazdasági, s ezzel együtt a befektetői környezet általános romlása lefékezte a külföldi működőtőke áramlás dinamikáját.

A fogalomhasználat és az általános trendjellemzők után térnek rá az FDI gazdasági és társadalmi szerepének jellemzésére, magyarországi tapasztalataira. Itt roppantul árnyalt elemzés szükséges, mert igen összetett ok és hatásrendszer pozitív és negatív következményei adódnak. 9 aspektusból, referenciális összehasonlító adatokkal és táblázatokkal dimenzionálom az FDI jelenségét Magyarországon.

6. ábra: A külföldi működőtőke-befektetések állománya Magyarországon

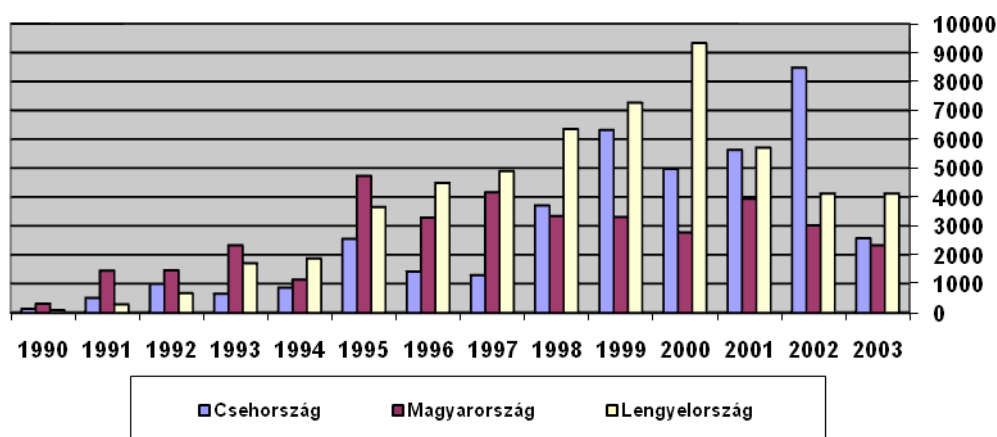
Forrás: GKM (2005)⁴⁷

⁴⁷ GKM (2005) Áttekintés az aktuális működőtőke-beáramlási folyamatokról. 1.o.

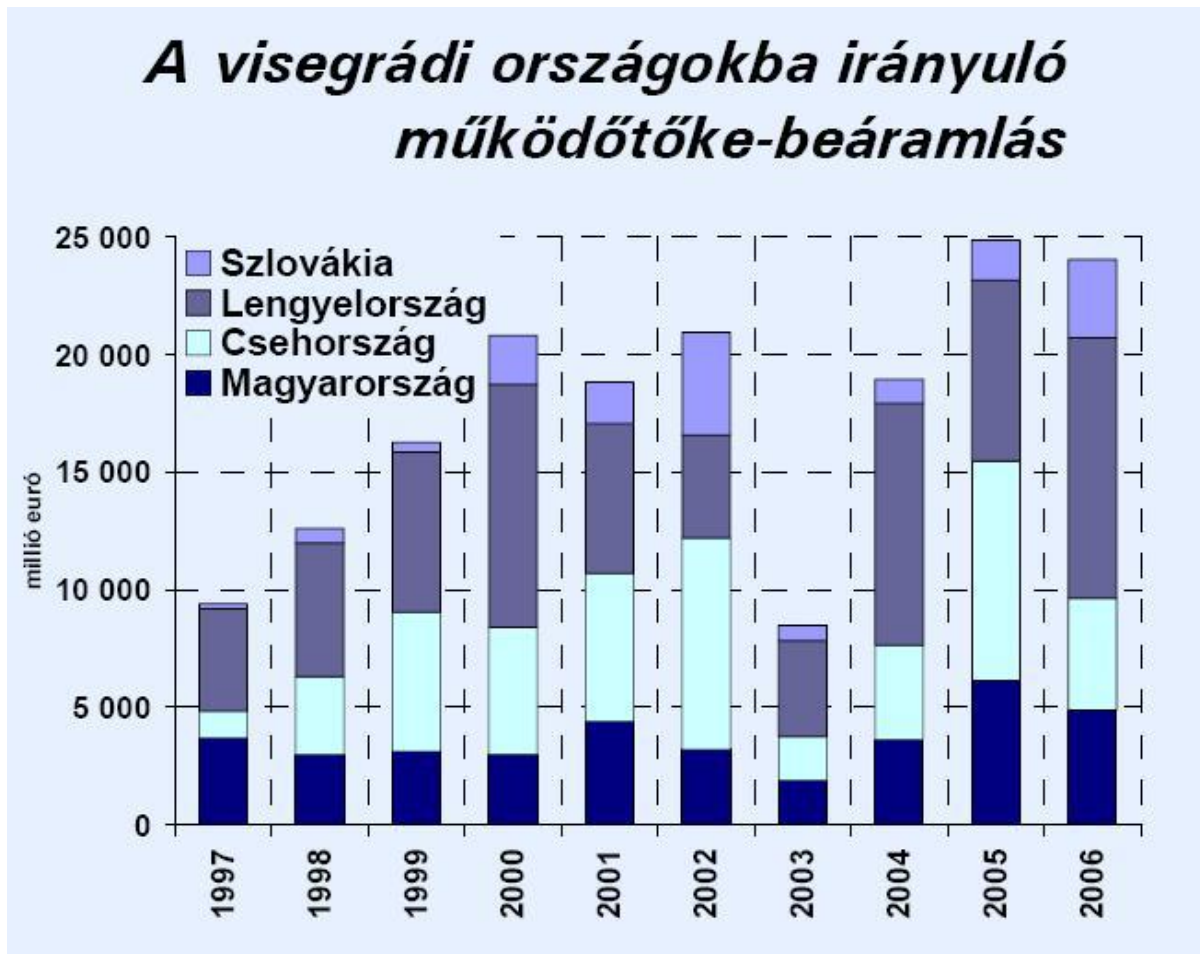
	2001 FDI beáramlás fogadó ország szerint	2000 FDI beáramlás GDP %-ként	2001 FDI kiáramlás anyaország szerint	2000 FDI kiáramlás GDP%-ként
	Millió US\$	százalék	Millió US\$	százalék
Belorusszia	1 412	11.9	18	0.2
Ukrajna	4 615	12.1	129	0.3
ex-Szovjetúnió	21 795	7.7	14 412	4.7
Moldávia	609	35.7	19	1.5
Észtország	3 155	53.2	429	5.2
Cseh Közt.	26 764	42.6	832	1.5
Magyarország	23 562	43.4	4 377	4.5
Minden fejlődő ország (kivéve Kína)	1 786 057	30.6	748 486	13.9

5. Táblázat: FDI beáramlás fogadó ország szerint és FDI kiáramlás anyaország szerint
Forrás: David Lane: Global Capitalism and the Transformation of State Socialism, Table 6.

7. ábra: Csehországba, Magyarországra és Lengyelországba irányuló működőtőke-befektetések 1990-2003 (Millió \$)

Forrás: Csaba László: Fölemelkedő Európa 103.o (statistikai melléklet a 3. fejezethez)

8. ábra: A visegrádi országokba irányuló FDI

Forrás: http://www.gkm.gov.hu/data/cms670842/fdi_2006.pdf

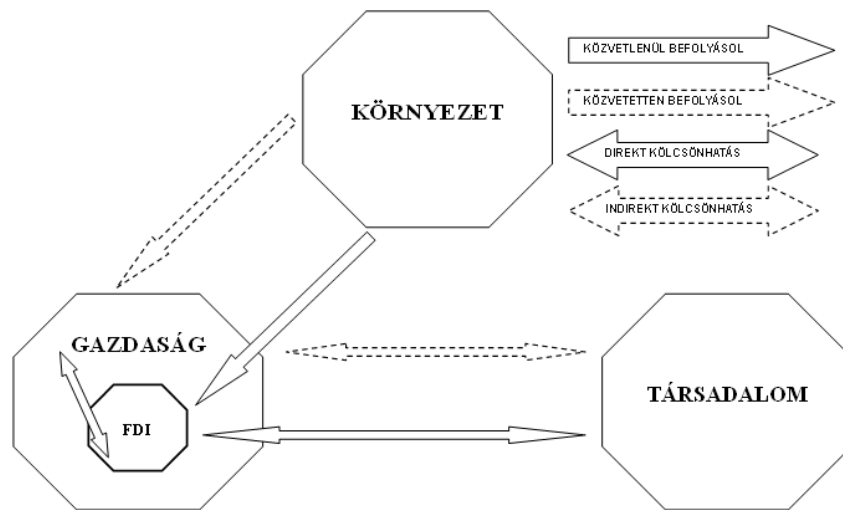
4.5. Az FDI és a környezeti tényezők kölcsönhatása

Magyarország általában vett gazdasági versenyképességének, valamint a magyar életszínvonal növekedésének nagymértékben elengedhetetlen feltétele a külföldi tőke – vonhatjuk le a következtetést az FDI-t dimenzionáló, bemutatott összefüggésekből. Logikailag érvelve: ha egy csapásra mindent kivonnának a magyar gazdaságból – ami persze csak gondolat kísérlet –, kimúlna exportunk kétharmada, visszaesne a termelés és a foglalkoztatás szintje⁴⁸, és romlana a fizetési mérleg. Indirekt mutatja, hogy hazánk vonzóvá tétele a külföldi működőtőke-befektetések számára fontos feladat, amely alapvetően befolyásolhatja a következő évtizedek tartós gazdasági fejlődésének ütemét és irányát. Ezért keresem a tanulmányban a választ, hogy melyik közgazdaságtudományi módszertan képes az

⁴⁸ A KSH 2008. augusztusi adatai szerint 3, 914 millió fős aktív népességről van szó, ami 7,5 %-os munkanélküliségi rátát jelent.

FDI és a kapcsolódó jelenségek tudományos feldolgozására, illetve azok gazdaságföldrajzi modelljének elkészítésére tesz kísérletet.

Az első ábrán modellszerűen bemutatom, hogy az FDI-t, amely a gazdasági rendszer szerves része s azzal szoros kölcsönhatásban áll, egyrészt közvetlenül befolyásolják a környezeti tényezők (kőolaj-kitermelésre alkalmas területek), másrészt a környezet a gazdasági rendszeren keresztül is hatással van az FDI-ra (domborzati adottságok telepítési hatásán keresztül). A társadalmi és politikai tényezők, folyamatok kölcsönhatásban vannak az FDI-al, (képzetségi szint, fizetési igények, gazdaságpolitika), másrészt közvetetten a gazdasági rendszeren keresztül is (például: munkakultúra) kölcsönhatásban állnak vele. Ezt azért fontos bemutatnom, mert a nemzetközi versenyképesség elvont és hamis fogalom, ha nem látjuk, hogy a magyar gazdaság 80%-ban privatizált, tehát *a versenyképesség alanyai közvetlenül a magántulajdonos vállalatok, viszont, közvetve, a gazdasági környezet befolyásolása és a társadalmi és politikai tényezők hatására* – elsősorban a gazdaságpolitika révén – a versenyképesség nivója, szintje *túlmege* ezeken a közvetlen alanyokon.

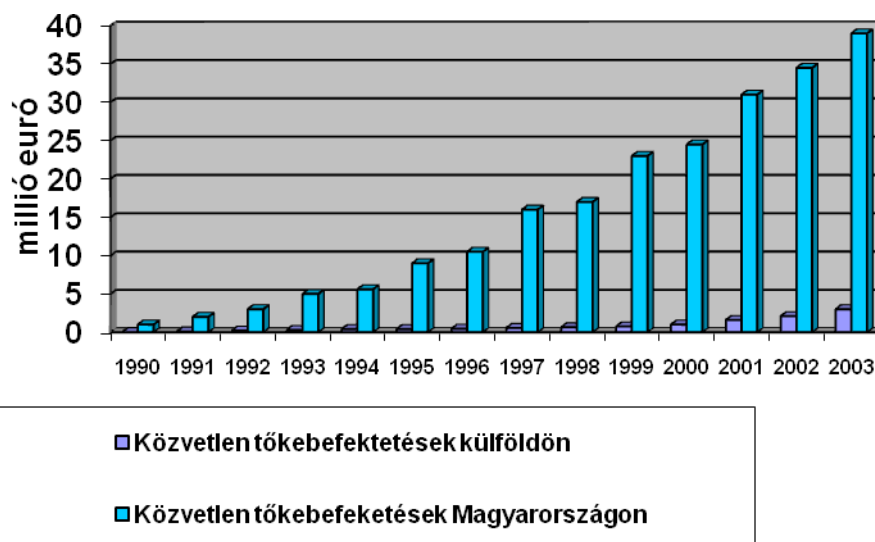
9. ábra: Az FDI kapcsolata a gazdasággal, a társadalommal és a környezettel
Forrás: saját szerkesztés.

4.6. Az FDI és a folyó fizetési mérleg kapcsolata

A fizetési mérleg olyan pénzügyi kimutatás, amely a külfölddel szembeni követelések és tartozások állományát, illetőleg az ezekben bekövetkező változásokat mutatja.⁴⁹

Az FDI a költségvetési deficit finanszírozása tekintetében is nagyon hasznos, bár az utóbbi időben nem finanszírozza a folyó fizetési mérleg hiányát. Az FDI abszolút stock közel van az 50 milliárd euróhoz (48-49 most). GDP-hez viszonyítva valamivel az 50% felett van.

Attól függően, hogy nagyon különböző természetű FDI-ok vannak, a fogadó ország az FDI-ra, mint deficitet csökkentő eszközre, vagy mint olyan "vitaminra" tekint, amely a gazdaság lappangó lehetőségeit felszínre hozza. A GDP adatokat nézve van néhány szektor, ahol lassan beteljesedni látszik a "vitamin" szerep (pl. járműipar, híradástechnika - mobiltelefon).

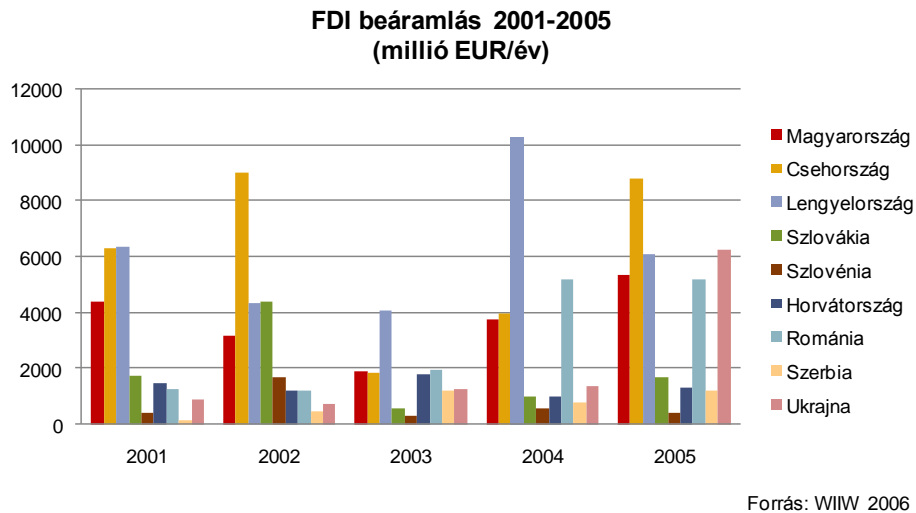
10. ábra: A közvetlen tőkebefektetések állománya a befektetés iránya szerint

Forrás: Magyar nemzeti bank honlapja Közvetlen tőkebefektetés statisztika, Magyarország 1995-2003 (<http://www.mnb.hu/engine.aspx?page=mnbhukiadvanyok>)

⁴⁹ MNB (2005.március 31.) Közvetlen tőkebefektetés statisztika Magyarország 1995-2003 (4.oldal)

4.7. Magyarország, mint az FDI célpontja

Megvizsgálva a külföldi tőkebeáramlást néhány rendszerváltó országban, a következő összehasonlító adatokat ábrázolhatom a vizsgált időszakban:

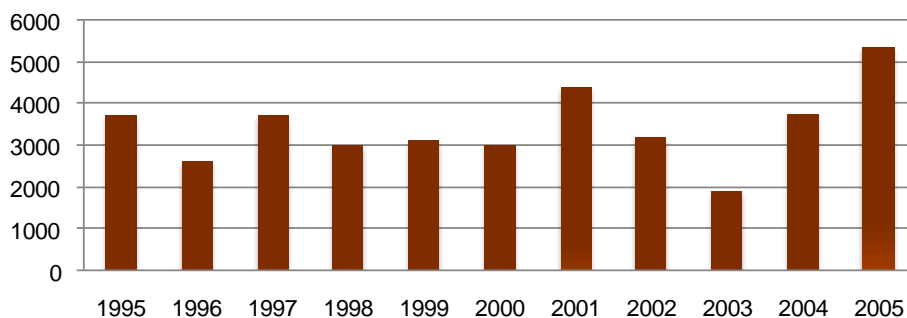
11. ábra: FDI beáramlás alakulása a Közép kelet-európai országokba 2001-2005 közötti időszakban (millió EUR/év)

Forrás: saját szerkesztés a WIIW alapján

Az ábrából kiolvashatóan globálisan Magyarország, Csehország és Lengyelország a legnagyobb külföldi-tőkebevonzással bíró országok. Ha az egy főre jutó FDI-t vizsgálom, akkor a három ország mellé még Szlovénia zárkózik fel. A további öt ország jelentős lemaradása figyelhető meg.

A figyelmet a továbbiakban a Magyarországra beáramló FDI különféle mutatóira, összefüggéseire fordítom.

Éves működőtőke beáramlás Magyarországra 1995-2005 (millió EUR/év)

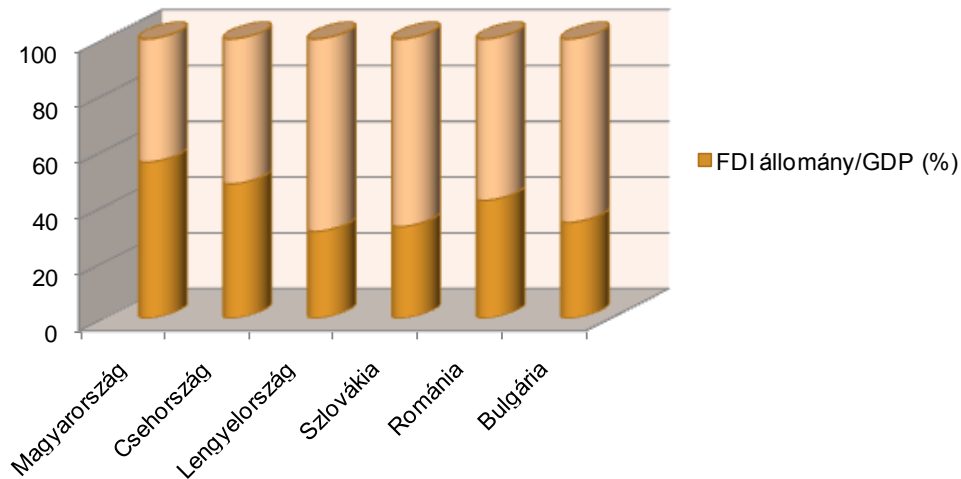
Forrás: GKM

12. ábra: Az éves működőtőke beáramlás Magyarországra 1995-2005 között

Forrás: saját szerkesztés a GKM adatai alapján

A 10 év adata viszonylag egyenletes és jelentős volumenű beáramlást mutat. A minimum értéket a 2003-as 1900 EUR/év, míg a maximumot az 5200 EUR/év jelenti. Megvizsgáltam hat országban az FDI jelentőségét 2005-ben, mégpedig a talán legfontosabb mutató, a GDI %-ra vetítve. Igaz, egy esztendő nem sokat bizonyít, de látható, hogy a legmagasabb %-os értéket a magyarországi adja (55 %).

A működőtőke áramlás alakulása néhány versenytárs országgal összehasonlítva (2005)

ITDH, World Investment Report 2006

13. ábra: Az FDI áramlás alakulásának összehasonlítása néhány versenytárs országgal
Forrás: saját szerkesztés az ITDH alapján

Látható, hogy három visegrádi országban magasabb az FDI %-os jelentősége, mint a 2007 előtt még nem EU tag Romániában és Bulgáriában. Feltehetőleg a csatlakozás változtathat ezen a helyzeten, hiszen a jogharmonizációban történő előrelépés általában kedvező a működőtőke áramlásnak.

Az egy főre eső magyarországi működőtőke-állomány (a GKM forrás szerint) ezzel változatlanul a legmagasabb a kelet-közép-európai térségben. Ugyanakkor ismerek olyan MNB forrást, amelyben Csehország 1998, Szlovénia pedig 2001 után hazánk elé került az egy főre jutó FDI mutatóban. Az kérdés megítélésére vonatkozó adatsorok tehát nem ellentmondás mentesek.

Magyarország vonatkozásában, általánosságban azt mondhatom, hogy a kormányzatok beruházásösztönző politikái kedveztek a külföldi vállalatok befektetéseinek. Ez mind a szocialista-liberális (1994-1998; 2002-2006; 2006-2008), mind pedig a nemzeti-konzervatív

kurzusok (1990-1994; 1998-2002) vezette kormányzatokra áll, bár nem egyforma módszerekkel és mértékben.

Ez a kormányzati hozzáállás pozitív hatásokkal járt az FDI betelepülése szempontjából, ösztönözte a technológiai-modernizációt és jótékonyan hatott a foglalkoztatottság szintjére. Igaz, *azonos technikai, technológiai és üzemszervezési fejlettségi szintet feltételezve* – fejlesztési hatásaiban – nincs különbség a hazai és a külföldi tőke között, attól, hogy az egyik nemzeti, a másik külföldi. A tőke elvileg nem ismer országhatárokat. Két vonatkozásban azonban előnyös, egyben pedig hátrányos helyzetet konstatálhatunk. Az FDI plussz erőforrás, mert a világgazdaságban van bőven, szemben a szűkös hazai befektetői kínálattal, tőkeszegénységgel. Továbbá a nagy külföldi cégek valamivel, 20-30%-al magasabb bérért dolgoztatnak, mint a hazai kis- és középvállalkozások. Negatívum a latba, hogy előzőeknél sokkal kiszolgáltatottabbak a dolgozók. Igen gyakran olyan üzemen belüli állapotok uralkodnak, hogy de facto lehetetlen az, ami de iure megengedett, nevezetesen a szakszervezetek megszervezése. Ezzel lehetetlenül a hatásos munkavállalói érdekvédelem.

Ugyanakkor a kis-és középvállalkozások hátrányos helyzete nemcsak fennmaradt, hanem erősödött is. Néhány elszórt példától eltekintve ezen hazai cégek beszállítói integrálása elmaradt, nem váltotta be az ehhez fűzött reményeket. A multik onnan vásárolnak beszállítóiktól, ahol ugyanazt a használati értéket és mennyiséget olcsóbban kapják meg, s nincsenek tekintettel a telephely ország iparának gyámolítására. Sőt, gazdasági függés révén még akkor is profitot vonnak el a hazai beszállítóktól, amikor látszólag jó kapcsolat alakult ki velük. Ennek tipikus példája az, amikor a „*just in time*” beszállítói rendszerrel a kicsikre hárítják a raktározási költségeket.

4.8. Az endogén és exogén tényezők

A neoklasszikus növekedési elméleti modell szerint a közvetlen külföldi tőkebefektetések nem befolyásolják a hosszú távú növekedés ütemét. Ez érthető, ha figyelembe vesszük a modell feltételeit, amelyek a következők: 1.) konstans skálahozadék 2.) az inputok csökkenő határterméke, 3.) az inputok közötti pozitív helyettesítési rugalmasság és 4.) tökéletes verseny.

Az FDI exogén növekedése az egy főre eső tőke mennyiségét növeli, de ez a feltételek miatt csak ideiglenes lehet, hiszen a tőke csökkenő megtérülése határt szab ennek a

növekedésnek. A neoklasszikus modellben a tőke növekedése akár korlátlanul is folytatódhat, csak a modell belső struktúrája miatt alkalmazkodik ez a létszám állandónak feltételezett üteméhez, mert a tényezők teljes kihasználtságát tételezi fel. Az FDI a hosszú távú növekedés ütemét két exogén tényezőre gyakorolt hatásán keresztül befolyásolhatja: az egyik a technológiai fejlődés, a másik pedig a foglalkoztatott munkaerő mennyiségének változása.

Ebben az elméleti keretben a beruházás, és így az FDI – a kutatás-fejlesztésen (K+F) vagy a humántőkére gyakorolt hatásán keresztül – befolyásolhatja a növekedés ütemét. Még ha a tőke és a leányvállalatok megtérülése csökkenő is, az externáliákon keresztül hathat az FDI a növekedésre. Ilyen lehet egyrészt a helyi gazdaságba a leányvállalaton keresztül „kiszivárgó” tudás (szervezeti formák, a humántőke minőségének javítása, az állótőke minőségének javítása), másrészt helyi vállalatokkal való különféle kapcsolatain keresztül érkező hatások (vegyes vállalatok, technikai-technológiai kapcsolatok, technológiatranszfer, megrendelések, köztes termékek eladása, piacra jutás, finanszírozási feltételek javulása, a leányvállalatok jelenléte révén keletkező intenzívebb verseny, stb.). Ezekon a tényezőkön keresztül egyrészt a leányvállalat, másrészt a kapcsolódó vállalatok termelékenységére nő meg a fogadó gazdaságban. A technológiatranszfer és a helyi tovaggyűrűző hatások létezése megakadályozza, hogy a tőke határtermelékenysége csökkenő legyen, ugyanis a tőkeállományt folyamatosan növeljük, de a csökkenő hozadékok ennek ellenére érvényesülnek, csak a magasabb tőkemennyiség miatt nem csökken a termelés és így lehetővé teszi a hosszabb távú, endogén tényezők által generált magasabb rátájú növekedést. A technológiatranszfer hatása jelentkezik a termelékenység javulásában, az ipari szerkezet átalakulásában, K+F-kiadások növekedésében, az export (és az import) szerkezetének átalakulásában, a humántőke-állomány változásában. Tehát annak, hogy az FDI a fogadó gazdaságra pozitív hatást gyakoroljon, egyik feltétele, hogy ezek az externáliák létezzenek.

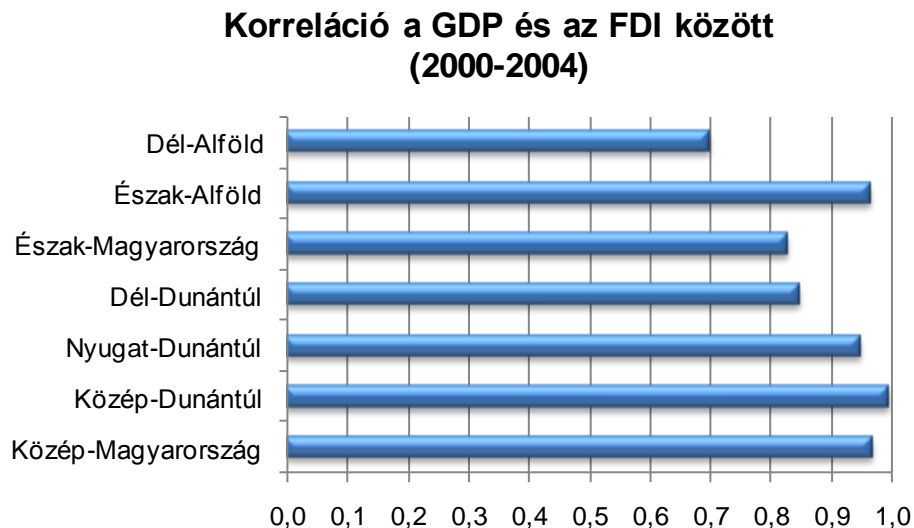
Az egyes elméleti irányzatokban különbözik a közvetlen külföldi tőkebefektetéseknek a gazdaság növekedésére gyakorolt hatása. Ezt tekintve a kevés, kimondottan az FDI-nak a növekedésben játszott szerepével foglalkozó empirikus tanulmány eredményei sem egyértelműek. Sok esetben a több országot felölelő elemzések a gazdasági növekedés és az FDI közötti kapcsolatot nem mutatják szignifikánsnak/ pozitívnak (pl. de Mello (1999), Crankovic és Levin (2000), Lipsey (2000)). Az egyik legfontosabb „ellenpélda” Borensztein, de Gregorio és Lee (1998) elemzése, amely megmutatja, hogy az FDI hatása *pozitív lehet a gazdasági növekedésre, attól függően, hogy a fogadó gazdaságban milyen a humántőke szintje, milyen a tőkeabszorpció kapacitása*. Ha a humántőke minősége meghalad egy

küszöbértéket, (amelyet a középfokú oktatásban résztvevők arányával mérnek), akkor a közvetlen külföldi tőkebefektetések jelentősen emelhetik a növekedés ütemét.

Hasonló eredményre jut Hermes és Lensink (2000), akik a fejlődő országokat vizsgálva arra a megállapításra jutottak, hogy nemcsak a humántőkének, hanem a pénzpiacoknak is el kell érniük egy meghatározott fejlettségi szintet. A pénzpiacok szerepét hangsúlyozza ebben a tekintetben Alfaro, Chanda, Ozcan és Sayek (2001) is. Az átalakuló országok esetében az 1990 és 1998 közötti időszakra Campos és Kinoshita (2002) azt találta, hogy az FDI hatása pozitív és szignifikáns a gazdasági növekedésre. Ezzel megerősíteni érezték Borensztein, de Gregorio és Lee (1998) eredményeit, hangsúlyozva, hogy az átalakuló országokban a humántőke minősége átlépi azt a küszöböt, ami ahhoz szükséges, hogy az FDI gazdasági növekedésre gyakorolt pozitív hatása érvényesüljön.

Saját szerkesztésben bemutatom a GDP és FDI közötti korrelációs kapcsolatot Magyarországon, és pedig regionális bontásban:

14. ábra: Korrelációs kapcsolat a GDP és az FDI között regionális bontásban

Igaz, ekkor a mérvadó (1,0) Közép-Dunántúli régióhoz képest a különbségek csak tizedszázados eltérésekben jelentkeznek, de eszerint a mutató szerint is Dél-Alföld, Észak-Magyarország, Dél-Dunántúl a legkevésbé fejlett.

4.9. Termelésorientált befektetések közgazdasági tényezői és modelljei

Hoover szerint a három alapkőve a telephelyválasztásnak a természeti erőforrások, a térbeli koncentráció gazdaságossága illetve a szállítási és kommunikációs költségek. Ilyen tényező a szállítási költség, illetve ennek optimalizálása a szállítandó áru vagy nyersanyag jellegzetességeivel összhangban. Thünen alakított ki erre egy elméletet, hogy hogyan optimalizálhatóak a különféle termelési szektorok földrajzi elhelyezkedése a városhoz viszonyítva (Thünen-gyűrű).

Egy másik lényeges tényező a nyersanyag lelőhelyek helyzete, illetve a nyersanyag és a késztermék szállítási költségének viszonya. Weber által kidolgozott elmélet próbálja megválaszolni, hogy ezen szempontok alapján hogyan lehet az optimális helyszínt megtalálni egy ipari termelést végző gyár számára.

A történelmi komponensek a település történetéből adódó előnyök (Miknisch), például a kedvező adottságok (pl. folyók) miatt régebben elért fejlettségi színvonal, amelynek eredeti kiváltó oka mára már jelentéktelen, de az általa elért szint jelentős tényező.

Mobil termelési faktorokkal dolgozik az Exportbázis-koncepció, amely Keynes-i multiplikátor elv alapján azt állítja, hogy az a régió, amelynek termelési struktúrája az exportcikkekből nagyobb arányban részesül, kedvező fejlődéspotenciállal rendelkezik.

A munkaerő is jelentős tényező, a magasan képzett munkaerő mobil, míg a kevésbé képzett munkaerő helyhez kötöttebb, amely a termelés jellegéből adódóan különböző mértékben befolyásolja a helyválasztást. Például a Szilikon-völgy tipikus példája a szakmailag képzett munkaerő mobilitásának.

A neoklasszikus elmélet nem alkalmas az FDI helyszínválasztásának elemzésére, előrejelzésére, mivel túl sok racionálisan kalkulálható állandóra építenek. Azonban példaként szolgálhatnak egy evolúciós közgazdasági modell kialakításához, amely képes főbb összefüggéseiben és eredményében megfelelni a dinamikusan változó valóságnak, amelyben szerephez jut a cselekvőknek folyamatos korrekciós képessége, amivel a viszonylagosan stabil feltételekhez alkalmazkodni tudnak. Az evolúciós felfogásnak az uralkodó közgazdaságtantól megkülönböztető jellemzője, hogy a gazdasági változást, fejlődést endogén módon írják le, a gazdasági szereplők fő magatartási, döntési szabályából megkérdőjelezzik az optimalizáció elvét, és a hangsúlyt nem egyensúlyi helyzetek vizsgálatára fektetik. Az evolúciós közgazdaságtan elveti az optimalizáló elvet, mint ahogy a piaci szereplők tökéletes informáltságát is. A piaci szereplők nem tökéletességre, hanem megelégedésre, a piaci versenyben maradásra törekszenek, hosszú távra gondolkodnak. A szelekciós, adaptációs

(alkalmazkodási) és innovációs folyamatokon keresztül valósul meg a piaci verseny, amely biztosítja az alkalmazkodás által meghatározott gazdasági növekedést.

4.10. Az FDI térbeli hatása

Az FDI jelentős gazdasági tényező lehet egy adott régióban és így hatásai is meghatározóak a térségre. Ennek az összetett jelenségnek a vizsgálatára elsősorban és reálisan az evolúciós megközelítés alkalmas, hiszen számos komplex összefüggésből álló lánc eredménye a kézzelfogható gazdasági eredmény. A tanulmányomban terjedelmi korlátok és a téma bonyolultságából fakadóan természetesen ezeket pusztán vázlatos szinten fejtem ki.

Már a működőtőke-befektetés még tényleges megérkezése előtt is hatást gyakorol a régióra, hiszen a befektetés gazdasági előnyei miatt mára számos térség tudatosan próbálja a lehetőségekhez képest optimalizálni a feltételeket és elhárítani az akadályokat. A vállalatok az alábbi érveket említették leggyakrabban a befektetés döntő indokaként: nyitott gazdaság, az ország gazdasági felkészültsége, piacbarát bankszféra, a környező országokhoz viszonyítva a legfejlettebb *infrastrukturális adottságok, olcsó és képzett munkaerő*. Ezek közül ebből a szempontból az utolsó kettő jelentős, hiszen ezeket könnyebb regionálisan befolyásolni, míg a többi elsősorban gazdaságpolitikai országos tényezőktől függnék és közvetlenül nem befolyásolhatóak kellő idő alatt és kellő mértékben egy adott térség által.

Az infrastrukturális adottságok fejlesztése már önmagában is jelentősen javítja a régió gazdasági versenyképességét, amellett, hogy pozitív irányba befolyásolja az esetleges FDI beáramlás lehetőségét. Az így kialakult infrastruktúra pedig nem csak a megérkező FDI számára előnyös, hanem az FDI által áttételesen okozott fellendülést meglovagoló egyéb szektorok dinamikusabb fejlődését is segíti.

A képzett munkaerő kitanítatása bár hosszú távú befektetés, de nem csak a megérkezett FDI számára jelent szakmailag képzett munkaerőt, hanem a régió más helyi cégei számára is, amelyek hatékonysága illetve versenyképessége ettől jelentősen megnövekedhet.

Levonhatjuk a következtetést, hogy a tényleges befektetés előtt az FDI becsábításának érdekében tett erőfeszítések is jelentős pozitív hatással vannak a régió gazdaságára. Azonban milyen hatás várható magától az FDI megérkezésétől?

Az FDI hatására számos szektor fellendül és a befektetés központjához közeledve egyre nagyobb pozitív hatást gyakorol a térség földrajzi adottságára. A különféle beszállítók a szállítási költségek csökkentése érdekében közel telepednek le, létesítenek telephelyet, az

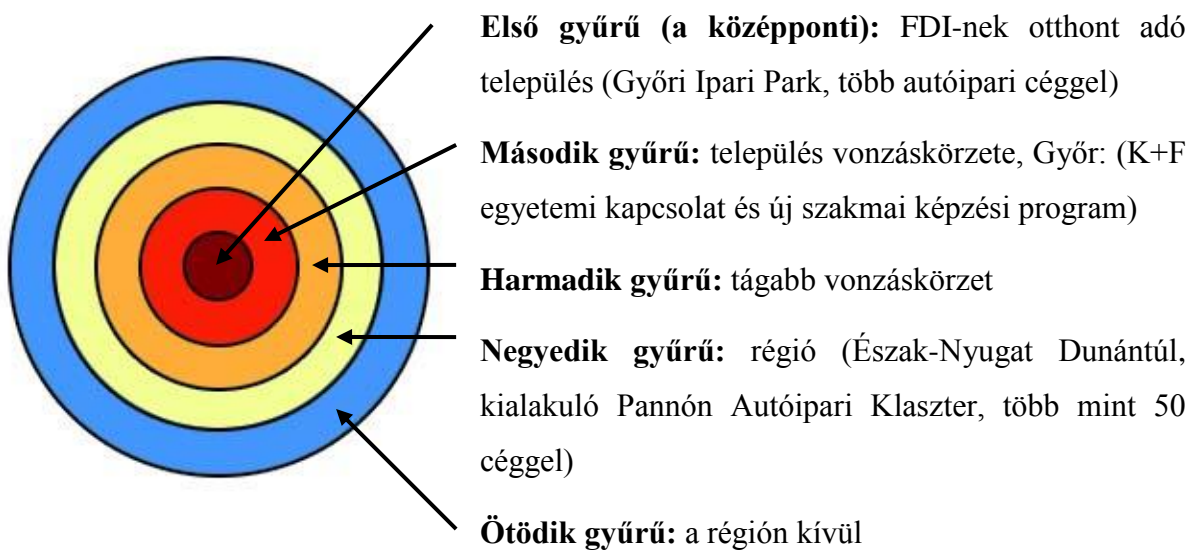
FDI-hez, az ezeket a vállalatokat és a munkaerőt kiszolgáló más szolgáltatók szintén fizikai közelséggel tudják növelni a profitjukat. Így érdekes módon gyűrű jön létre az FDI körül, amelyek csökkenő mértékben részesülnek a befektetés előnyeiből. Ez a gyűrű földrajzilag nehezen körülhatárolható, bár határozottan észlelhető.

4.11. Az FDI területi hatásának egy lehetséges modellje – és a Győri Ipari Park esete

A fentiekből levont következtetések alapján egy egyszerű modellben ábrázolhatjuk az *FDI gazdaságföldrajzi hatását*. A modell alapjául a Thünen-féle telephelyelmélet szolgál. Természetesen ‚tisztá formájában’ csak más tényezők figyelmen kívül hagyásával érvényesek az alábbiak, hiszen két FDI kölcsönhatása is torzítja a modellt, míg a meglévő gazdasági tényezők illetve objektív földrajzi tényezők szintén jelentősen módosítanak. (Ugyanakkor de facto életszerűtlen egyetlen település egyetlen betelepülő külföldi cégét keresni). A modell középpontja maga a település, amelynek körzetébe az FDI települt. Természetesen itt a legnagyobb a gazdasági hatása, hiszen a munkások nagy része itt él és költi el a fizetését, az adók egy része ide folyik be, számos beszállító és szolgáltató itt rendelkezik telephellyel stb.

A Győri Ipari Parkban – amely 5 km-re fekszik a város centrumától és 3 km-re az M1-es autópályától (Bécs, Budapest, Bratislava relációkkal) és 126 hektár területű, több FDI betelepülés történt. 2002 –ben 31 cég 32 telephelyével működött ez az ipari park, „zöldmezős” beruházásként, a városi önkormányzat 1991-es jó döntése nyomán. Kiemelten vizsgálható az Audi AG esete. A közművesített, közlekedési szempontból jó fekvésű, szakképzett munkaerővel rendelkező város és közvetlen környezete ezért vonzotta a német céget. Több mint száz potenciális helyszín után döntött Győr mellett, ahol egy kitűnő adottságú, félkész, százezer négyzetméteres alapterületű csarnok állt rendelkezésükre. Itt szerelik össze az Audi TT Coupéket, Roadstrereket és a különösen népszerű személygépkocsit, az A 3-asokat. *Közvetlenül* majd ötezer dolgozót foglalkoztatnak az Audinál. További ezreket pedig a direkte neki *bedolgozó* cégek (például VAW Alumíniumtechnika Kft, Erbslöh Hungária Kft, vagy a cég elektronikai fejlesztéséhez kapcsolódó KME és TIPA Kft), illetőleg Audinak szolgáltatók (például motorfejlesztő központ) jelentenek. A kilencvenes évek elejétől máig a gyártelep jó kétszeresére nőtt. Jelentős, hogy a száz éves Rába-gyár is jelen van a Járműipari Holding Rt. Formájában, méreteiben jelentősen karcsúsodva, de mégiscsak átvészelve az iparágban jelentkezett tartós

recessziót. A szintén hagyományos a győri textilipar is jelen tud lenni – az ipari parkban tevékenykedve – a piac bizonyos szegmenseiben. A második gyűrű a város vonzáskörzete, ahonnan számos munkavállaló, (példánkban több ezer), nap, mint nap ingázik, illetve a nagyobb területigényű beszállítási tevékenységek telephelyei, termelési létesítményei. A harmadik gyűrű a város tágabb vonzáskörzete, a csak áttételesen kapcsolódó beszállítók (a beszállítók beszállítói), vagy az olyan beszállítók, akik olyan nagy területigényű vagy helyhez kötött termelést végeznek, amely a szállítási költségek ellenére csak itt lehetséges vagy gazdaságos. Itt már az FDI hatása kevésbé érzékelhető. A negyedik gyűrű maga a régió, ahol a gazdasági hatás meglehetősen közvetett, többszörösen áttételes. Példánkban ez az Észak-Nyugat Dunántúl három megyéjét jelentheti (de átnyúl Esztergom révén Közép-Magyarország területére is). Végül az ötödik gyűrű azokat a beszállítókat foglalja magába, amelyek valamely speciális terméket állítanak elő, amelyet a nagy távolság ellenére a különleges termelési feltételek vagy az egyszerű szállítás miatt gazdaságos a régió kívülről behozni. (Példánkban a Ferihegy-Schwehát-Pozsony, maximum 130 km-távolságú háromszögben igen kedvező légi közlekedéssel).

15. ábra: Thünen-gyűrű és konkrétizációja Győri Ipari Parkra⁵⁰

Az FDI pozitív hatásainak tartóssága ugyan számos elmélet szerint kétséges, azonban más, modern elméletek képesek rámutatni az FDI hasznosságára, de azt, hogy ez a hasznosság

⁵⁰ Ábra: saját szerkesztés (az adatok forrása: Győr, az európai fejlődés városa Győr Megyei Jogú Város Városépítési Irodájának Kiadványa, 2004., illetve Grosz András: Az autóiipari koncentráció és klaszteresedési folyamat az Észak-Dunántúlon, 2002.).

mennyi ideig áll fenn, valóban elég nehéz mérni (ti. mihez képest?), mégis valószínűleg gyakran alulbecsülik.

Megállapíthatom azt is, hogy területiség kérdése nem új a közgazdaság számára, de csak az utóbbi időben jött létre az igény a területi elméletek egyesítésére más közgazdasági elméletekkel. Az igény megjelenésének oka, a komplex gazdasági összefüggések leírásának és előrejelzésének szükségessége. A régiók, mint gazdasági alapegységek belső viszonyai, és viselkedésük leírása nagyban hozzájárulhat a világgazdaság változásainak pontosabb előrejelzéséhez. Ezeknek a jelenségeknek a megértése azonban, a klasszikus közgazdaságtan által nyújtott módszertannal nem lehetséges, mely szerint a tőke és a munka ellentétes áramlásának és a piaci mechanizmusoknak a segítségével a régiók közelednek egymáshoz. Járható útnak látszik viszont az evolúciós megközelítés alkalmazása, szemben a sok állandót használó elméletekkel. Alátámasztva azt a tényt, hogy a régiók fejlődésbeli különbsége a munka, tőke arányának, valamint a technológiának a következménye. A tudás és a technológia endogén tényezők, melyek a térben lokalizálódnak, koncentrálnak és ezáltal a régiók fejlődésbeli, termelékenységbeli különbségei állandósulnak.

5. A régiók kiemelt szerepe a gazdasági növekedésben

„A határ elválaszt és összeköt. Elválaszt területi egységeket, kultúrákat, nemzeteket, gazdaságokat, de össze is köt, hiszen közös érdekeket alakít ki, összefogást szorgalmaz, új erőforrások aktivizálását segíti elő, s eddig nem ismertlehetőségeket nyithat meg”⁵¹.

5.1. A régiók szintjei és jelentőségük

A terminológia meglehetősen sokfélesége (régió, regionalizmus, regionalizáció, területfejlesztés stb.) következtében, és párhuzamos használatuk mellett, gyakran jelentésbeli zavarok adódnak. A túl sok szerző, túl sokféleképpen alkalmazott fogalomhasználata félreértések forrása. Ezért kerülendő a fogalmak közötti bizonytalan csúszkálást, tegyük egyértelművé az itt lévő szinteket, tehát az eltérő jelenségeket megmutató jelentéseket (tartalmakat).

A *nemzetállami szint fölötti* képződményeket el kell ugyanis választanunk a nemzetállamon *belüli* szintek kérdésétől. Nézzük előbb a szupranacionális síkot. A mai világgazdaságban ugyanis több olyan integrációs forma is kialakult, amelyeknek - legalábbis némely vonatkozásukban – nemzetek feletti komponensei vannak. Az EU, az NAFTA országok szövetsége (Egyesült Államok, Kanada és Mexikó alkotta szabadkereskedelmi rendszer) és a dél-kelet ázsiai térség integrációja a három legjelentősebb. Mindhárom az államközi rendszer háttérbe szorulásának vagy egyenesen elsorvadásának bizonyítéka, s mindháromnak nagyon jelentős gazdasági felhajtó erői vannak. Éppen e térségek világgazdasági versenyképességének fenntartásában, integrációs formájuk által biztosított előnyök - munkamegosztásos, piaci- és kereskedelmi kapcsolatok, monetáris politika – védelme érdekében.

Igaz, a NAFTA-n belül az USA-nak kiemelkedő a szerepe, mert talán csak Kína mellett, az egyetlen olyan talpon maradt nemzetállam a globalizációs folyamatban, amelyik hegemoniája jóvoltából őrizheti nemzetgazdasága és szövetségi állama egységét. Erőfölénye következtében uralja a másik két hatalmas területű, szomszédos országgal kötött

⁵¹ Rechnitzer J.: Határ mentiegyüttműködések Európában és Magyarországon, MTA RKK 1999

szabadkereskedelmi terepet is. Lester Thurow *The Future of Capitalism* (1997) c. könyvében taglalta annak okait, hogy az USA hosszútávon fennálló külkereskedelmi deficitje voltaképpen egyfajta belső fogyasztást ösztönző keynesiánus keresletösztönzés, amit az USA azért tehet meg – és mások ezt általában nem tehetik – mert különleges helyzetével rá tudja kényszeríteni fő kereskedelmi partnereit (Kína, Japán, Németország) külső eladósodása finanszírozására. Ezzel mintegy saját problémáit, válságjelenségeit át tudja hárítani a világgazdaság más szereplőire. A dollár világpénz funkciója és tartalékvaluta szerepe, továbbá az amerikai állam katonai és gazdasági ereje nélkül ezt aligha tehetné meg. De a világgazdaságot behálózó transznacionális vállalatai és kutatás-fejlesztési fölénye nélkül – amit a csúcstechnológiák kikísérletezésével és alkalmazásán keresztül tud elérni – aligha tudna a globális játéktér fő haszonélvezőjévé válni. Ebben is kimutatható szerepe van tehát a humán-tőkének (K+F formájában).

„Az EU regionalizmusa 1993, a maastrichti uniós szerződés után is két összetevőből áll: integrációja I. pillérét képező szupranacionális elemből (Montánunió, Euratom, EGK), melyek a Római Szerződésben (1957) meghatározott célok, a gazdasági egység megvalósulása után már gyengíthették a nemzetállamok fölötti Főhatóságok erejét, és előtérbe állíthatták a szubszidiaritás elvét,⁵² továbbá a nemzetállami cselekvéseket összehangoló II. (Kül- és Biztonságpolitikai) és III. pillérből (Bel- és Igazságügyi, ami 1997-től módosult Rendőri és Jogi Együttműködésre, mert az igazságügyi joganyag felértékelődött, s nagyrészt átkerült az I. pilléres együttműködésbe). A II. és III. Pilléres együttműködéssel az EU a kormányközi együttműködésben megvalósuló integrációs technikát állította előtérbe. Az EU-t nemzetállamok közötti és feletti komponensek alkotják tehát, amelyeket nem szabad összekevernünk az Unió belső régióival – például: Alpok-Adria vagy Katalónia stb. régiói – amelyek a nemzetállami szintek alatt fungálnak” – írja Szigeti (2005, 148.).

Jellemzéséből jól kiolvasható, hogy az állami-politikai szervező elv ebben az integrációs típusban is szerepet kap, szorosabban az I. pilléres, és lazábban a kormányközi együttműködés formájában. Éppen ebbe áll polárisan ellentétes oldalon a harmadik nagy nemzetek feletti regionális integrációval. A délkelet-ázsiai térség ugyanis sajátos történelmi,

---

⁵² A szubszidiaritás elve alapvetően azt jelenti, hogy minden döntés azon a szinten szülessen, ahol a legtöbb információ áll rendelkezésre a megalapozott döntéshez. Kerülendő, hogy felcsússzanak az ügyek nemzetek feletti döntési szintekre, ha ez indokolatlan. Ennek az elvnek a jogforrási vetülete az az uniós szerződésben lévő álláspont is, hogy a tagállamokat közvetlenül kötelező jogforrást, rendeleti szabályozást *csak akkor* kell kiadni, ha direktíva (irányelv) útján, tehát a nemzeti hatóságok és jogrendszer közegébe történő átültetés, harmonizálás révén *nem* megoldható az elérni kívánt cél, jogi állapot, eredmény.

és elsősorban gazdasági-kereskedelmi, de hangsúlyozottan nem hatalmi-politikai egység⁵³. Giovanni Arrighival vilárendszer kutatóval szólva, a közvetlen külföldi tőkebefektetések célállomásául szolgáló térség – amelyben a beruházások különösen az 1970–1980-as évek óta meredeken emelkedtek, különleges súlyú és tulajdonságokkal bíró régióvá avatta: a térség országhatárokon átívelő üzleti vállalkozásai jogilag független egységek informális (nem hivatalos) hálózatára támaszkodnak, amelyekben a japán termelő és kereskedelmi cégek náluk honos szerződési/alvállalkozói rendszere e regionális üzleti hálózatok létrehozásában jól kiegészült a tengeren túli kínai üzleti diaszpóra tevékenységével. Utóbbiak legújabb kori felfutása és terjeszkedése szorosan összefügg a Kínai NK negyedszázada tartó, óriási méretű gazdasági növekedésével és a világpiacon visszatérésével (Arrighi, 1996, 181-182 és 192.o.).

A regionalizmus tehát világgazdasági szintű jelentőségre tett szert, s ebben a nemzetállamok közötti és fölötti interakciók egyaránt összekötő kapcsolatot képeznek.

A nemzetállamon belüli regionalizáció jelentéseinek aspektusait a következő felosztással mutathatjuk meg (Ferencz, 2005, 201-211.), itt elsősorban a magyar társadalom helyzetét szem előtt tartva:

- területfejlesztési regionalizáció
- regionalizáció az államigazgatásban (hatásköröknek a megyétől a Regionális Közigazgatási Hivatalok, a deko szervek felé történő telepítése)
- a regionalizációnak a választott, középszintű önkormányzati képviselő testülettel és önkormányzati igazgatással kapcsolatos összefüggései (a megyék rovására vagy helyett).

Más oldaláról kifejezve: egyfelől a területfejlesztést jelenti a regionalizáció, keresve ehhez a legmegfelelőbb integrációs szintet adó térszerkezetet, másfelől pedig középszintű igazgatási-politikai egységet jelent. Utóbbi annak megfelelően osztódik ketté, hogy a magyar közigazgatás két részből áll: államigazgatásból és önkormányzati igazgatásból. Az önkormányzatok pedig a helyi hatalomgyakorlásnak olyan autonómiával rendelkező szervei, amelyek a magyar államszervezetben a hatalommegosztás rendjében a központi hatalom ellensúlyát képezik. Ezért itt a választott, tehát az adott terület választópolgárai által létrejött önkormányzati közösségnek kell politikailag irányítania azt az apparátust, amelyik a területen ellátja az igazgatási feladatokat. Rechnittzer felfogásában a régiók fejlesztése éppen azt jelenti, hogy az erős központosítással és az 1000 éves megyerendszerrel szemben, beinduljon

---

⁵³ Szerepet kap ebben a *patrimonializmus* (tradicionális kapcsolatok úr és szolgája közötti akár rendies, akár familiáris formában), a *kvázi-államiság* (Japán, Dél-Korea csökkentett függetlenségével) és a *városállami lét* (Tajvan, Szingapúr, Hong-Kong) is

egy olyan decentralizáló-demokratizálódási folyamat, amely nem az ágazati, hanem a területi elvhez kapcsolódik, azt prioritálja, annak új felhajtó erőket adó optimalizációját keresi.

Sajnálatos módon, hiába történtek korábban is és ma is jelentéktelennek sem nevezhető erőfeszítések a középszintű önkormányzati régiók kialakítására, ezek a politikai váltógazdálkodásban, a 2/3-os törvények fogságában, nem igazán jutottak előre. A középszintű államigazgatási régiókat 2006-ban ugyan bevezette a Gyurcsány kormány. Ezek stabilizálódását azonban veszélyezteti, hogy az Alkotmánybíróság alkotmányossági problémákat mutatott fel egyik 2007-es, erre vonatkozó döntésében. A középszintű igazgatás szerveit ugyanis a kormányrendeletek szintjén is meg lehet állapítani, azonban ezen szintek törvényességi ellenőrzésének jogi meghatározása már csak törvényi szinten alkotmányos. Ehhez pedig a kétharmados támogatottságra lenne szükség, amivel nem rendelkezik a jelenlegi kormányzat. Nagy kérdés, hogy mi lesz így a középszintek törvényességi ellenőrzésével, amelyet alkotmányosan nem láthatnak el a jelenlegi Regionális Közigazgatási Hivatalok.

A nemzetállamon belül keresett optimális térszerkezeti képződmények (kistérségi társulások és középszintű régiók) keresésére, az alábbiakban, empirikus tények, adatok figyelembevételével térünk vissza.

Megjegyzendő az az összefüggés is: a „regionalizáció” fogalom használata nemzetközi szinten egészen mást jelentett, mint egy nemzetben belül. A tagállamok és az unió közötti hatalommegosztási (feladat- és hatáskör megosztás értelmében) relációban a fogalom igencsak releváns volt, de a 25-ök, majd pedig 2007-től a román és bolgár csatlakozás után a 27-ek Európájában éppen az figyelhető meg, hogy „visszaerősödnek a nemzetállamok, és saját régióikkal szemben újra pozíciót szereznek” Ennek oka, hogy a sok csatlakozó tagállam (2004-es tíz, plussz 2007-es kettő) után a Bizottság úgy döntött: még egy olyan nagy ország esetében, mint Lengyelország, ahol pedig választott önkormányzati régiók vannak, nem foglalkozik külön velük, hanem a nemzetállammal, mint releváns egységgel. (Pálné, dr. Kovács Ilona, 2005, 25.).

Az üzleti tudományokon (business economics) belül a stratégiai tervezés egyik kiemelkedő egyénisége, a már bemutatott Michael Porter, a globális iparágak vállalatainak versenystratégiáit elemezve a lokális, regionális üzleti környezet kiemelkedő és egyre fontosabbá váló szerepére hívta fel a figyelmet a vállalati versenyelőnyök alakításában. Igen hasonlatosak felosztásai az általunk adott interpretációéval. A nagyvárosi vonzáskörzetek és a klaszterek térségi bázisával megy túl eddigi tárgyalási kereteinken.

Porter a regionális versenyképesség vizsgálata és javítása, a gazdaságfejlesztés szempontjából hat, egymásba ágyazódó térszerveződési szintet határoz meg (Porter, 2002):

- világgazdaság, azaz globális gazdaság,
- nemzetközi integrációk (pl. EU, vagy hasonló nagyságú szerveződések),
- országok, azaz nemzetgazdaságok,
- régiók (tartományok), országon belüli tagállamok (pl. az USA-ban),
- (nagy) városi vonzáskörzetek,
- klaszterek térségi bázisa.

Ebből igazán az első négy kategóriát hasznosítottam tanulmányomban, megfelelően hazai viszonyainknak. Ha azonban minden térszerveződési formát – így például a Porter által megjelölt (nagy)városi térségi bázist, vagy a határszéli forgalom csomópontjait is a régiók problémájaként vizsgálánk, akkor óhatatlanul is a fogalom parttalan használata, kiüresítése felé mennénk el. Ugyanis minden térszerveződési formát a régió terminusával minősítenénk. A klaszter fogalom – valós bizonytalanságai ellenére – használható, ha például azt az értelmét vesszük, melyet Grosz összefoglalt (egy iparágban, egy értéklánc mentén szerveződő, egymással kapcsolatban álló gazdasági szereplők és non-profit intézmények olyan területileg koncentrált hálózata, amely jelentősen hozzájárul mind az abban résztvevők, mind az egész régió versenyképességének növeléséhez; Grosz, 2002, 3.).

Figyelmünket az eltérő szintek fogalmi kijelölése után fordítsuk hazai viszonyainkra, jellemző empirikus adatokat is figyelembe véve. Ezekkel fejlettségi szintek mérhetők.

5.2. A középszint problémájának megoldása a nagymegye koncepcióval

Verebélyi Imre professzor korábbi (2000), majd két újabb fontos tanulmányában is (*Válságban a magyar középszintű közigazgatás, quo vadis?* 2008, 1–5.; 2009, 44-58.) egyértelművé teszi, hogy a középszintű közigazgatás megoldás után kiállt. Mégpedig a középszint egésze *az önkormányzati közszolgáltatások, a területfejlesztés és az államigazgatási feladatok együttes* megoldását jelentenék.

De iure a közigazgatási hivatalok törvényességi ellenőrzési alapfunkciója alkotmányellenes helyzetbe került, amely helyzetet csak saját magunknak köszönhetjük. Ugyanis 20 év alatt sem sikerült megnyugtatóan rendeznünk a középszintű közigazgatás problémáit, benne a törvényességi ellenőrzését.

Verebélyi vizsgálat alá vonja a hogyan jutott el az államigazgatási rendszer ideáig, milyen okokból kifolyólag lett eredménytelen a 7 régiós elképzelés és elemzése nyomán egy gyors kilábalás lehetőségére ad megoldási javaslatokat.

Az 1990-ben elfogadott helyi önkormányzati törvény a rendszerváltozásnak egyik alapvető fontosságú törvénye volt. Megvalósította a települések és a megyék szintjén a decentralizációhoz, az önálló és demokratikus közhatalomhoz szükséges jogi és intézményi feltételrendszereket. Voltaképpen a központi és a helyi hatalom közötti hatalommegosztás, a kormányzás és az önkormányzás egyensúlya valóban jelentős lépés volt, - tehetem ehhez hozzá a magam részéről. A legjobb kormányzat ugyanis az – oszthatom a német költő véleményét (Goethe) – amelyik megtanít minket arra, hogyan kormányozzuk önmagunkat. Ez pedig nemcsak egy jó mondás, hanem mérce is, hiszen sok megoldatlan probléma, igazgatási és pénzügyi nehézségek jellemzik önkormányzataink működését.

A hét régiós államigazgatási rendszerre való áttérés eredménytelenségét *Verebélyi a következőképpen összegezi*. Elutasítja, hogy a megyékre épülő vagy helyükre belépő 7 régiót előbb általános adminisztratív, majd önkormányzati szinttűvé változtassák. Ehelyett a „megyei és regionális önkormányzati szintet kisméretű országunkban nem kellene létrehozni, mivel ez a középszinten feleslegesen megduplázná a jelenleg egyszintű területigazgatási rendszert. A középszintű közigazgatás régi és új kihívásaira adandó válasz szerintem nem az 1990-ben választott önkormányzati típust felváltó reform, a helyes válasz a működő típus továbbfejlesztésével is megadható. Középszinten elegendő lenne egy továbbfejlesztett és megerősített megyei önkormányzati rendszer” (Verebélyi, 2000, 523. és ui. 2009, 50.). Ez világos távlat, mivel a „kiüresedett” megyét és a nem működő, mesterséges régiókat a meglévő hagyományok mentén váltaná fel új megoldással, nevezetesen a nagymegyével.

Mielőtt a következő lépésben rátérnék nagymegyés fejlesztési koncepciójának bemutatására, azaz a 13 középszint kialakíthatóságára (12 nagymegye és főváros), egyrészt némely vonásában jellemeznem kell a jelen helyzet problematikusságát, a 7 régiós megoldás de facto sikertelen létrehozási törekvését, másrészt pedig a törvényességi ellenőrzésben előállt alkotmányos válságot.

Ami a jelenlegi helyzet néhány fontos jellemzőjét illeti. A *gazdasági önállóság* a helyi önkormányzatoknál az elégtelen pénzügyi források hiányában ez ideig sajnálatos módon nem volt megvalósítható, bár sokhelyütt ösztönzőleg hatott a helyi lehetőségek kiaknázására. A nagyon eltérő adottságok, területi fejlettség következtében az alulfejlett területeken a finanszírozás különösen megoldatlan, illetőleg nehezen megoldható. (Ezért a magyarországi regionális különbségek jellemzésére a következő alfejezetben térek ki).

Szakmailag megalapozatlan volt a mesterséges statisztikai régiók létrehozása. Ezen régiók szintjére osztottak le olyan minisztériumi szintű irányítási feladatokat is, melyek következményeként *megduplázódtak az alapfeladatok* megyei szinten, valamint a feladatellátáshoz szükséges szervezeti, személyi, dologi erőforrások.

A közigazgatási hivatalokat pedig *hatékonysági problémák* miatt igazgatásszervezési kontroll alá kell venni, és pedig a következők miatt: a döntési szintek nem csökkentek, az optimális szervezeti méretek kialakulása elmaradt a kitűzött céltól, továbbá a költséghatékonyabbá tétel miatt a felesleges redundanciákat is ki kellene iktatni.

A szakmailag nem megfelelően előkészített régióépítés végeredményben két alapvető ok miatt jutott zsákutcába:

1. Az első ok a 7 régiós önkormányzati rendszer ötletének a kudarcaira vezethető vissza, nevezetesen *a végcél össze-vissza értelmezték és ütemezték*
2. A fokozatos régióépítés kormányzati kudarcának második oka, hogy „a létrejött regionális közigazgatási hivatalok és regionális dekoncentrált szervek legnagyobb része *közszervezeti szempontból* hibás módon alakult meg” (bizonyítékait lásd: 2009, 50-51.o.)

A politikai váltógaárdálkodásban a középszintű önkormányzati régiók kialakítása a 2/3-os törvények fogságában 20 év alatt sem igazán jutott előre. A középszintű államigazgatási régiókat 2006-ban ugyan bevezette a Gyurcsány kormány. Ezek stabilizálódása azonban ellehetetlenült azután, hogy az Alkotmánybíróság alkotmányossági problémákat mutatott fel egyik 2007-es, erre vonatkozó döntésében. A középszintű igazgatás *szerveit* ugyanis a kormányrendeletek szintjén is meg lehetett állapítani, *azonban ezen szintek törvényességi ellenőrzésének jogi meghatározása már csak törvényi szinten* lehetne alkotmányos. Ehhez pedig a kétharmados támogatottságra lett volna szükség, amivel nem rendelkezett a középszintű régiók kialakítására törekvő kormányzat. A középszintek törvényességi ellenőrzését alkotmányosan nem láthatják el a jelenlegi Regionális Közigazgatási Hivatalok, melyek törvényi alapját a 2008-as AB döntés megsemmisítette.

Tehát 2004-2007 között a kormányzó pártok sikertelenül próbálkoztak a régiós önkormányzati rendszer létrehozásával, melyet pedig a Parlament 2006-ban egyszer *már nem* fogadott el. Verebélyi rámutat, hogy a jó közigazgatás 3 alapelemének sérelmével járna a jövőben is, ha ezt a régiós önkormányzati rendszert „lopakodó jogalkotással” kísérelnék meg bevezetni. Egyrészt a jogállami értékcsoportot, másrészt az eredményességi és költséghatékonyágát, harmadrészt a demokratikus közpolitikai működéshez fűződő értékeket rontanák le. A válságszituáció éppen ezen értékelvek megsértéséből adódott és ebből keletkezett – amihez egy potenciális, de elvetélt zsákmányrendszer bevezetésével az ellenzék

is közreműködött 2008-ban (T/6982.számú törvényjavaslat) – az *alkotmányos válság*. Nem lehet politikai alku tárgyává tenni a kormánypártok regionális elképzeléseinek valóra váltásához a közigazgatási hivatalok vezetőinek megbízását. Ugyanis egyfajta politikai zsákmányrendszer bevezetéséhez jutottunk volna el, ha „a törvényességi ellenőrzést és a hatósági munkát politikasemlegesen ellátó területi közigazgatási vezetők kinevezését a politikai ciklusok változásához kötötték volna, ezek a köztisztviselők a politikai ciklusok végén automatikusan távoztak volna” (Verebélyi, 2008.5.).

Ezen okok következtében egy radikális, de szerves, új középszintű régióképzés *helyett* sok-sok célszerűségi megfontolás szól a mérsékelt reform, a *nagymegyes megoldás mellett*, amelyben az alkotmányos válság is kezelhető. Unitárius nemzetállamunkban az önkormányzati rendszerváltás alapjellemezői, értékei mellett – a helyi önállóság, felelősség, helyi demokrácia – megmaradna a szükségszerűen indokolható és indokolt centralizáció. Mégpedig a működő típus továbbfejlesztéseként, s anélkül, hogy a jelenlegi megyei területigazgatási rendszert középszinten feleslegesen megdupláznák.

A területi közigazgatási reform főbb irányait és módszereit bemutatandó, érdemes idéznünk legrészletesebb okfejtését:

„A kis méretű Magyarországon történelmi hagyományainknak és a területi közigazgatási funkciók méretigény szerinti összehangolásának az felel meg a legjobban, ha a központi szint és a települési önkormányzati szint között csak egy középszint: a nagymegyei (kiszéregiós) középszint lenne. Ezen a szinten országos átlagban 800 000 fős nagymegyei önkormányzatok működnének, köztük a főváros és a mai nagyobb lélekszámú, illetve nagyobb méretű megyéink (Pest, BAZ, Szabolcs, Hajdú, Somogy). A kisebb méretű megyék a szomszédos megyével társulnának, majd egyesülnének, s a társmegyék speciális ellentételezéseket kapnának: részközgyűlés, váltakozva onnan jelölt megyei elnökök, központi pénzügyi garancia és előrehozott fejlesztési igények (például a közlekedésfejlesztési igények gyorsabb ütemű kielégítése), a megyei magterületek, a megyenevek, megyecímerek meghagyása (a megyenevek kötőjeles összekapcsolása, a két megyecímer felső sarkának összehajlítása, ahogy a történelmi fejlődés során a kisebb megyéinket, vagy a trianoni töredékmegyéket egyesítették).

b.) Az egy középszinten erős önkormányzat jönne létre, amely megkapná a NUTS II. és NUTS III. szintű területfejlesztési feladatokat, a középszintű infrastrukturális és környezetvédelmi feladatokat (azok egy részét), a fogyasztóvédelmi feladatokat, a mai megyei feladatokat és a minisztériumokból decentralizált újabb feladatokat. Mindehhez nagyobb volumenű megyei adóztatási jogkör társulna.

c.) A nagy megyei önkormányzati szinten koncentrálódna a megyei közigazgatási hivatal, valamint a legtöbb dekoncentrált szerv. A megyei dekoncentrált szervek jelentős része önálló szakigazgatási szervként a megyei közigazgatási hivatal keretében és a minisztérium szakmai és részben szervei irányítása mellett működne. Az igen nagy és speciális megyei hivatalok és állami szolgálatok (APEH, Nyugdíjbiztosító, Egészségbiztosító, Rendőrség, Katasztrófavédelem) pedig a megyei közigazgatási hivatal koordinációjával elkülönítetten tevékenykednének.

d.) A megyetörzsek és a megyemagterületek nem változnának, de a mindig is változó megyehatárvidékeket kisebb terület átcsatolással lehetne az új központból jobban megközelíthetővé tenni. A mai megyerendszerben a legnagyobb megyeszékhely-, megyehatár távolságánál az új társ megyékben sem lenne nagyobb távolság (ez alól egy-két esetben lehetne szoros kivételt engedni jelentős közlekedésváltozóval ellentételezéssel).

A demokratizált és erős középszintű önkormányzati rendszerünkkel újra élenjárók lehetnénk térségünkben, mivel a környékbeli átalakuló államokból a kis országok (Csehország, Szlovákia, Horvátország, Szerbia, Bulgária, Szlovénia) valamint a közepes méretű Románia megkettőzött középszinttel (vagy demokratikus középszint nélkül) működik. A megyei szintű gyenge önkormányzat és a nagyrégiós szintű gyenge államigazgatási területfejlesztési tanács egymást gyengítő és kevésbé demokratikus konstrukciójával szembesülnek ezek az országok, azzal a konstrukcióval, amiből mi 2010-ben, illetve 2014-ben a nagymegyés reformmal végleg „kifejlődnénk”.

A közjogilag és demokratikus kapacitásában is erős megyei önkormányzatnak nem megfelelően használják ki a közigazgatási képességeit. Van olyan önkormányzati feladat, melyet Verebélyi szerint célszerűtlen a megyénél alsóbb szintre helyezni és van túlcentralizált feladatkör, melyet a központi szintről nem decentralizáltak a megyéhez. Illetőleg van, amit a megyei államigazgatási szervektől nem adtak át a megyének, illetve amit nem a megyei önkormányzathoz, hanem kvázi közigazgatási szervhez telepítettek. Ezek közül legproblematikusabbnak a területfejlesztést tartja, melyet a megyei önkormányzat helyett a paragovermentális megyei területfejlesztési tanácshoz helyeztek⁵⁴.

⁵⁴ Miért jobb a megyei önkormányzat, mint a korporativista megyei fejlesztési tanács? Verebélyi érvei az alábbiak (Önkormányzati rendszerváltás és modernizáció, Magyar Közigazgatás, 2000 ..., 524.old):

- demokratikusabb, jobban elszámoltatható és a választott közjogi önkormányzat valódi szintképző szervezet
- decentralizáltabb, több központi feladat osztható le, mivel van megyei önkormányzati rendeletalkotó hatáskör, illetve kellő intézményi kapacitás
- komplexebb, komprehenzívebb azáltal, hogy egy rendszerbe összeköti a területfejlesztést és a területrendezést

Egy másik probléma, amely fölött nem szabad elsiklani, hogy megyéink jelentős része méretét tekintve nem alkalmas a regionális méretű területfejlesztési feladatok ellátására. Emiatt is célszerűbbnek tartja a jobb megyeméreteket, valamint ezen méreteken ellátható erősebb feladatok megjelölését. Korábbi álláspontját fenntartva Verebélyi a nagymegyés rendszer bevezetését tartja racionálisnak, összevetve a megyék méretét hasonló nagyságrendű európai kis államok megyéivel (Ausztria, Belgium, Portugália, Görögország, Hollandia, Svédország), tartományaival, s megállapítja, hogy nincs szükség a megyéink szétdarabolására. A nagymegyés önkormányzati modell az alábbi előnyöket hordozná:

- demokratikus és decentralizált rendszer, megyei szinten erős önkormányzattal, amelyhez államigazgatási feladatok rendelhetők. A nagymegyei szint alatt hierarchikusan az önkormányzatiságot képeznék a létrehozandó 150 városkörnyék fejlesztési tanács, mely önkormányzati társulássá alakulhatna.
- A NUTS II szintet azon nagymegyék képeznék, melyek mérete hasonló a kis országok EU-s átlagához.
- Hazai szempontból megőrzi a magyar megyerendszer történelmi értékű modelljét. Központi szerepet kapnának a legelmaradottabb megyék nagyvárosai, úgy mint: Nyíregyháza, Kecskemét, Szombathely, Szolnok, Kaposvár.
- A fővárost önálló területi egységként gondolná a nagymegye koncepciójában Verebélyi, véleménye szerint a „nagy méretű Pest megye önállóan alkalmas a nagymegyei regionális szerepre. Figyelemmel az EU NUTS II. szinten biztosított regionális támogatására, ezt a megyét a jövőben semmiképpen sem szabad a jobb GDP-vel rendelkező fővárossal összevont állapotban tartani”.

Most már összefoglalhatom, majd térképen ábrázolhatom szerzőnk 13 nagymegyés beosztását (2009/1. 2. melléklet). Emlékeztetve arra, hogy ehhez a megoldáshoz „politikai elszántság és erő kell, ami csak nemzeti konszenzusra épülhet.”

1. *Budapest*, ahol a fővárosnak vannak kerületei, és nem fordítva. Ezért ezek egymással összevonhatóak.
2. *Pest* megye, nagy mérete, adottságai következtében alkalmas a nagymegyei regionális szerepre.
3. Töredék *Nógrád-Hevessel* összevonva, Eger székhellyel.

- önállóbb, mivel az önkormányzatok állami irányításának és felügyeletének erősebb korlátai vannak, mint a fejlesztési tanácsoknak.

- 5-6-7. A keleti nagy megyék megmaradnának (*BAZ; Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar*, mert önmagukban alkalmasak a nagymegyés funkciókra.
8. *Bács-Kiskun és Jász-Nagykun-Szolnok* társmegeyeként építkezhetne, a 100 000 lélekszámú Kecskemét székhellyel.
9. *Csongrád-Csanád-Békés* nagymegye Szeged székhellyel.
10. A nyugati országrészben *Győr-Moson-Sopron Komárommal* lehetne társmege.
11. *Sopron-Vas-Zala* nagymegye Szombathely vagy Zalaegerszeg székhellyel.
12. Délen *Barany-Tolna* összevonása Pécs székhellyel.
13. *Fejér-Veszprém* nagymegye Székesfehérvár székhellyel.

16. ábra: Verebélyi nagymegyés koncepciója
 Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján

17. ábra: Az új közigazgatási egységek elnevezései
Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján

5.3. Regionális különbségek Magyarországon

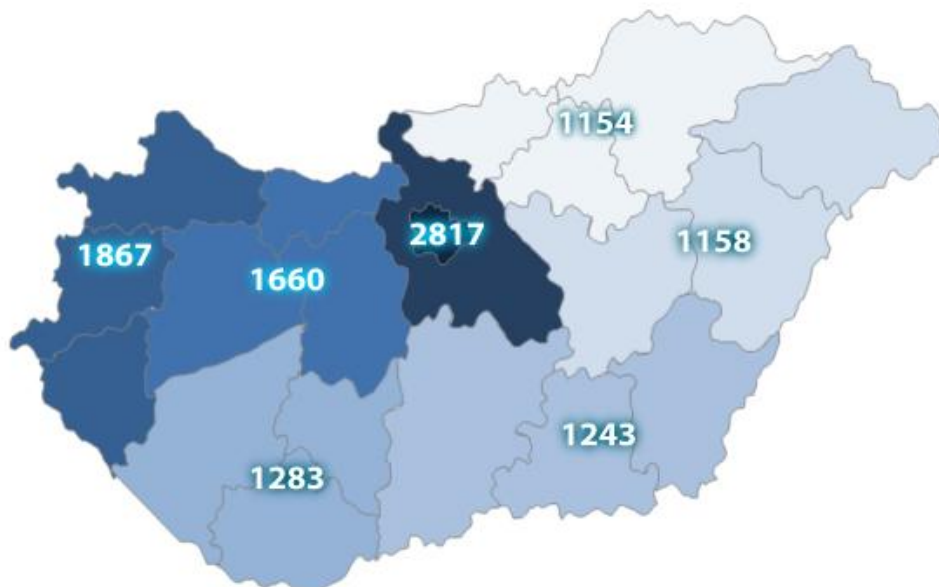
A régiók fejlesztése azért jelentős kérdés mivel egy ország fenntartható gazdasági fejlődését jórészt az egyes régiók gazdasági fejlettsége határozza meg. Egy-egy régió olyan gazdasági egységet alkot, amely egy nemzetgazdaság egyik legnagyobb és legmeghatározóbb eleme, ezért az integrált, innovatív stratégiák által történő fejlesztése nagy odafigyelést igényel. A régiók közötti különbségek csökkentése pedig nagyon fontos feladata az államnak, hiszen ezek az elmaradt területek visszatartják az ország egyébként fejlett régióit, ahelyett hogy kölcsönösen növelnék egymás versenyképességét. Az EU szigorú állami beavatkozás ellenes politikák folytat, azonban közvetlen megoldásokkal is növelhető egy adott régió versenyképessége, mint például az FDI.

A modern közgazdaságtan már tényként kezeli, hogy a nemzetgazdaság alatt és a települési, megyei szint felett található regionális szint komoly gazdasági jelentőséggel bír. A régiók jellemző gazdasági kapcsolatok és rendszerek gyűjtőhelye, amelyek folyamatos kölcsönhatásuk miatt sok esetben közösen fejlődnek illetve közösen hanyatlanak. Ennek az összefonódásnak a szállítást befolyásoló földrajzi és infrastrukturális adottságok, összehangolt állami politika illetve makrogazdasági és internacionális tényezők is okozói. Egyre több esetben, különösen az EU tagsággal kapcsolatban találkozunk azzal, hogy a régió a gazdaságpolitikai döntések alapegysége. Magyarországon a régió fogalma illetve a

rendszerének struktúrája az 1999. évi XCII. törvényben került szabályozásra az Európai Unió regionális politikájához való illeszkedés jegyében. Maga a törvényszöveg kiemeli a régiók gazdasági és fejlesztési egység jellegét és határozza meg azok a közigazgatási határokhoz igazodó kiterjedését.

A regionális felosztások szerint Magyarország hét régióból áll. Ezek azonban csak bevezetett tervezési-statisztikai egységek, bár némi elmozdulás már történt a szerves folyamatok irányába. Így a kistérségi társulások (kb. 150 ilyen jött létre) már önkéntes képződmények, amelyek a legalsó területfejlesztési szintet képezik. Azonban ebből a hétből csupán három régió tartozik a fejlődő, vagy dinamikus területek közé. Nézzük a KSH adatait a GDP területi megoszlásáról:

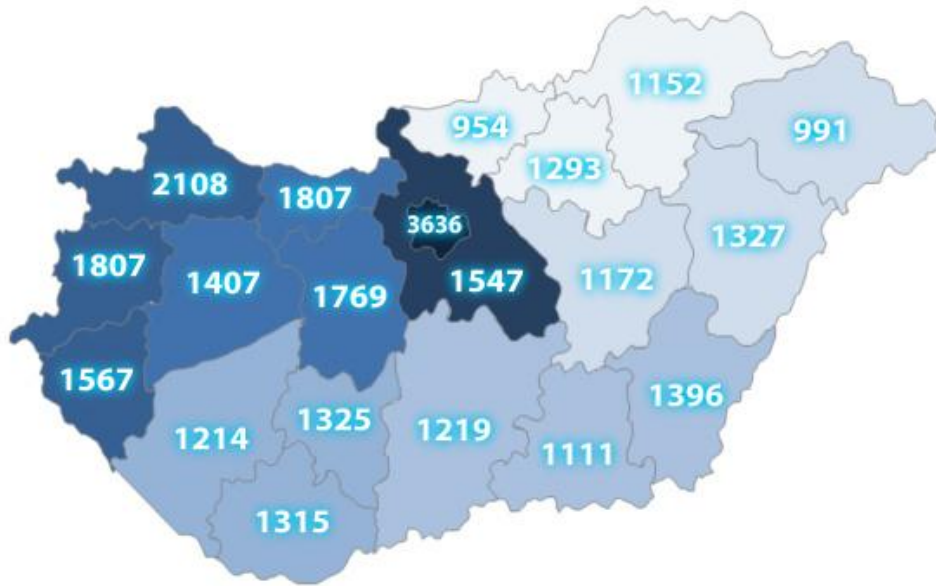
Egy főre jutó GDP regionális átlaga 2000-2005 között

Forrás: KSH

18. ábra: Az egy főre jutó GDP regionális térképe
Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján

Egy főre jutó GDP átlaga megyei lebontásban 2000-2005 között

Forrás: KSH

19. ábra: Az egy főre jutó GDP megyei szinten
Forrás: saját szerkesztés a KSH adatai alapján

Szembetűnő közép-magyarországi régió kiemelkedő (2817) és az észak-nyugat-magyarországi (1867) régió erős pozíciója.

Rechnitzer János tömör jellemzését adja a hazai regionális különbségeknek. „Az országban a regionális különbségek nem mérséklődtek, sőt, felismerhető, hogy az ország középső térségeiben (Közép- és Dél-Dunántúl, Duna-Tisza köze) az átmenet bizonytalanságai határozottan megnyilvánulnak, miközben a keleti országrészek elmaradottsága egyre látványosabb. Viszont a regionális különbségek hagyományos – mint GDP, foglalkoztatottság, munkanélküliség – mutatóinak tartós divergenciája mellett a település szintű infrastrukturális rendszereket jellemző mérőszámokban bizonyos konvergencia ismerhető fel.

Az ország megosztottsága tehát tovább folytatódik, amelynek dimenziói: Budapest és vidék, nyugati (Pannónia) és keleti országrész (Alföld), Közép- és Dél Magyarország. Megkezdődött a nyugati térségekbe az innovatív népesség lassú átáramlása, amit legális és illegális tőkemozgás kísér. Tartósan fennállnak a jövedelmi különbségek a településhálózaton belül, de a térszerkezet egészében is, s mindezek regionális szinten a politikai-társadalmi feszültségeket a jövőben fokozhatják”

Ahogy az egy főre vetített GDP, azonképpen a külföldi-működőtőke beáramlásban is ez a két régió a vezető szerep. Rámutatva arra, hogy az FDI milyen jelentős szerepet játszik az általános gazdasági fejlettség mutatójaként felfogott GDP-ben. A közép-magyarországi és a (Budapesttel) közép-dunavidéki régiót Magyarország legfejlettebb régiójának tekintjük. Továbbá a nyugat-dunántúli térségnek a nyugathoz való közelségnek és jó kapcsolatoknak köszönhetően olyan infrastrukturális, közlekedési, kereskedelmi gócpontokat sikerült kiépítenie, amelyek dinamikus húzóerővé tették ezt a régiót.

Magyarország előregedő lakossággal rendelkezik, ezért különös figyelmet érdemel a régiók „kora”, azaz lakóinak életkora. Egy olyan régió, melynek lakossága fiatal, az dinamikusabb és az újabb megoldásokra nyitottabb, míg az öregebb régiók nagyon könnyen gazdasági hanyatlásnak indulhatnak. Fiatalos korúnak tekinthetőek a Közép és Északnyugat Magyarország fejlett térségei, azonban ezt az állapotot a bevándorlás idézte elő, azaz más régiók kárára, azok fiataljainak átcsábításával érték el ezt az eredményt. Ezzel szemben Kelet és Északkelet Magyarország területén a ma még mindig magas születések száma eredményezi a fiatalos népeiséget, amely a régió saját eredménye és a pozitív gyerekvállalási mentalitást tükrözi.⁵⁵

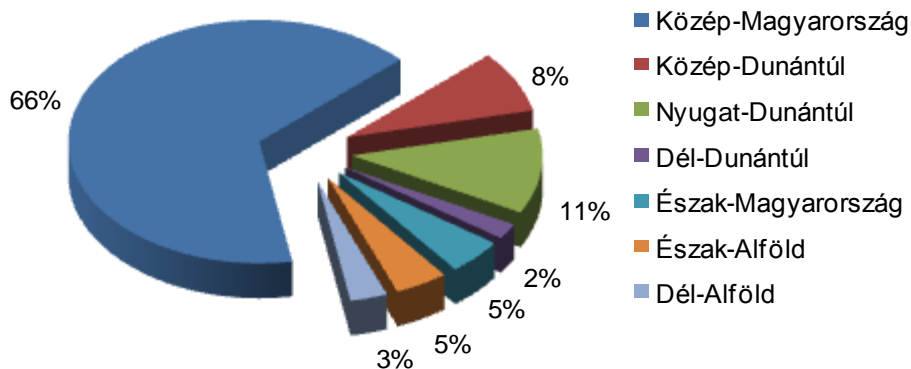
5.4. A fejlődés fenntartása és a különbségek csökkentése

A regionális fejlődés kérdéskörében azonban muszáj leszögezni, hogy csak olyan esemény képes tényleges eredményt elérni, amelynek hatásköre az egész régióra kiterjed. Ilyen léptékű eszközök természetesen az állami beavatkozások, szubvenciók illetve nemzetgazdasági gazdaságpolitikák illetve egyes nagy és területi hatású gazdasági jelenségek, mint az FDI. Az állami döntésmechanizmus folyamatosan tolódott a centralizálttól a partikuláris, helyi döntés felé, amely jobban képes a lokális lehetőségek megfelelő kiaknázására, a rendszerváltást követő évtizedekben. Azonban ez a döntés nem csak lehetőséget, hanem felelősséget is teremt, így a lokális döntéshozóknak megfelelően összehangolt és egyeztetett döntésekkel tudják csak saját kistérségük és egész régiójuk gazdasági helyzetét javítani.

---

⁵⁵ Dr. Szónoky Ancsin Gabriella Európai és a magyar régiók demográfiai vizsgálata

Az FDI összesített regionális volumene 1995-2004 között

Forrás:KSH

22. ábra: Az FDI összesített regionális diagramja

Az Európai Unió pénzügyi támogatásokat nyújt az úgynevezett Strukturális Alapok forrásaiból bizonyos célokra, a vidékfejlesztési célok megvalósulását pedig a LEADER+ segíti elő. A LEADER támogatási arányát tekintve nem tartozik a nagy hozzájárulások közé, mivel a Strukturális Alapok mindössze 1 százalékát teszi ki, tényleges jelentősége inkább csak a vidékfejlesztés újszerű megközelítésében van.

A LEADER program segíti az innovatív, helyi sajátosságokhoz megoldások alkalmazását. Lehetőséget jelent természeti és kulturális örökség megóvására, a helyi hagyományok fenntartására, a helyi jellegzetes termékek népszerűsítésére és piacainak bővítésére, a vidéki gazdaság megerősítésére valamint vidéki munkahelyek teremtése helyi szinten. A program ösztönzi a helyi ügyekben helyi döntések meghozatalát.⁵⁶

Az Európai Unió 2007 és 2013 közötti finanszírozási időszakában évente 9-10 milliárd forintnyi forrás használható fel az Agrár és Vidékfejlesztési Operatív Program - LEADER+ alprogramja keretében településcsoportok együttes fejlesztésére - mondta Pásztóhy András, a földművelési tárca államtitkára. 2004 és 2006 között, három esztendőre összesen mindössze 4,8 milliárd forint áll rendelkezésre erre a célra. A fejlesztések maximum 100 millió forint értékűek lehetnek. A program forrásait például infrastruktúra fejlesztésre vehetik igénybe a pályázó településcsoportok, illetve más a térség foglalkoztatását és tőkevonzó képességét növelő beruházásokra.⁵⁷

⁵⁶ 2006 LEADER Hungária - Gödöllői Innovációs Központ, <http://www.leader.co.hu/>

⁵⁷ Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium Honlapja Pásztóhy András nyilatkozata 2005

6. Az emberi erőforrások szerepe fejlődés-gazdaságtani perspektívában, az átalakulásban

A XXI. század kihívásaira igen sok közgazdász szerint a neoklasszikus közgazdaságtan módszertani hiányosságai miatt a fejlődés-gazdaságtan adhatja meg a választ. Ugyanis az egyensúly és a fejlődés problémáira az emberi erőforrások kibontakoztatása, a humán potenciál, és a munkaerő-állomány szakképzettségének, minőségének folyamatos javítása lehet a megoldás. Alá szokták ezt támasztani azzal, hogy amíg a XIX. században a legszükségesebb tényező a tőkehiány volt, addig az 1970-es évek után pénzbőség váltotta fel a korábbi állapotot. A pénztőke dologi tőkévé változtatásán, tehát a beruházásokon múlt a XX. században a gazdaság bővülése (például Körösi, 2007.). Ez a folyamat azonban megállt, és nettó profitráták süllyedése előtérbe állította a humántőke felértékelődését, mint ami ellenható tényezője lehet a lelassult fejlődésnek. Épp ezért a felértékelődő humántőke összetevőit kell megvizsgálnom. Ez pedig – némi rendszerező sematizációval – az *HDI* mutató elemzését, a tudományos eredményeket alkalmazó *K+F tevékenységet*, valamint a *munkaerő reprodukciós színvonalának* elemzését jelenti, benne a szakképzés helyzetével. Természetesen a *K+F* mellett az innováció vagy a szabadalmak éppúgy szerepet kapnak a hozzáadott érték növelésében, mint az általam előbb felsorolt három tényező. (Utóbbi kettő vizsgálatára azonban most nem térnék ki). A vizsgált tényezőket elsősorban hazai összefüggésekben elemzem.

6.1. A HDI, mint mérőszám jelentősége a kapcsolat elemzésében

Az ENSZ Fejlesztési Programja 1990 óta évente publikálja a Human Development Indexet azzal a céllal, hogy a világ országainak humán fejlettségét mérjék és összehasonlítsák. A UNDP szerint az emberi fejlődés olyan környezet kialakítását jelenti, amelyben az emberek teljes erőforrásaikat fejleszteni tudják, produktívan, kreatívan élnek, összhangban az igényeikkel és érdeklődésükkel⁵⁸. Az emberi fejlettséget mérő index célja az volt, hogy, fejlett és fejlődő országok humán fejlettsége is összehasonlítható egy komplex mutató alkalmazásával. Az alábbi tényezők alapján készül a HDI:

⁵⁸ Nyitrai Ferencné dr.: A humán és a gazdasági fejlődés. Nemzetközi összehasonlítás. KSH, Budapest. 2001.

- a. hosszú és egészséges élet (a születéskor várható *átlagos élettartam*)
- b. a *tudás szintje* (a felnőtt lakosság írás-olvasás tudása, valamint az iskolák három típusába, alsó, közép, felsőfokú oktatásba bekapcsolódottaknak a megfelelő korosztályhoz mért aránya, rendre kétharmad-egyharmad súllyal)
- c. az *életszínvonal* (az egy lakosra jutó GDP vásárlóerő-paritáson vett nagysága USD-ben kifejezve)⁵⁹

Alkalmazzuk az operacionalizálható faktorokkal dolgozó HDI indexet hazánkra. A Magyarország megyéire vonatkozó HDI számítások áttekintéséből az derül ki hogy a születéskor várható élettartam és az oktatás mutatói nem jeleznek erőteljes területi különbségeket. A születéskor várható élettartam 2001-ben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében volt a legalacsonyabb (70,6 év), s Győr-Moson-Sopron megyében mutatta a legmagasabb értéket (73,7 év). Az írni-olvasni tudók aránya mindegyik megyében elérte a 98 százalékot, míg az átlagos elvégzett osztályszám terén már területi különbségek tapasztalhatóak. Annak ellenére, hogy az 1990-es évtizedben emelkedett az átlagos elvégzett osztályszám, Budapest és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye ezen mutatója között több mint 2 osztálynyi különbség tapasztalható.⁶⁰

A jövedelemmutató az egyedüli, amelynek esetében jelentős különbségeket tapasztalunk a területi mérőszámokban. A területi GDP erőteljes módon differenciálja a megyéket: Budapest és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye egy főre jutó, vásárlóerőparitáson mért GDP értékei között 3,6-szeres különbség van, amit a logaritmikus számítás 1,15-szörösre csökkent. Figyelembe kell venni azt is, hogy itt *az átlag* nagy tömeget fejez ki, és némiképp el is rejti a jövedelmek óriási szóródását.

Ugyanakkor ha mind a három alkalmazott tényezőt értékeljük, azt mondhatjuk: a HDI területi szintű alkalmazása megmutatja, hogy a *életszínvonalban* jelenlévő jelentős különbségek ellenére, az egyéb, nagyjából azonos körülmények között a humántőkét növelő beavatkozások milyen módon növelik a GDP-t. (Mindez nem változtat azon, hogy a területi (megyei) jövedelemelosztási egyenlőtlenségeket jó lenne mérsékelni. Elsősorban területfejlesztési eszközökkel, felzárkóztatási programokkal, melyeknek részbeni 'vizsgáját' jelenti majd az EU periodikához igazodó 2007-2013 közötti fejlesztési időszak).

⁵⁹ Smahó Melinda: A humán fejlettség regionális dimenziói

⁶⁰ Rechnitzer János – Smahó Melinda: A humán erőforrások regionális sajátosságai az átmenetben. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 2005.

Megye, régió	1990	1996	1999	2001
Budapest	0,899	0,915	0,866	0,865
Pest	0,448	0,471	0,790	0,802
<i>Közép-Magyarország</i>	<i>0,673</i>	<i>0,693</i>	<i>0,838</i>	<i>0,847</i>
Fejér	0,656	0,709	0,821	0,828
Komárom-Esztergom	0,517	0,562	0,805	0,802
Veszprém	0,685	0,733	0,805	0,806
<i>Közép-Dunántúl</i>	<i>0,619</i>	<i>0,668</i>	<i>0,812</i>	<i>0,814</i>
Győr-Moson-Sopron	0,818	0,883	0,841	0,839
Vas	0,652	0,788	0,823	0,825
Zala	0,593	0,684	0,813	0,804
<i>Nyugat-Dunántúl</i>	<i>0,688</i>	<i>0,785</i>	<i>0,827</i>	<i>0,826</i>
Baranya	0,452	0,451	0,798	0,795
Somogy	0,324	0,280	0,789	0,784
Tolna	0,462	0,376	0,805	0,799
<i>Dél-Dunántúl</i>	<i>0,413</i>	<i>0,369</i>	<i>0,797</i>	<i>0,792</i>
Borsod-Abaúj Zemplén	0,261	0,169	0,788	0,782
Heves	0,508	0,524	0,800	0,789
Nógrád	0,419	0,218	0,776	0,772
<i>Észak-Magyarország</i>	<i>0,396</i>	<i>0,304</i>	<i>0,790</i>	<i>0,782</i>
Hajdú-Bihar	0,359	0,406	0,797	0,792
Jász-Nagykun-Szolnok	0,411	0,330	0,789	0,785
Szabolcs-Szatmár-Bereg	0,029	0,039	0,773	0,764
<i>Észak-Alföld</i>	<i>0,266</i>	<i>0,258</i>	<i>0,786</i>	<i>0,780</i>
Bács-Kiskun	0,295	0,322	0,796	0,787
Békés	0,519	0,543	0,796	0,789
Csongrád	0,592	0,610	0,815	0,806
<i>Dél-Alföld</i>	<i>0,468</i>	<i>0,491</i>	<i>0,802</i>	<i>0,794</i>
<i>Összesen</i>	<i>0,584</i>	<i>0,595</i>	<i>0,817</i>	<i>0,814</i>
<i>Vidék (Budapest nélkül)</i>				<i>0,798</i>

6. Táblázat: A megyei szintű humán fejlettségi indexek (HDI) alakulása 1990-2001 között

Forrás: Smahó Melinda, A humán fejlettség regionális dimenziói

Érdekes, bár közel sem örömdetes, hogy egyfelől a legmagasabb HDI értéket Budapest érte el, de még 1996-ban (0,915-el). Másfelől pedig a 2001-es 0,865-ös értéke a leggyengébb a négy mért időpontban, tehát itt visszaesés tapasztalható saját korábban elért szintjéhez képest. Ezzel a visszaeséssel együtt, 2001-et nézve, megelőzi a második Győr-Sopron megyét (0,839), illetőleg a harmadik helyezett Fejér megyét (0,828), amely az első három helyezett között egyedülként folyamatos mutatót mutatott fejlődést 1990 (0,656), 1996 (0,709), 1999 (0,821) és 2001 (0,847) között. A leggyengébb mutatóval Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (0,764) rendelkezik. A sokat emlegetett Budapest (0,865) – ,vidék' (0,798, nem Budapest, megyei értékeit átlagolva) a *különbség* ezzel a mutatóval kifejezve nem tűnik nagy, mert csak 0,067 ezreléket mutat.

6.2. A felsőoktatási kutatás-fejlesztési tendenciák, mint a humántőke forrásai

Az 1998 óta közzétett éves főosztályi jelentésekben összefoglalóan megtalálhatjuk azokat az adatokat, amelyek jól jellemzik a magyar felsőoktatási kutatás és fejlesztés szellemi kapacitásának a hazai K+F szférán belüli súlyát, a felsőoktatási kutató-fejlesztő helyek működési, mindenek előtt személyi és pénzügyi feltételeinek a felsőoktatáson kívüli kutató-fejlesztő helyekhez viszonyított helyzetét, továbbá a felsőoktatási K+F szellemi erőforrások, ill. eredmények hasznosításának mértékét.

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) által évenként közzétett adatok, továbbá a felsőoktatási normatív kutatástámogatás intézmények közötti felosztásával összefüggő minisztériumi rendszeres adatgyűjtés alapján a minisztérium arra jutott, hogy a hazai K+F szellemi kapacitás több mint felét adó felsőoktatási kutatóhelyek működési feltételeit jellemző legfontosabb statisztikai mutatók általában a legkedvezőtlenebbek a hazai kutatóhelyek közül.

Az Oktatási Minisztérium ennek tulajdonítja, hogy a felsőoktatási K+F szellemi kapacitások és eredmények gazdasági hasznosulása messze nem áll arányban e kapacitásoknak a hazai K+F szférán belüli meghatározó szerepével.

A kutató-fejlesztő helyek száma a teljes hazai K+F szférában 1994-2003 között folyamatosan növekedett. A változás 76,3 százalékos volt, a 2000–2003 közötti növekedés pedig 22,3 százalékos. A felsőoktatási kutatóhelyek száma szintén folyamatosan nőtt 10 év alatt. A növekedés 1994-2003 között 47,2 százalékos volt, 2000-2003 között pedig 14,6 százalékos. A kutató-fejlesztő helyeken dolgozó kutatók és fejlesztők tényleges létszáma a teljes hazai K+F szférában 1994-1996 között 8,6 százalékkal (1 920 fővel) csökkent, majd 1996-2003 között folyamatosan emelkedett 47,9 százalékkal (9 810 fővel). A 2003. évi adat 35,2százalékkal (7 890 fővel) meghaladta az 1994. évi adatot. A 2000-2003 közötti növekedés 8,7százalékos (2 420 fős). A felsőoktatási kutatók és fejlesztők tényleges létszáma 1994-1996 között 11,9százalékkal (1 650 fővel) csökkent. A csökkenést 1996-2003 között erőteljes, 54,9 százalékos (6 720 fős) létszámnövekedés követte. Az 1994-2003 közötti változás 36,5 százalékos (5 070 fős) emelkedés, a 2000-2003 közötti pedig 6,8 százalékos (1 210 fős) növekedés.⁶¹

---

⁶¹Dr. Engloner Gyula Kutatás, fejlesztés, pályázatok és programok a felsőoktatásban, Az oktatási minisztérium felsőoktatás-fejlesztési és tudományos ügyek főosztályának jelentése a 2003/2004-es tanévben a felsőoktatási kutatás-fejlesztés érdekében végzett munkájáról szer., Budapest, 2005. február

A kutatásra-fejlesztésre fordított *munkaidő figyelembevételével a teljes munkaidőre átszámított kutató-fejlesztő létszámok azonban már csökkenést mutatnak, miközben jelentősen nőtt a felsőoktatásban dolgozó kutatók és fejlesztők tényleges létszáma*, a kutatásra és fejlesztésre fordított idő aránya csökkent az oktatási feladatok növekedése miatt. Az átszámított létszám a teljes hazai K+F szférában közel háromszor olyan gyorsan emelkedett 2000-2003 között, mint a felsőoktatási kutatóhelyeken: az előbbiek esetében 5,4 százalékos volt, az utóbbiaknál pedig csak 1,8 százalékos. Azaz a piaci K+F fejlődése gyorsabb, mint a felsőoktatási központok esetében. A hazai K+F szellemi kapacitás több mint felét adó felsőoktatási kutatóhelyek együttes éves kutatás-fejlesztési ráfordítása csak $\frac{1}{4}$ része a hazai kutatóhelyek együttes K+F ráfordításának, együttes beruházási ráfordításuk, a kutatási eszközök pótlására, korszerűsítésére fordított összeg pedig a hazai kutatóhelyek együttes beruházási ráfordításának csak $\frac{1}{8}$ - $\frac{1}{5}$ részét teszi ki.

6.3. A humántőke jelentősége, a tudásalapú fejlődés

A tudásalapú gazdasági fejlődés jellemző az OECD tagállamok, az iparilag fejlett országok, közel felére. A tudás-előállítás és a tudásiparokban foglalkoztatottak létszáma rohamosan növekszik ezekben az országokban⁶². A tudásalapú fejlődés csak megfelelő humántőke fejlesztő tevékenységgel valósítható meg, ezért mind a piaci, mind a felsőoktatási K+F fejlesztés szükségszerű elemek ehhez a fejlődési úthoz. Az a HDI fejlettsége és az evolúciós közgazdaságtan egyaránt arra figyelmeztetnek, hogy nincs ténylegesen fejlődő gazdaság, ha a humán tőkébe való befektetés nem-bővítetten újratermelődően történik egy országban. Ehhez pedig egyfelől egy jó képzési, oktatási és fejlett egészségügyi ellátó rendszer szükséges. Másfelől nem közömbös, hogyan történik a munkaerő értékének meghatározása. Nézzük ezt meg hazai összefüggéseiben.

A globalizáció munkaerő piaci hatásaival foglalkozva Artner rámutatott arra, hogy a munkaerő áru értéke nemcsak piaci, hanem „történelmi – erkölcsi elemet” is tartalmaz....„megfelelő szintű újratermelése a történelmi fejlődés során és a nemzetgazdasági fejlettségtől függően növekvő színvonalú és bővülő összetételű fogyasztási cikk- (szolgáltatás-) halmazt jelent” (2006, 55-56.). Éppen a kulturális, műveltségi és tudás elemek tehát azok, amelyek relatívnek és szubjektívnek tűnnek, ám éppen a munkaerő minőségének a

⁶²Rechnitzer János – Smahó Melinda (2005): A humán erőforrások regionális sajátosságai az átmenetben. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 2005.

jövőjét hordozzák. Szerencsére az egy főre jutó átlagos reálbér (és reáljövedelem) szint – drákói visszaesések után⁶³ – miután 1996-ig 24%-al csökkent, 2001-2002-re elérte, majd meghaladta az 1989-es szintet. Ezzel együtt romlottak a kulturálódás feltételei (mozi, színház, könyvpéldányszámok mutatói alapján, Artner, 2006, 213-216.). A felsőoktatás tömeges kiterjesztése – háromszor-négyszer annyian léptek be a felsőoktatásba, mint 1989 előtt – fontos folyamat, de közismerten a minőség csökkenésével járt együtt, s alapvető problémák keletkeztek a szakképzésben. További részletezés és empirikus bizonyítékok nélkül is azt mondhatom: a tudás alapú gazdaság és társadalom felé vezető úton ezeknek a szubjektív tényezőknek (kormányzati törekvéseknek, társadalmi igényeknek, képzési intézményeknek, K+F erőforrásoknak) jövőt meghatározó jelentőségük lehet.

Valószínűsíthetőek a következők. A kapitalizmus fejlődésének harmadik szakaszában az egyensúly és fejlődés egyidejűségének problémáját csak az emberi erőforrások *tőkésítésével*, a humán tőke növelésével (a tudástermelés összekapcsolása a kutatás+fejlesztéssel stb.) lehet megoldani. Tehát a XIX. századra jellemző *tőkehiányt* (első etap) az 1970 utáni pénzűbőség váltotta fel, ami *a beruházásokon keresztül a pénztőkét dologi tőkévé váltotta át*. Könnyen lehet, hogy a gazdaság ezen bővítésének folyamata állt le napjainkra – érvelhetek Körösivel (2007). Persze, ebből még nem következik automatikusan kiút. Azonban nézzünk két összefüggést, amelyek egymással összefüggő, posszibilis megoldásokat mutatnak fel:

1. előbb a makro-szinten a lehetséges kiút a válsághelyzetekből: egy gazdaságban – a rendelkezésre álló *állótőke elemek adott készletének* pangásán – majd leértékelődésén, csak a termelőerők fejlődésén át, a technikai, technológiai innovációval lehet túllépni, - hivatkozhatok Schumpeter és Marx ebből a szempontból egymáshoz közel álló válság magyarázatára. Amikor a tőkék túltermelése bekövetkezik, nincs hova elhelyezni a profitokat, mert ezen termékek és szolgáltatások iránt nincs fizetőképes kereslet. Fölös tőkék keletkeznek tehát, melyeket a tőke szerves összetételének történelmileg folytonos, tendencia-szerű növekedése mellett, csökkenő profitráták kísérnek. Ez a profitráta csökkenő tendenciájának törvénye. Ez a válság alapja, amely sokféle formában törhet felszínre (aránytalanságok; túltermelési válság vagy éppen a mások oldaláról nézve alulfogyasztás; hitel és/vagy pénzügyi válság formájában). Azonban *az állótőke újratermelési ciklusai a meghatározóak*, melyek eltérő időpontokban használnak el a különböző ágazatokban (Marx: A tőke II. kötet). A

⁶³ Az egy főre jutó reáljövedelem 1950-1989 között 3, 78-szeresére nőtt, majd utána 1999-ig 7%-al csökkent. A 2007-es makrogazdasági stabilizációs korrekciók nyomán a reálbér-színvonalra újra, 5,6 %-al csökkent.

termelési ciklusok végén bekövetkező tőke-túltermelésen *csak a technikai, technológiai megújítás segíthet*, melynek nyomán új húzóágazatok (pl.: informatikai high tech vagy nanotechnológiák), igények és fogyasztás jelenik meg. Az erkölcsileg elkopott termelési eszközök felváltása újakkal, a schumpeteri ‚creativ destruction’- ez az anyagi alapzata az állótőke megújításának, voltaképpen a termelő erők fejlődése, ahol legfőbb termelő erő maga az ember, saját képességeivel.

2. Nem össz-gazdasági szinten nézve, pedig *a relatív értéktöbblet-termelés a kulcs* abban, hogy a vállalkozói profit és a munkaerő reprodukciós színvonala *együttesen* nőhessen. A szociológusok ezt a helyzetet nevezték (+) végösszegű játszmának. Ha (csak) abszolút értéktöbblet-termelés létezne (zéró összegű játszma, ahol a felek csak egymástól, egymás rovására nyerhetnek), akkor a csökkenő profitráta függvényében a humán-tőke éppen nem fel-, hanem leértékelődne. Mi tehát a feltétele a humán tőke felértékelődésének, a relatív értéktöbblet-termelésnek? (melyet Marx a munka tőke alá történő besorolásának reális, normál-formajaként jellemzett⁶⁴). Az, hogy a *munkaerőt reprodukáló ágazatok termelékenység*e (tehát a táplálkozás, lakás, oktatás stb.) *felülmúlja a gazdaság átlagos termelékenység* szintjét. Ha ez teljesül, akkor ez a profitráta tendenciális süllyedése ellen ható tényező, s érdemes a munkaerő reprodukciós szintjének emelésére törekedni, amit ma a HDI index-szel operacionalizálnak, fejeznek ki. Fogalmilag ez az összefüggés valószínűsíthető ebben a roppant bonyolult és húsbavágó kérdésben, ahol elgondolásom persze nem konkretizálódhat a magyar gazdaság de facto körülményeire. (Mert ez egy további komoly, új, sok-emberes kutatást igényelne).

A versenyképesség fogalmának és szintjeinek értelmezésében nagy nemzetközi és hazai irodalom létezik. Losoncz Miklós szemléletes meghatározása szerint: a versenyképesség voltaképp hatékonyság, amellyel az egyes országok részt vesznek a nemzetközi munkamegosztásban. Abszolút versenyképességi mérce azonban nem létezik, csak a viszonylagosság alapján értelmezhető fogalommal van dolgunk. Ezen a viszonylagosságon konkrétan azt érthetjük, amit Porter mondott: a *vállalatok stratégiáján múlik*, hogy a technológiai lehetőségeiket, az újításokat, a méretgazdaságosságból adódó előnyöket, a termelés szervezését és telepítését milyen mértékben tudják kihasználni, amiért azonban a

⁶⁴ Marx ekként jellemezte az abszolút értéktöbbletet a relatívval ellentétben: „Ez a munka tőke alá történő formális besorolása. Ez minden kapitalista termelési folyamat általános formája; de egyúttal a fejlett specifikus-kapitalista termelési mód különös formája is, mert az utóbbi involválja az előbbi, de az előbbi korántsem involválja az utóbbi”. Ehhez kapcsolódva az értéktöbbletnek a munkaidő meghosszabbítása révén történő növelését ‚kényszerviszonynak’ nevezte. Csak a relatív értéktöbblet uralma változtatja Marx szerint *a munka tőke alá való formális besorolását reális besorolássá*” (Kiemelés Tőlem – V. I., Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról II. kötet, Szisztematikus fejezetek, 316-317. o.).

kormányok is sokat tehetnek. Ti. támogathatják, szubvencionálhatják a technológiai fejlődést, az innovációs folyamatokat, a technikai újítások importját, a munkaerő kiképzését. Ezeket a tényezőket kell *egymást erősítően szervezni, közvetíteni* a versenyképességhez. Ekként makro (nemzetgazdasági)-, regionális, mezo (iparági)- és mikroszinten (vállalati szektor termelékenység), sőt, az egyes termék szintjén is értelmezhető a fogalom. Mezo (ágazati) és mikroszinten pedig operacionalizálható, jól mérhető. Egy vállalat versenyképességét ugyanis jól mutatja *piaci részesedése*. Míg makro-szinten alighanem egy ország olyan áruai és szolgáltatásai versenyképesek, amelyek egyfelől a világpiaci mércék szerint kelendőek, másfelől növelik a lakosság reáljövedelmét. A kettő közös meghatározottsága pedig alighanem a *termelékenységre vezethető* vissza. A legfontosabb termelési tényezőnek, az embernek a termelékenysége pedig képzettségén múlik.

Minket – eddigi vizsgálódásainkat is figyelembe véve – itt most a makro szintű megközelítés foglalkoztat. Inkább fogalmi megközelítésre, s kevésbé tapasztalati adatokra támaszkodva tudom kifejteni elgondolásom. Általánosságban azt mondhatom, hogy Magyarország versenyképességét csak a jól képzett, minőségi munkaerő, a kiművelt emberfők biztosíthatják. Ahhoz tehát, hogy az átmeneti országok, köztük Magyarország ne veszítsen teret a világgazdasági versenyképességben, és legalább gazdasága bizonyos vonatkozásaiban konvergencia és utolérés következhesse be, kulcskérdés a humántőke minősége. A standardizálódott tömeg-termeléssel és az ezzel járó munkaerő kapacitásokkal csak leértékelődési folyamatok járhatnak együtt. Folytatódni fog ugyanis a világpiacon a hagyományos iparágak leértékelődése, s az ilyen munkahelyek megszűnése. A távol-keleti és más újonnan iparosodott országok világpiaci jelenléte, ezeket a szükségleteket alacsony bérű, de termelékeny és költségösszetevőiben alacsony szintű termékeivel teszi számunkra versenyképtelenné. Ily módon az átalakult országok számára is a világgazdasági versenyképesség fő tényezőjét, a humántőke-állomány bővülése és minőségének emelése jelenti, ami egyben a K+F igényes termékek növelését igényli. Magasabb hozzáadott értéket csak magasabb kvalifikált humántőkével és technológiai innovációkkal lehet elérni. A gazdasági fejlődés szempontjából tehát meghatározó lesz a humántőke-fejlesztése, amit pedig az HDI mutatóban szereplő tényezők (élettartam, tudásszint, életszínvonal) javításával lehet elérni. Magyarországon lemaradások és következésképpen kihasználatlan kapacitások vannak a szakképzésben, amit pedig egy magasabb rentabilitással dolgozó munkaerő termelésbe állításával lehetne hasznosítani.

A gazdaság- és a társadalmi fejlődés ezen általános trendjét akkor sem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni, ha közvetlen kapcsolatban aligha áll a vállalatok világpiaci

profitabilitásával, tehát mikro szinten értelmezett versenyképességi mutatójával. Közvetve azonban, a mezo- és makroszintek kvalitásai jelen vannak a vállalati tevékenységben is.

Ezek a humántőkét felértékelő törekvések pedig eredendően összhangban állnak az EU lisszaboni stratégiájával,⁶⁵ illetőleg annak a 2004-en a Sapir- és a Kok jelentésben elvégzett korrekcióival. Más út aligha adódik a magyar gazdaság előtt.

---

⁶⁵ Ti., hogy az Unió a világ legversenyképesebb tudásalapú gazdaságává váljék 2010-re

7. TÉZISEK

Összefoglalás, hipotézisek és a következtetések igazolása

A közép-kelet európai átalakulási folyamatok izgalmas kutatási témájában végeztem elméleti diszkussziókat, amikor a honnan-hová kérdéseit tisztáztam. Történettudományunkra, gazdaságtörténet írásunkra, és különösen Bibó István és Szűcs Jenő munkásságára támaszkodva lokalizáltam a Kelet-Európa és a közép-kelet európai fogalmak jelentőségét és érvényességét. Erre azért volt szükség, mert a térség és benne a magyar átalakulás értelmezését, okadatolását és összehasonlító szintű megközelítését alapozta meg, de immáron a globalizációs folyamat kényszereinek körülményei közepette. Különös figyelmet fordítottam dolgozatom második felében a magyarországi átalakulásra. A gazdaság átépítése mellett jellemeztem a politikai és jogi rendszerünk megváltozását, főbb karakterisztikumait, és kitértem az állami funkciók rendszerváltozás nyomán bekövetkező módosulásaira is.

I.

Kutatásom 1., kiinduló hipotézise a kezdetben az volt, hogy az átmenet lezárult. A befejezettség-befejezetlenség kérdésre adott válaszlehetőség kategorikus igennel-nemmel való eldönthetlensége vezetett tovább a probléma tagoltabb, differenciáltabb kezeléséhez. Négy tézisben foglalhatók össze ez irányú vizsgálódásaim eredményei:

1. az átmenet az államszocializmusból a tőkés piacgazdaság *fele történő mozgási irányt* jelent.
2. az átmenet *nem lehet csak gazdasági*, a politikai és gazdasági szférát egyaránt érinti. Ebben az értelemben az átalakulási folyamatok és az állami és politikai intézményi változások kérdései kerültek vizsgálódásaim középpontjába. A szokások, beállítottságok, habitusok (Bourdieu) és a kultúra szerepe sem elhanyagolható. Ezért nincs két egyforma ország a sok azonos fejlettségű és kapitalista társadalmi alakulat között. A nyereségre orientált, célracionális, vállalkozói magatartás jelen van társadalmunkban, de az ezzel járó individualizációt és polgári szokásrendet társadalmunk egy jelentős hányada 18 év alatt sem interiorizálta. Az államszocializmusból áthagyományozódott kollektív

érzületek és igények – a nagypolgárság kivételével – a középrétegek és az alullevők magatartásformáiban is jelen vannak.

3. Az átmenet mindig régi és új mozzanatok harca: nem egyszeri eredmény, nem dologszerű képződmény, hanem állapot, amelyben viszonyok, intézmények, emberi magatartások már „életünk legvégzetesebb hatalma, a kapitalizmus” (M. Weber) alapján termelődnek újra. A gazdaság feletti magánhatalom és a tőkés újratermeléshez szükséges intézményi- szabályozó feltételek uralkodnak. Ebben az értelemben az átmenet, ahogy ezt bemutattam, *lezárult*.
4. Nem fejeződött be és nyitott kérdés a Közép-Kelet- Európai országok zömében – talán csak a legfejlettebb Szlovénia kivételével -, hogy van-e, lesz-e közelítés a centrum országaihoz.

Az utolérés (tartós közelítés) értelmében az átalakulás eredményessége mindmáig nyitott kérdés – a lemaradás potenciális veszélyével. Magyarország tartósan, hosszú távon, annak ellenére sem közeledett a centrum fejlettségi színvonalához, (átlagos értelemben⁶⁷), hogy tőkés gazdasági-és társadalmi viszonyok és a rájuk jellemző integrációs formák (piac, politikai váltó gazdaság, jogállami-hatalom megosztó köztársaság) kiépültek és működnek.

Bemutattam, hogy a mozgási irány azonos szándékú tételezése – államszocializmusból a kapitalista piacgazdaságba – nem, vagy nem feltétlenül azonos eredményre vezet a különböző fejlettségű és adottságú országok között. A tulajdoni viszonyok és a gazdasági struktúrák megváltozása nem jelenti azt, hogy az átmenettel ezek az országok a fejlettekhez közeledtek volna. A kisebb kelet-európai országoknak egyenesen nagyobb a világgazdasági függése és kényszeres alkalmazkodása, mint az 1999 után reorganizálódó, ‚kétarcú’ Oroszorszáé, vagy a bő negyedszázada jelentős fejlődésen átmenő Kínáé, melynek viszonyait éppen az állami-politikai tényezők kulturális hagyományokhoz kapcsolódó sajátosságai miatt ma sem tekinthetnénk tisztán tőkés rendszernek. Az átalakulás

---

⁶⁷ Berend nemzetközi irodalomra (Paul Bairoch) támaszkodó adatai szerint a magyar GDP a nyugat európai % ban kifejezve (azt 100%-nak véve, s mögötte 1960-as dollár reálértékkel átszámolva) a következőképpen alakult: 1860-ban annak 60%-án, 1910-ben 58%-án állt. Az államszocialista korszakban 1973-ban kerültünk legközelebb a fejlett Európa átlagához (akkor csak 14%-al maradtunk el attól, amit viszont gyors visszaesés követett a nyolcvanas évtizedben. Berend T. Iván: Gazdasági elmaradottság, kiutak és kudarcok KJK, 1979, 154-158.o.) Ha ezt viszonyítjuk a 2004 előtti EU, akkor még 15-höz, akkor Magyarország 57-58%-on állt, míg ha a 2006-os esztendő és immáron az EU 27-ek átlagát vesszük (ami a bulgár és román csatlakozással *lefelé* toltta el az átlagot), akkor 63 %-on állunk. Nincs nagy mozgás a 4-5% pontos differenciákkal, - történelmileg nézve. Úgy tűnik: nem kormányokon és berendezkedéseken múlik a viszonylagos elmaradottság problematikája.

vizsgálatában az eredmények különbözősége mellett – Szlovénia sikeres rendszerváltásától Moldávia kudarcáig bezárólag – egyértelművé vált, hogy a gazdasági tényezők hatásait nagymértékben befolyásolják az állami-politikai-kulturális meghatározottságok. Kornai János ezért tartotta szükségesnek, éppen módszertanilag hangsúlyossá tenni a ’rendszerparadigma’ bemutatott álláspontját. (Szempontrendszerét elfogadva magam is igyekeztem azt elemzéseimben érvényesíteni. Azonban a térség és Magyarország elért eredményeit és jövőbeli lehetőségeit illetően – támaszkodva a más nézetekkel (Szalai Erzsébet, Lányi Kamilla, világrendszerkutatók és történészek) és értékelésekkel élés összehasonlító módszerére – szkeptikusabb álláspontokat foglaltam el a kiváló akadémikusunknál).

II.

Munkámban módszertanilag arra törekedtem, hogy *az általános érvényű, az országok széles körét érintő és absztraktabb szintű kérdésfeltevésektől és összefüggésektől* (fogalomhasználat: átmenet, felemelkedő piac, államszocializmus, kapitalizmus, világrendszer, ökonómiai és egyéb- államelméleti, politológiai szempontok viszonya az elemzésben) *haladjak a konkrétabbak felé, a különös és egyedi problémák felé.* Második feltevésem arra vonatkozott, hogy vajon egységes pályára kerültek-e a közös államszocialista múlt okán ezek az országok? Így került sor a Közép-Kelet Európai országok, Oroszország és Kína fejlődési pályájának jellemzésére. Itt történelmi megalapozást adó előzmények után bemutattam e fejlődési pályákra vonatkozó interpretációs és értékelési vitákat. Az eldöntendő kérdésekben vagy az irodalmi álláspontok összehasonlításán keresztül foglaltam állást, vagy történelmi és tapasztalati adottságok figyelembevételével érveltem. Kína evolutív fejlődése – az erről szóló értelmező viták ellenére – is kedvezőbbnek tűnik számomra, mint a katasztrofális visszaesésen átment Oroszország csak 1999 után beinduló visszazárkózása, vagy pedig a roppantul sebezhető kis Közép- és Kelet-európai gazdaságok helyzete. A három balti ország (Észtország, Litvánia és Lettország) a *radikális átmenet és a neoliberális modell mintája* a régióban. Ezzel szemben Szlovénia a szerves változások megtestesítője. Ezt ott egy *neokorporatista-érdekegyeztetéses* modell valósította meg. Földrajzilag és modellszerűség szempontjából a balti neoliberalizmus és az adriai neokorporatizmus *között helyezkednek el a visegrádi országok.* Ezekben a külföldi tőke erősebben befolyásolta rendszerváltásukat, mint

Szlovéniáét, ugyanakkor a belföldi munkaviszonyokat és jóléti rendszereket valamivel jobban meg tudták védeni, mint ezt a balti országokban tették.

Szelényi Dél-Kelet-Ázsia, Kelet-Európa és Közép-Európa kapitalizálódó utjait összehasonlító kutatásai nyomán jutottam el ahhoz a következtetéshez, hogy a politikai kapitalizmus weberi-fogalmához jól illeszkedik a Polányi Károly által kidolgozott szubsztantív gazdaság problematikája. Tézisem, amely mellett érvelek: *a politikai kapitalizmus a szubsztantív gazdaság egyik történelmi-szociológiai konkretizációja.*

III.

A gazdaságelmélet evolúciós modellje új felismeréseket tartalmaz: itt ugyanis sokkal inkább *a szubjektív megközelítés következetes alkalmazása történik meg*, tehát éppen az *emberi tényező bevonása* az előrelépés. Azért, mert a gazdasági szereplők döntéseiket a bizonytalanság körülményei között hozzák meg, ez pedig „ *folyamatos korrigálást*” igényel és jelent. Hiszen nem csak a mikroszinten folyamatosan végbemenő szakadatlan mozgás, változás a döntő tényező. Legalább ugyanolyan mértékben szükséges a környezet viszonylagos stabilitása. Ugyanis a cselekvő mikro-szintű szereplők számára csak ennek révén létezik a fejlődéséhez elengedhetetlenül fontos irányadó támpont, ti. hogy mihez is alkalmazkodjanak. A döntések korrigálása az átfogóbb világgazdasági környezethez való alkalmazkodáson keresztül és az egységes jogszolgáltatás kiszámíthatóságához való alkalmazkodáson múlik. A nagy világcégek, transznacionális társaságok persze erőfölényüket gyakran a gazdasági-piaci környezet vagy éppen az állami gazdaságpolitikák befolyásolására is fel tudják használni, amitől elesnek a nemzeti alapú kis- és középvállalkozások, melyek jórészt csak igazodási kényszerben vannak. Gazdasági folyamatokat nem tudnak ellenőrizni, befolyásolni.

IV.

Az államtudomány és a közigazgatási jog klasszikus témája az állami funkciók vizsgálata és osztályozása. A megváltozott világgazdasági körülmények figyelembe vételével számba vettem azokat az állami funkciókat, amelyek egyfelől a rendszerváltás következtében lényegesen módosultak. Másfelől, éppen a washingtoni-konszenzus minimális államával szemben *egy fejlesztő állam (developmental state) gazdasági, és szociális funkciói* maradhatnak, mégpedig a globális kapitalizmus körülményei közepette is. Az állami funkciók vizsgálata eleve szélesebb perspektívát nyit a minimális államfelfogáshoz képest, hiszen nem a piacositást tekinti önértéknek a közhatalmi szerveződésekkel szemben. Az állami funkciók az adott kor adott államának társadalmi rendeltetését valósítják meg. Ezért a magyarországi rendszerváltozásban is az államcélokhoz igazodnak. Következésképpen átalakítják a hagyományos állami funkciókat is. Jelöljünk ezek közül három reprezentatívát: 1. a belső szuverenitás megnyilvánulásaként a *rendvédelmet jogállami keretek közé* terelik. A rendészeti igazgatás akadályelhárító tevékenysége a végrehajtó hatalom feladata, a rendvédelmi törvény alapján, normális esetekben elválva az állam bűnüldöző tevékenységétől, melyet az igazságszolgáltatás funkciójaként a Btk. és a Be alapján gyakorolnak. 2. A társadalom és a természet viszonyát hagyományosan befolyásoló állami funkció (védelem megszervezése természeti katasztrófák esetére, előrejelzés és mentőrendszerek kialakítása) a XXI. század közepette kiegészül és jellegváltozáson megy át, amikor a *fenntartható fejlődés* funkciójává válik. Napjainkban pedig a globális környezeti hatások (üvegházhatás, édesvízi készletek) kezelhetetlenek pusztán helyi szinten, ezért az államok nemzetközi együttműködését is feltételezi a fenntartható fejlődés funkciója. 3. A hagyományos racionális igazgatást kiegészítve, esetenként helyére lépve jelennek meg a közjog és a magánjog határait tovább relativizáló megoldások. Így a *New Public Management (NPM)* és a *Public Private Partnership (PPP)* törekvések.

A fejlesztő állam a társadalmi-gazdasági modernizáció, a világgazdasági felzárkózás, az állam és a társadalom gazdaságfejlesztő szerepét tárgyalja. A neoinstitutionalista irányzatra támaszkodva, azon az állásponton állok, hogy éppen az *institucionális kapcsolatok révén* érhető el, hogy a társadalmak demokratikus politikai ellenőrzést gyakoroljanak a gazdaság azon tényezői felett (TNC-k; nemzetközi pénzügyi központok), amelyek éppen a globalizáció körülményei miatt túl-hatalomra tudtak szert tenni.

A fejlesztő állam vonatkozásában hét követelmény hangsúlyozása adódott. Ezek felsorolásszerűen a következők: 1. termelésösztönzés 2. K + F támogatás az innováció érdekében, mégpedig a licencpolitika összehangolásával 3. környezet- és élelmiszerbiztonság 4. startégiái relevanciájú ágazatok irányítása vagy menedzselése 5. versenyszféra védelme, támogatása a monopolizálódással (az extraprofitképződés egyik forrása) szemben 6. piaci kudarcok nemkívánatos hatásainak kivédése 7. tripartit egyeztetések (amely egyben szociális funkció is).

A szociális integrációt elősegítő állami funkciókat hat csoportba sorolva taglaltam: 1. munkaerő reprodukciós színvonalának emelése 2. társadalmi mobilitás elősegítése, és a 'Bildungsbürgertum' 3. kulturális infrastruktúra fenntartása, gazdagítása 4. preventív szociálpolitika és utólagos kompenzációk 5. a széles értelemben vett társadalmi és gazdasági infrastruktúra fejlesztés + közszolgáltatások fenntartása 6. társadalmi rend (közrend+közbiztonság) és egyensúly védelme.

V.

Az állami funkciók tanulmányozása mellett kitértem a globalizáció szülte jogi folyamatokra. Harmadik hipotézisem arra vonatkozott, hogy a dereguláció fogalmával lehet leírni az államtalanítással (dezetatizáció) párhuzamosan a jog új jelenségeit. Ezt kellett módosítanom, a nemzetközi kereskedelmi jogban leginkább tetten érhető tendenciát észlelve: ez ugyanis a dereguláció mellett *a nemzeti törvényhozással szemben flexibilisebb jogi megoldásokat* munkált ki. Éppen a globalizációs folyamatok reakciójaként, amely az átmenetben lévő országokra éppúgy kihat, mint a világgazdaság többi szereplőjére. Kutatásom egyik eredménye, hogy reális összefüggés mutatható ki e jogi fejlemények és a fejlődés-gazdaságtan magyarázatai között. Ugyanis kialakult egy új lex mercatoria, melyet Galgano (és mások is), a globalizációs folyamathoz kötnek, és *spontán egységes jogként* jellemzik. Ebben az olasz professzor egyetemes jogfejlődési tendenciát lát. Az üzleti és gazdasági világ új jogi megoldásai *összefüggésbe hozhatóak az evolúciós közgazdaságtannal*. Ehhez nem a jog gazdasági elemzését kell elvégezni, mint ezt a mainstream neoliberais ökonómia nyomán Posner és mások megtették, hanem *a gazdaság jogi elemzését*. Ezzel a jog kerül közel a gazdasághoz, annak mintegy belső, endogén tulajdonságaihoz idomul. Ugyanis *az absztrakt-általános, előre szabályozó állami jogtételekkel, törvényi joggal állítja szembe a*

jogfejlődés két, ma igazán jellemző tendenciáját: a nemzeti törvényhozók által kibocsátott jogforrásokat (törvényt) egyfelől az *atipikus szerződések* világméretű elterjedése váltja fel. Másfelől a nemzetileg széttöredezett jogalkotás nem tud megfelelni a kereskedelmi jog területén a világban kialakult gyakorlati igényeknek. Ezért vált hatásos megoldássá a „*iurisdictio*” *primátusa* a „*legislatio*” felett. A bírói, jogalkalmazói jog rugalmas és gyors, menet közben született evolutív mértékei oldják meg azokat a problémákat, amelyekre a törvényhozó hatalom *ex ante*, az esetekhez képest előre alkotott rendelkezéseivel nem oldhatott meg. A spontán előálló tapasztalat szülte evolúciós variánsok adják a joggyakorlat mértékeit, mintáit (a nemzetközi kereskedelmi szokásokra és szabványokra építve a megoldásokat), amikor a gazdaság endogén módon kiváltott, új jogszolgáltatási igényeire reagálnak. Ezeket, a jogi megoldásokat és mértékeket minden szereplőnek figyelembe kell vennie, így a világpiacra kilépő hazai gazdaság szereplőknek is.

VI.

A magyarországi átalakulás *politikai és jogi rendszerének vizsgálata* után tértem át a gazdasági rendszer kérdéseire. Ami a politikai rendszert illeti az államszocializmus jellemzőinek bemutatása után Bihari nyomán (2005) vizsgáltam a kialakuló politikai és állami intézményrendszer stabilizáló tényezőit. Az állami szervek ismert rendszerét táblázatban foglaltam össze. Mindkét alrendszer vonatkozásában figyelembe vettem az elmúlt négy év tapasztalatait, változásait. Így megállapítható, hogy a pártsemleges közigazgatás megteremtése - nagyon úgy tűnik - sikertelen volt: a központi közigazgatásban a politika elsődlegességre tör a szakelemmel szembe.

Az ideológiai centrumokban magas fokú állandóság jellemzi a nemzeti-konzervatív, szocialista-szociáldemokrata és a liberális pólus befolyását. Változó erősséggel és arányokban, de 20 éve uralják társadalmi tudatunkat. Ezekhez képest az egyéb ideológiák (anarchista, kommunista, zöld, feminista stb.) csak alárendelt, kiegészítő befolyáshoz jutottak.

A politikai rendszerben kitüntetett helyet kap a pártrendszer. Nálunk a *mérsékelt pluralizmus relatíve többpárti rendszere* alakult és szilárdult meg. A parlamentális köztársaság kormányformáját illetően az 1945-48 közötti koalíciós időszak mintáját alapul véve alakítottuk ki berendezkedésünket. Annyiban mindenképpen sikeresen, hogy a magyar parlamentarizmus nemcsak *a pártok szabályozott versengését*, hanem a *kormányozhatóságot*

kitüntetett alkotmányos értékét együtt biztosítja. Kissé bonyolult három csatornás választási rendszerünk pedig (egyéni, területi, és országos listás mandátumok szerezhetőek) az 5 %-os küszöbrel pedig jól szolgálja ezt a kormányozhatóságot. (Ti. elkerüli az extrém pluralista megosztottságot).

Rendszerváltásunk a legalitás útján a jog, mint eszköz segítségével és a "jogállami forradalom" (Sólyom) keretei között zajlott. A jogrendszer átalakulásának rendkívül összetett mozgásait elsősorban a közjog vonatkozásában, az intézményi és jogdogmatikai csomópontok kijelölésével magyaráztam.

Önálló kérdésként elemzem az ún. *eredeti tőkeátcsoportosítást végrehajtó magyar rendszerváltást*. Szalai Erzsébet gazdaságpszichológiai elemzése nyújtottak itt a 4. kiinduló hipotézist. Eszerint nehézségeink nagyrészt az FDI-t preferáló privatizációs folyamatokból adódnak, amelyet a késő-kádári technokrácia kezdeményezett (majd mások is folytattak) Megfontolásait azonban empirikus módszerek tesztjének vettem alá. Így a az FDI tényleges gazdasági szerepénél olyan eredményekre jutottam, melyek nyomán finomítások váltak szükségessé. Igaz, gazdaságunk éppen a 2006-2007-es esztendőben mutattak fel olyan strukturális okokra visszavezethető, a belső és külső makrogazdasági egyensúly zavarait kiváltó fejleményeket, amelyek miatt sajnos illúzióknak bizonyult azt gondolni, hogy az 1997-től kétségkívül beindult növekedés tartós-folytonos lesz, és felülmúlja az uniós átlagot, minek következtében közelíthetünk az Unió ún. mag-országaihoz. Ugyanakkor magyar sajátosság az FDI jelentős szerepe (Cseh- és Lengyelországhoz hasonlóan), amit nálunk területi bontásokban is jellemeztem. Kutatási eredményként kimutattam, hogy a hazai régiók közötti fejlettségi különbségeknek nemcsak eredménye, hanem ma is egyik faktora éppen a beáramló FDI elhelyezkedése. (Ezeket kedvező esetben termelésorientált, zöld mezős beruházásokkal lehetett motiválni. Rosszabb esetben kereskedelmi láncolatok piac-felvásárlási érdekei mozgattak). Mikro-szintű elemzést végeztem a Győri Ipari Park esetében, ahol az Audi AG befektetését vizsgáltam a Thünen-gyűri érvényessége szempontjából.

Exportvezérelt gazdaságunkban kritikus a szerepük, ezért létfontosságú a megfelelő gazdaságpolitika folytatása: a jogi és pénzügyi szabályozás olyan egyensúlyának megtalálása, amelyben a munkahelyteremtés, a technikai-technológiai transzfer pozitív hatásán kívül az államnak vannak bevételei az itt működő multiktól, nemcsak kedvezményeket és mentességeket ad, de a szabályozás nem teremt kedvezőtlen klímát ahhoz, hogy profitjaikat ezek a cégek repatriálják. Minél nagyobb mértékben forgatják vissza azt az itteni

újratermelési folyamatba, annál előnyösebb a befogadó, hazai gazdaságnak (elsősorban a technológiai transzfer javíthatja a termelékenységet, az ipari szerkezet korszerűbb alakulását és a K+F kiadások növelését, ahogy ezt a 4.5. alatt tárgyaltam). Elfogadtam azt a levezetést, hogy az FDI hatása akkor lehet pozitív a gazdasági növekedésre, ha a fogadó gazdaságban a humántőke elért egy meghatározott szintet, tőkeabszorpciós kapacitást. A humántőke minősége küszöbértékét itt a középfokú oktatásban résztvevők arányával mérik, s ekkor a közvetlen külföldi tőkebefektetések jelentősen emelhetik a növekedés ütemét.

VII.

A hazai átalakulás mindmáig vitatott és elődázott problémái közé tartozik a középszintű igazgatás és önkormányzatok problémájának megoldása. A közel 3200 önkormányzat az 1990-es törvényben alapvetően demokratikus viszonyokat teremtett és érvényesítette a helyi önállóságot. Ezzel az önkormányzatok a hatalommegosztás tényezőjévé váltak. A települési szint fölötti területi szintek, az anyagi források megteremtése, a területi egyenlőtlenségek és a területfejlesztés kérdései sokszor-sokféle formában kerültek terítékre, de egyik politikai ciklus sem hozott átfogó és kielégítő eredményt. Részben a kétharmados törvények fogságában nem sikerültek az átfogó reformok, mert a mindenkori ellenzék meg tudta kötni a kormányzó erők kezét, s ez gyakorlatilag négyszer megtörtént.

A szocialista-liberális kormányzat 2002 óta próbálkozott a középszint regionális átalakításával. Hol a 7 régiós beosztású statisztikai-tervezési régiók, hol a megye mellé vagy éppen helyére tervezett 9 régiós megoldások kerültek előtérbe. Sikerületlenül, mert az ún. lopakodó jogalkotás nem teremtette meg az átalakuláshoz szükséges szakmai, politikai és jogi eszközrendszert. A regionális közigazgatási hivatalt, mint szervezetrendszert egyszerű többséggel is elő lehetett állítani, azonban ezek törvényességi ellenőrzési funkciója alkotmányos alapot kívánt volna meg. Ennek hiányában máig alkotmányellenes helyzet alakult ki. Ami a középszinten jelenkező reformot illeti: szervetlen, mesterkélten konstruált radikális megoldások helyett célszerűnek látszik a ‚kiüresedett’ megyét és a nem működő, mesterséges régiókat a meglévő hagyományok mentén felváltani új megoldással, nevezetesen a nagymegyével. Ezt a Verebélyi Imre által kidolgozott álláspontot mutatom be, a *13 nagymegyével, s ezek térképes ábrázolásával*.

VIII.

Széchenyire rímelő utolsó tézisé: Magyarország versenyképességét csak a kiművelt emberfők, minőségi humánerőforrások, a jól képzett munkaerő biztosíthatják. Ahhoz tehát, hogy Magyarország ne veszítsen teret a világgazdasági versenyképességben és legalább gazdasága bizonyos vonatkozásaiban konvergencia és utolérés következessen be, kulcskérdés a humántőke minősége. Az átmeneti országok számára is a világgazdasági versenyképesség fő tényezőjét a humántőke-állomány bővülése és minőségének emelése jelenti, ami egyben a K+F igényes termékek növelését igényli. Magasabb hozzáadott értéket csak magasabb kvalifikált humántőkével és technológiai innovációkkal lehet elérni. A gazdasági fejlődés szempontjából tehát meghatározó lesz a humántőke-fejlesztése, amit pedig éppen az HDI mutatóban szereplő tényezők (élettartam, tudásszint, életszínvonal) javításával lehet elérni. A feltörekvő piacok ilyen irányú konkurenciájának következtében nagyon kevésbé valószínű, hogy az ipusztársadalmi kapitalizmus korszakában kifejlesztett termékekkel közelíteni-utólni lehessen. (G. Arrighivel szólva: a perifériák iparosítása egyben az ipar periférializálódását, tehát leértékelődését hozza magával). Sem adottságaink, sem a világgazdasági tendenciák nem kecsegtetnek ezzel. Feltehetőleg jövőnk záloga ezért – igaz, kissé elvont a megfogalmazás – csak a tudás alapú gazdaság és társadalom lehet.

8. Irodalomjegyzék

- [1] Andor László: *Összehasonlító gazdaságtan*
ZSKF, Budapest (2007)
- [2] Artner Annamária: *Globalizáció alulnézetben*
Napvilág Kiadó, Budapest (2006)
- [3] Aron, Raymond: *Dix-huit leçons sur la société industrielle Gallimard*
Paris (1962)
- [4] Arrighi, Giovanni: *A fejlődés illúziója - A félperiféria koncepciójának megújítása*
Eszmélet (1992), 15-16/ 145-180.
- [5] Arrighi, Giovanni: *Kelet-Ázsia felemelkedése és az államközi rendszer elsorvadása*
Eszmélet (1996), 30/ 169-197.
- [6] Bakács A. - Borkó T.: *Az állami szerepvállalás modelljei*
ICEG-EC, Budapest (2006), p.36
- [7] Barta Györgyi – Bernek Ágnes – Nagy Gábor: *A külföldi működő tőke-befektetések jelenlegi tendenciái és területi elmozdulásának esélyei Magyarországon*
Tér és Társadalom 2003/4.
- [8] Bartke I.: *A területi (gazdasági) fejlődés társadalmi hajtóerői és az állami szabályozás*
Tér és Társadalom (1994), 3-4. szám, pp.1-22.
- [9] Benczes István: *Erős állam – gyenge társadalom. A fejlesztő állam intézményi perspektívában* in: Csáki (szerk.), (2009), 35-63.
- [10] Berend T. Iván: *Gazdasági elmaradottság, kiutak és kudarcok*
KJK (1979)
- [11] Berend T. Iván: *A jóléti állam: válság és kiutak*
História (2003), 7. szám
- [12] Bihari Mihály: *Magyar politika 1944-2004 Politikai és hatalmi viszonyok* Osiris,
Budapest (2005)

- [13] Borsi B.: *A versenyképesség, illetve a technológia- és tudásáramlás közötti összefüggések a magyar feldolgozóiparban.* in: Palánkai T. (szerk) *EU csatlakozás és versenyképesség*
GKI Rt. Budapest (2004), pp.57-81
- [14] Brümmerhoff: *Finanzwissenschaft*
Oldenbourg (1996)
- [15] Chikán A.: *A versenyképesség koncepcionális háttere és alakulása a XXI. század küszöbén. Előadás.*
Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Vállalatgazdaságtan Tanszék, Budapest (2001)
- [16] Concha Győző: *A rendőrség természete és állása a szabad államban.*
Értekezések a társadalomtudományok köréből, MTA, Budapest, (1903), 306-313.
- [17] Cortright, J.: *The New Growth Theory, Technology and Learning: A Practitioner's Guide*
U.S. Economic Development Administration, Washington D.C.(2001) p.40
- [18] Csáki György (szerk.): *A látható kéz A fejlesztő állam a globalizációban*
Napvilág Kiadó (2009)
- [19] Cullis – Jones: *Közpénzügyek és közösségi döntések*
Aula (2003)
- [20] Czeglédi Pál: *Verseny és gazdasági növekedés az átementi gazdaságokban*
Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar (2005)
- [21] Csaba László: *Fölemelkedő Európa*
Akadémiai Kiadó, Budapest (2006)
- [22] Cserne Péter: *Richard Posner in: Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*
Prudentia Iuris (2004) 12. k. (szerk.: Szabó Miklós), 299–311.
- [23] European Comission: *Raising EU R&D Intensity: Improving the Effectiveness of Public Support Mechanisms for Private Sector Research and Development*
Brussels (2003)
- [24] European Comission: *EU competition policy and the consumer*
http://ec.europa.eu/comm/competition/publications/consumer_en.pdf (2004)

- [25] European Council: *Presidency Conclusions*
http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00100-r1.en0.htm, Lisbon (2000), p.26
- [26] Faragó L.: *Regionális gazdaságfejlesztés „kereslet-oldali” stratégiák segítségével*
 Comitatus (1994) december. 60–63. p.
- [27] Faragó L. *Posztmodern: a modern kritikája, avagy az új kihívás*
 Tér- és Társadalom (1991), 4. sz. pp. 1-16
- [28] Farkas Péter: *Az állam gazdaságpolitikai feladatainak újraértékelése*
 MTA Elnöki Pályázat, MTA Világgazdasági Kutatóintézet (2006)
- [29] Ferencz Jácint: *Regionalizáció a mezoszinten*
 LEVIATÁN A Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Intézetének Tudományos Közleményei (szerk.: Szigeti Péter) Tomus II., Győr (2005), 187-224.
- [30] Finszter Géza: *Az alkotmányos rendvédelem*
 Jogvédelem – Rendvédelem Tanulmányok (szerk.: Szigeti Péter), RTF Alkotmányjogi és Közigazgatási Jogi Tanszék kiadványa, Budapest, (2007), 36-86.
- [31] Freeman, C.: *Technology and Economic Performance: Lessons from Japan*
 Pinter, Publisher, London (1987)
- [32] Galgano, Francesco: *Globalizáció a jog tükrében - A gazdaság jogi elemzése*
 HVG Orac (2006) (fordította: Metzinger Péter)
- [33] Gilopin, Robert: *Nemzetközi politikai gazdaságtan - A nemzetközi gazdasági rend értelmezése*
 Budapest Center for International Political economy, Budapest (2004), 431 oldal
- [34] Gódor Zsolt, Varga-Lang Károly: *A kínai textilárak magyarországi nagy-és kiskereskedelme*
 Szeged (2005)
- [35] Grosz András: *Az autóipari koncentráció és klaszteresedési folyamat az Észak-Dunántúlon*
III. Fiatal Regionalisták Konferenciája, Győr (2002)
- [36] Groth, A.: *China in comparative perspective*
 The Journal of East Asian Affairs, vol. XVII. No. 2. (2003)

- [37] Greskovits Béla – Dorothee, Bohle: *Állam, nemzetköziesedés és a kapitalizmus változatai Kelet-Európában*
Fordulat (2008), 1. szám
- [38] Horváthy Balázs: *Az uniós és a magyar jogrendszer metszéspontjairól*
LEVATAN, tomus V.(2007), 6-42.
- [39] Halmai Gábor: *A magyar alkotmány átalakulása* (2007)
Jakab András és Takács Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990 – 2005. Jog, rendszerváltozás, EU-csatlakozás. I. és II. kötet, Gondolat – ELTE ÁJK, 55-64. o., Budapest (2007). Angol változatban: Transformation of the Hungarian Legal Order 1985-2005. Kluwer Law International, The Hague*
- [40] Kende Tamás – Szücs Tamás: *Az Európai Unió politikái*
Osiris, Budapest (2001)
- [41] King, Lawrence Peter – Szelényi, Ivan: *Max Weber's theory of capitalism and varieties of post-communist capitalism*
Angewandte Sozialforschung, Jahrgang 24, 3 / 4 - 2006, 175-185.
- [42] Kisteleki K. – Lövétei I. – Nagyné Szegvári K. – Pomogyi L. – Rácz L. é.n.
Egyetemes állam- és jogtörténet. Polgári kor.
HVG Orac, szerk.: Rácz Lajos
- [43] Kleinheinz F.: *A nemzeti innovációs rendszer vizsgálata, mint új elméleti – módszertani megközelítés. In.: Varga Cs. Csörgő Z. (szerk.)*
A tudás társadalma (2002), I. kötet, pp.
- [44] Kornai János: *Mit tanulhatnak a posztszocialista átalakulás útjára lépő országok az átmenet eddigi tapasztalataiból?*
Közgazdasági Szemle (2004), 51, 10: 899-923.
- [45] Kornai János: *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*
Akadémia, Budapest (2007)
- [46] Körösi István: *Az állam változó gazdasági szerepe és a humántőke felértékelődése. Új korszakváltás a XXI. Század elején? In. Epochal Change in the World Economy Past and Prospects*
MTA Világgazdasági Kutatóintézet , Budapest (2007)

- [47] Krausz Tamás – Sz. Bíró Zoltán: *Peresztrojka és tulajdonáthelyezés. Tanulmányok és dokumentumok a rendszerváltás történetéből a Szovjetunióban (1985-1991)*
Magyar Ruszisztikai Intézet, Budapest (2003)
- [48] Krausz Tamás: *A Jelcinizmus a történelem mérlegén c. és Putyin és az orosz kapitalizmus c. tanulmányok, in: Lenintől Putyinig*
La Ventana (2003)
- [49] Kritzer B.E.: *Social Security Reform in Central and Eastern Europe: Variations on a Latin American Theme*
- [50] Kulcsár Kálmán: *Az új politikai rendszer és a magyar valóság*
MTA Társadalomkutató Központ, Budapest (2006)
- [51] Kulcsár Kálmán: *Kína a világpolitikában*
Akadémiai Kiadó, Budapest (2007)
- [52] Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan I., Alapfogalmak, alkotmányos intézmények*
Osiris, Budapest (2003 és u. ő. 2007)
- [53] Landes, D.S.: *Why Are We So Rich and They So Poor?*
American Economic Association Papers and Proceedings (1990) No. 80.
- [54] Lane D.: *Global Capitalism and the Transformation of State Socialism*
- [55] Lányi Kamilla: *Válság táplálta globalizáció I. és II.*
Külgazdaság (2000) 4-5.
- [56] Leftwich, Adrian: *Bringing Politics Back* in: *Towards a Model of the Developmental State* In: *The Journal of Developmental Studies* Vol.31., No. 3.,pp.400-427. (1995)
- [57] Lévai Imre: *A komplex vilárendszer evolúciója - A globális és regionális politikai gazdaságtan alapvonalai*
Akadémiai Kiadó (2006)
- [58] Losonczi Miklós: *A magyar versenyképesség forrásai nemzetközi összehasonlításban*
„Átalakulási folyamatok Közép-Európában” konferencia, 2005. december 2-3. Győr
- [59] LEADER Hungária - *Gödöllői Innovációs Központ*
<http://www.leader.co.hu> (2006)
- [60] Lukács György A társadalmi lét ontológiájáról II. kötet, Szisztematikus fejezetek,
Magvető, Budapest (1976)

- [61] Lundvall, B.-Å.: *Innovation and an Interactive process: from User-Producer Interaction to National System of Innovation*. In: Dosi, G et al, (ed): *Technical Change and Economic Theory*. Pinter Publishers. London/New York. (1988)
- [62] Metcalfe, S.: *The Economic Foundations of Technology Policy: Equilibrium and Evolutionary Perspectives*. In: Stoneman, P. (ed): *Handbook of the Economics of Innovation and Technical Change* Blackwell Publishers, Oxford (UK)/Cambridge (US) (1995)
- [63] Meyer Dietmar: *Evolúciós közgazdaságtan elmélettörténeti szemszögből vagy közgazdasági elmélettörténet evolúciós szemszögből (Kézirat)* (2003)
- [64] Molnár L.: *A befektetők regionális hovatartozásának szerepe az érdekek alakulásában* GKI Gazdaságkutató Rt., Budapest (2004)
- [65] Müller György: *Kormányról kormányra a rendszerváltás utáni Magyarországon Antalltól Gyurcsányig* magyar közlöny lap- és Könyvkiadó, Budapest (2008)
- [66] Narojek, Winicjusz: *A tervező társadalom* KJK, Budapest (1979)
- [67] *National Human Development Report Republic of Moldova 2000, Table A-I. Human Development Index Rating of Some States,*
- [68] North, Douglas : *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* Cambridge University Press (1990)
- [69] OECD: *Oslo Manual* Párizs, magyarul, MeH, Budapest (1994)
- [70] OECD: *The Competitiveness of Transition Economies* Tanulmány, Párizs (1998)
- [71] Ormos Mária: *Közép-Európa Volt? Van? Lesz? A fogalom változásai a 19-20. században* Napviág Kiadó, Budapest (2008)
- [72] Pakucs J.: *Innováció fogalma*. Varga Cs. Csörgő Z. (szerk.) A tudás társadalma I. kötet (2002), pp. 229-233

- [73] Pálné dr. Kovács Ilona: *A politikai régió pro és kontra in: Regionalizmus és önkormányzatiság*
szerk.: Mező István, Wiener György, Gondolat, Debreceni Egyetem ÁJK kiadvány (2005)
- [74] Pap N. – Szabó L.: *Az innováció fejlesztési stratégia alapelvei.*
Pap N. – Szabó L. (szerk.): *Az innováció szerepe a terület- és vidékfejlesztésben.*
Konferenciakötet, Dombóvár (2000), pp. 59-76
- [75] Papanek G.: *Az innováció hatása a nemzeti jövedelem növekedésére. Opponensi vélemény*
Pakucs J. – Lóránt K. (szerk.) *Az innováció hatása a nemzeti jövedelem növekedésére*
Magyar Innovációs Szövetség, Budapest (2003), pp. 109-111
- [76] Papanek G. (szerk.): *A magyar innovációs rendszer feltárása*
OMFB, Budapest (1999), p.149
- [77] Patel, P. – Pawitt, K.: *National Innovation Systems — Why they are important and how they might be measured and compared?*
Economics of Innovation and New Technology (1994),. Vol.3, pp.77-95
- [78] Patyi András – Varga Zs. András: *Általános Közigazgatási jog* Egyetemi jegyzet
Mandamus Publishing (2008).
- [79] Pavlínek P. - *Alternative Theoretical Approaches to Post – Communist Transformations in Central and Eastern Europe*
- [80] Pavlínek P.: *Eastern Europe*
- [81] Porter, Michael E.: *The Competitive Advantage of Nations*
The MacMillan Press, London (1990)
- [82] Posner, A. Richard: *A jog gazdasági megközelítése in: Mai angol-amerikai jogelméleti törekvések (szerk.: Szabadsfalvi József)*
Prudentia Iuris 5. k., 155-165., Bíbor Kiadó, Miskolc (1996)
- [83] Quin Hui: *Small government, big society? What is the role for the state in the Chinese transition process?*
Social Research (2006), vol. 73. no. 1.

- [84] Radvanyi, Jean: *Vlagyimir Putyin kétarcú Oroszországa*
Le Monde diplomatique (2007), II. évf. december (magyar kiadás)
- [85] Rechnitzer J.: *Területi stratégiák*
Dialóg Campus Kiadó, Budapest (1998), p.348
- [86] Rechnitzer J.: *Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon*
MTA RKK (1999)
- [87] Rechnitzer János: *Területi politika az EU csatlakozás előtt*
Farkas-Lengyel (szerk.): *Versenyképesség-régiális versenyképesség*
SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATE Press, Szeged (2000), 13-24.
- [88] Republic of Moldova: *Economic Policies, Art Group Brivet*
(2005)
- [89] *Római Szerződés*
(1957) 87. [92.] – 89. [94.] cikk
- [90] Rosanvallon, Pierre *Civil társadalom, demokrácia, politikum. Történelmek és elméletek.* Napvilág Kiadó, Budapest (2007)
- [91] Sárközy Tamás: *A jog szerepének átalakulása a gazdaságban. A magyar gazdasági jog fejlődése 1988-2005 között*
A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990 – 2005 I. kötet, 591- 606. (szerk.: Jakab András és Takács Péter), Gondolat – ELTE ÁJK, Budapest (2007)
- [92] Simai Mihály: *A „láthatatlan kéz”, az állam és a globalizáció*
Köz-gazdaság (2006) 1, 47-62.
- [93] Schumpeter, J. A.: *A gazdasági fejlődés elmélete. Vizsgálódás a vállalkozói profitról, a tőkéről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúraciklusról*
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest (1980)
- [94] Sitányi László: *Helyi stratégiakutatások az infokommunikációs társadalomban. in: Pap N. – Végh A. (szerk.) IV. magyar politikai földrajzi konferencia*
PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs (2005), pp. 249-261.
- [95] Sólyom László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*
Osiris, Budapest (2001)

- [96] Stiglitz, Joseph E.: *A globalizáció visszasságai*
Napvilág, Budapest (2003)
- [97] Stohr, W.: *Regional policy at the crossroads: an overview. in: Albrechts, L. – Moulaert, F. – Roberts, P. – Swyngedouw, E. (eds), Regional Policy at the Crossroads: European Perspectives,*
Jessica Kingsley Publishers, London (1989), pp.191-197.
- [98] Szabó Katalin: *A „lágyuló” gazdaság*
Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest (1989)
- [99] Szalai Erzsébet: *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*
Aula (2001)
- [100] Szamel Lajos: *Jogállamiság és rendészet in: Rendészeti Szemle (1992), 3. sz.*
- [101] Szigeti Péter: *Jogrend felfogások: H. Kelsen és R. Pound koncepciójának mai értéke*
Világosság (2005), 10, 99-111.
- [102] Szigeti Péter: *Világrendszernézőben Globális „szabadverseny” – a világkapitalizmus jelenlegi stádiuma*
Napvilág Kiadó, Budapest (2005)
- [103] Szigeti Péter: *Államszocialista kísérletek – történelmi tanulságok in: Krausz T. – Szigeti P. (szerk.) Államszocializmus értelmezések – viták – tanulságok*
L’ Harmattan, Budapest (2007), 11-52., és Reflexiók a vitáról: 256-273
- [104] Szigeti Péter: *A Magyar Köztársaság jogrendszerének állapota 1989-2006. Komplex jog- és alkotmányelméleti, jogszociológiai és szakjogi elemzés* Akadémiai Kiadó, Budapest (2008).
- [105] Szilágyi Péter: *A jogbölcselettel szembeni kihívások a harmadik évezred kezdetén – Magyarországról nézve*
Magyar Közigazgatás (2004) 3, 141–147.
- [106] Szilágyi Péter: *Jogi alaptan* Osiris, Budapest (1998)
- [107] Tálás Barna: *Kína – a 21. század leendő hiperhatalma*
Külügyi Szemle (2006)

- [108] Teubner, Günther: *Globale Bukowina Zur Emergenz eines transnationalen Rechtspluralismus*
Rechtshistorisches Journal (1996), 255–290. V. évf. 1-2.
- [109] Verebélyi Imre: *Önkormányzati rendszerváltás és modernizáció*
Magyar Közigazgatás (2000), szeptember, 521-528.
- [110] Verebélyi Imre: *Önkormányzati rendszerváltás és modernizáció II.*
Magyar Közigazgatás (2000), október, 577-587.
- [111] Verebélyi Imre: *Válságban a magyar középszintű közigazgatás, quo vadis?*
Új Magyar Közigazgatás (2008), december, 1-6. 1. évf. 2.
- [112] Verebélyi Imre: *Válságban a magyar középszintű közigazgatás, quo vadis?*
Új Magyar Közigazgatás (2009), december, 44-58. 2. évf. 1.
- [113] Veress József DSc.: *Az Európai Unióhoz újonnan csatlakozott közép-kelet-európai országok gazdaságpolitikájának néhány aspektusa?*
- [114] Vígvári András: *Pénzügy(rendszer)tan: Alapvető ismeretek rendhagyó megközelítésben*
Akadémiai kiadó, Budapest (2008)
- [115] Vörös Imre: *A jogforrások rendszere a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogában*
Jogtudományi Közlöny (2003), szeptember
- [116] Wallerstein: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása - A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a XVI. Században*
Gondolat (1983)
- [117] Went, Robert: *Globalizáció: Neoliberális feladatok, radikális válaszok*
Perfekt kiadó, Budapest (2002)
- [118] Wiatr J.: *A politikai viszonyok szociológiája*
Kossuth, Budapest(1980) (eredeti lengyel kiad: 1977)
- [119] Weber, Max: *Gazdaságtörténet*
Válogatott tanulmányok (Fordította: Erdélyi Ágnes), KJK, Budapest (1979)
- [120] Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*
Vallásszociológiai írások, Gondolat, Budapest (1982)

9. Publikációs tevékenységem

Folyóiratban tanulmányok:

1. Vincze Ibolya (2008): *Közép-Kelet Európa – Oroszország – Kína Átmeneti országok tapasztalata összehasonlító nézőpontból*
in: *Eszmélet* 78. Társadalomkritikai és kulturális folyóirat, 2008, (135-151.o.)
2. Theory of Power: „Politics” and „Political” Action (társszerzővel) in: *Central European Political Science Review* no. 31. Spring 2008, 19-32.
- 3.) Vincze Ibolya (2007): Kutatási jelentés: Termelőüzemi és késztermék raktárak modellezése, tudományterület: gazdaság és jogtudományok (társszerzővel) in: *Aigaion SZE Publikációs és Szakmai Munka Adatbázis*, 2007, (1-37.o.)

Gyűjteményes kötetben szereplő cikkek:

- 1) Vincze Ibolya (2005): *A működőtőke-befektetések területiségének egyes elméleti és gyakorlati kérdései Magyarország vonatkozásában* "Gazdasági növekedés Magyarországon,, BME Konferencia, Budapest, 2005. szeptember 1-2. A tanulmány konferencia kötete megjelent CD-n is
- 2) Vincze Ibolya (2005): *Az FDI és a környezeti tényezők kölcsönhatása*. Határok és Eurorégiók Nemzetközi Konferencia, Szegedi Tudományegyetem, 2005. november 17-18. In: *Határok és Eurorégiók Nemzetközi Konferencia Kiadványa (2005)*
- 3) Vincze Ibolya (2005): *A Wagner törvény és aktualitása*. „Az állami deficit elméletitörténete” Konferencia, Budapest, BME, 2005.december 6. konferenciakötet megjelenés alatt
- 4) Vincze Ibolya (2006): A gazdasági növekedés alternatív modellezési lehetőségei *I.KHEOPS Tudományos Konferencia*, „Kihívások, trendek a gazdaságban és a közsférában napjainkban Mór, 2006. május 31.KHEOPSZ Automobil-kutató Intézet, Dr. Svéhlik Csaba PhD. A tanulmány konferencia kötete megjelent CD-n és www.kheops.onto címen
- 5) Vincze Ibolya (2006): *A magyarországi fejlődés eszközei egy globalizált világban*, In: *Globális és hazai problémák tegnapról holnapig „30 év, és ami utána következik”*. VI.

- Magyar (Jubileumi) Jövőkutatási Konferencia Konferenciakötete. Szerk.: Tóth Attiláné
Budapest, 2007, 123-126
- 6) Vincze Ibolya (2006): *Ungarns Wirtschaftsentwicklungsmittel auf Basis humaner Ressourcen in einer globalisierten Welt*. SAPIENTIA EMTE, Sapiencia EMTE Társadalomtudományi Tanszék – Hargita Megye Tanácsa –KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Regionális Képzési Központ, Csíkszereda, 2006. október 13-14. A tanulmány konferenciakötetben megjelent
  - 7) Vincze Ibolya (2007): *Az átmeneti állam szerepe a gazdasági növekedésben*, I. Terület- és Vidékfejlesztési Konferencia, Kaposvár, 2007. március 2-3. Konferenciakötete, Proof. Stúdió Kft, Pécs, 2007, ISBN: 978-963-06-2261-5, 240-245
  - 8) Vincze Ibolya (2007): *A régiók szerepének fontossága az átmeneti országok gazdasági növekedésében*, In: „Régiók a Kárpát-medencén innen és túl”, Konferencia Konferenciakötete Baja, 2007.márc.23., Szerk.: Dr. PhD PhD Gulyás László, Eötvös József Főiskola, Baja, 2007. 499-503
  - 9) Vincze Ibolya (2007): *The economic competitiveness of the transitive countries* 3rd Annual International Bata's conference for Ph.D. students Tomas Bata University in Zlin 12.4.2007.,. Fakulta managementu a ekonomiky ve Zline UTB Zlin. Autori prispevku, ISBN: 978-80-7318-529-9, PAGE: 138.
  - 10) Vincze Ibolya (2008): *Az állam szerepvállalásának alakváltozásai – elmélet-történeti és tapasztalati metszetekben*, Mór, 2008.KHEOPSZ Automobil-kutató Intézet, Dr. Svéhlik Csaba PhD. A tanulmány konferencia kötete megjelent CD-n és www.kheops.onto címen
  - 11) Vincze Ibolya(2009): *Állami funkciók és a fejlesztő állam paradigmája*, A Jog-Állam-Politika c. folyóirat, SZE ÁJTDI, Győr, 2009. 78-88

Konferencia szereplések:

- 1) Vincze Ibolya (2005): Mit jelent a gazdasági, piaci evolúció? OTDK Konferencia, Sopron, 2005. április 28.
- 2) Vincze Ibolya (2005): A működőtőke-befektetések területiségének egyes elméleti és gyakorlati kérdései Magyarország vonatkozásában "Gazdasági növekedés Magyarországon. BME Konferencia, Budapest, 2005. szeptember 1-2.
- 3) Vincze Ibolya (2005): Az FDI és a környezeti tényezők kölcsönhatása. „Határok és Eurorégiók” Nemzetközi Konferencia, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, 2005. november 17-18.
- 4) Vincze Ibolya (2005): Az FDI és a környezeti hatások vizsgálata a West Pannónia Eurégió példáján. Átalakulási folyamatok Közép-Európában Konferencia, Győr, 2005. december 2-3: <http://www.sze.hu/etk>
- 5) Vincze Ibolya (2005): A Wagner törvény és aktualitása. „Az állami deficit elméletitörténete” Konferencia, Budapest, BME, 2005. december 6.
- 6) Vincze Ibolya (2006): A gazdasági növekedés alternatív modellezési lehetőségei IKHEOPS Tudományos Konferencia, „Kihívások, trendek a gazdaságban és a közsférában napjainkban. Mór, 2006. május 31.:
- 7) Vincze Ibolya (2006): A magyarországi fejlődés eszközei egy globalizált világban, In: Globális és hazai problémák tegnaptól holnapig „30 év, és ami utána következik” VI. Magyar (Jubileumi) Jövőkutatási Konferencia
- 8) Vincze Ibolya (2006): Ungarns Wirtschaftsentwicklungsmittel auf Basis humaner Ressourcen in einer globalisierten Welt In: SAPIENTIA EMTE, Sapientia EMTE Társadalomtudományi Tanszék – Hargita Megye Tanácsa –KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Regionális Képzési Központ, Csíkszereda, 2006. október 13-14.
- 9) Vincze Ibolya (2007): Az átmeneti állam szerepe a gazdasági növekedésben, I. Terület-és Vidékfejlesztési Konferencia, Kaposvár, 2007. március 2-3. A tanulmány CD-n és konferenciakötetben megjelent.

- 10) Vincze Ibolya (2007): A régiók szerepének fontossága az átmeneti országok gazdasági növekedésében, In: „Régiók a Kárpát-medencén innen és túl”, Konferencia Konferenciakötete, Baja, 2007.márc.23.,
- 11) Vincze Ibolya (2007): The economic competitiveness of the transitive countries 3rd Annual International Bata’s conference for Ph.D. students Tomas Bata University in Zlin 12.4.2007.
- 12) Vincze Ibolya (2008): Az állam szerepvállalásának alakváltozásai – elmélettörténeti és tapasztalati metszetekben megjelenésre elfogadva: III. KHEOPS Tudományos konferencia, Mór
- 13) Vincze Ibolya (2008): Transitional economy – developing country, emerging market definition and experiences of some countries – In: Innovation and Social Development: Cognitive capitalism – What Are the Conditions for Social Development? IUC – Inter-University Centre Dubrovnik, Croatia, May 23-25, 2008
- 14.) Vincze Ibolya (2009): Állami funkciók és a fejlesztő állam paradigmája, In: „A jogállamiság 20 éve” Tudományos Konferencia, A Jog-,Állam-Politika c. folyóirat,SZE ÁJTDI, Győr, 2009. máj. 08.

Tanulmányutak:

- 1) *Ausztria-Magyarország Phare CBC program (West/Nyugat-Pannon Eurégió) tanulmányút.*
Szervezte: MTA Regionális Kutatások Központja, Nyugat-Magyarországi Tudományos Intézete, 2005. április 11-15.
- 2) *A SZE MTDI Moldáviai tanulmányút, 2006. május*
A tanulmányút során készült esettanulmányomban Moldávia példáján keresztül mutattam be:”Az állam szerepe a gazdasági növekedésben, a társadalmi tőke fejlesztésében az evolúciós államelmélet szemszögéből” című munkámban, hogy a gazdaságilag elmaradott országok esetében, a versenyképesség jelentős növelése csak célzott, határozott és célszerű állami beavatkozásokkal érhető el.
- 3) *A SZE MTDI UKRAJNAI tanulmányút, Időtartam: 2007. május 20-27.*
Magyar-ukrán gazdasági kapcsolatok című tanulmányt írtam, mely ismereteket felhasználtam a disszertációm készítése során

Alkalmazott kutató munkában való részvétel:

Közreműködőként vettem részt a Széchenyi István Egyetem és a Calida Magyarország Kft innovációs-kutatási projektjében, „A termelőüzemi és késztermékraktárak méretezésének modellezése c.” tanulmány elkészítésében. Feladatom a Kft által elfogadott tanulmányban való számítási, pénzügyi javaslati tevékenység kiértékelése volt.